

หนังสือที่ระลึกพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พุทธศักราช ๒๕๖๔

ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร

ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

วันเสาร์ที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

(แรม ๙ ค่ำ เดือน ๑๑)

หนังสือที่ระลึก

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พุทธศักราช ๒๕๖๔

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

๑๑๔ ซอยสุขุมวิท ๒๓ เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๑๐

โทรศัพท์ ๐๒ ๖๔๙ ๕๐๐๐

โทรสาร ๐๒ ๒๕๘ ๓๐๐๗

ดาวน์โหลดหนังสือที่ระลึก

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

ประจำปี ๒๕๖๔ ได้ที่นี่

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานผ้าพระกฐิน ให้มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อัญเชิญไปถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ผู้จำพรรษากาล ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔ ปวงข้าพระพุทธเจ้ามีความปลาบปลื้มปีติ และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ล้นเกล้าล้นกระหม่อม หาที่สุดมิได้

โดยที่กฐินเป็นทั้งกาลทาน คือ ทานที่กำหนดด้วยกาล และสังฆทานที่ถวายแด่พระสงฆ์โดยที่มีได้ จำเพาะเจาะจง จึงเป็นทานที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา องค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกย่องว่าเป็นทานที่มีผล มีอานิสงส์สูงสุด

ในการรับพระราชทานผ้าพระกฐินไปทอดถวายในครั้งนี้ จึงเป็นการบำเพ็ญกฐินอันเป็นมหากุศลอย่างยิ่ง ได้พร้อมใจกันจัดให้มีพิธีบำเพ็ญกุศลสมโภชองค์พระกฐินพระราชทาน แล้วจึงอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ เพื่อน้อมเกล้าน้อมกระหม่อม ถวายเป็นพระราชกุศล เถลิงพระเกียรติ แห่งใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สารบัญญัติ พุทธศักราช ๒๕๖๔

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานผ้าพระกฐิน ให้มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้น้อมนำอัญเชิญไปถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษา ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔

ในนามพระภิกษุสงฆ์ และพุทธบริษัทวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ขอนุโมทนาในจิตที่เป็นมหากุศลของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้น้อมนำผ้าพระกฐินพระราชทานมาถวายพระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาครบถ้วนไตรมาส ณ อาวาสนี้ ขอผลานิสงส์แห่งการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ รวมถึงศรัทธาจากสาธุชนทั่วสารทิศ จงมารวมกันเป็นมหากุศลน้อมถวายแด่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินี ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ และขอให้อธิการบดี ข้าราชการ พนักงานของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และครอบครัวจงประสบแต่ความสุขความเจริญ ประกอบด้วยจตุรพิธพรชัย ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ สมความมั่งมั่นปรารถนา ทุกประการเทอญ

พระมงคลธรรมาภรณ์ (ถาวร สุขโม)

รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร

สารผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี

พระภิกษุพระราชาทาน เป็นพระภิกษุที่ถือว่าเป็นของหลวง เปิดโอกาสให้กระทรวง ทบวง กรม หน่วยงานราชการ ตลอดจนคณะบุคคลที่สมควรขอรับพระราชทานอัญเชิญไปถวายยังพระอารามหลวงต่างๆ นอกจากพระอารามหลวงสำคัญ อีกทั้งผู้ที่ได้รับพระราชทานสามารถเพิ่มไทยธรรมที่เป็นของส่วนตน และองค์กร โดยเสด็จพระราชกุศลด้วยกำลังศรัทธาก็ได้ โดยผ้าพระภิกษุและบริวารพระภิกษุจากกอง ศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา เพื่อนำไปทอด ณ พระอารามที่ขอรับพระราชทานไว้

วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร มีความหมายว่า วัดที่เปลี่ยนไปหรือย้ายไปจากเขาสัตตนารถ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พุทธศักราช ๒๔๑๘ ซึ่ง วิสุงคามสีมา แปลว่า เขตแดนส่วนหนึ่งจากแดนบ้าน หรือที่ดินที่แยกต่างหากจากที่ดินของบ้านเมือง เป็นเขตที่พระเจ้าแผ่นดินของไทยพระราชทานแก่พระสงฆ์เป็นการเฉพาะเพื่อใช้สร้างอุโบสถโดยประกาศเป็นพระบรมราชโองการ วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาถือว่าเป็นวัดที่ถูกต้องและมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่รับสนองพระราชศรัทธา นำผ้าพระภิกษุ พระราชทานทอดถวาย ณ พระอารามหลวงเป็นประจำทุกปี สำหรับพุทธศักราช ๒๕๖๔ ได้รับพระราชทาน ผ้าพระภิกษุไปถวายพระสงฆ์ ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ตั้งอยู่ที่ ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ในวันเสาร์ที่ ๓๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และจังหวัดราชบุรี ขออนุโมทนาผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลายจาก ส่วนราชการ ภาครัฐ เอกชน ตลอดจนประชาชนทุกคนที่ได้มีส่วนร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลในครั้งนี้ ขออำนาจ คุณพระศรีรัตนตรัยและบุญบำเพ็ญกุศลที่ร่วมกันทำในครั้งนี้ อำนวยผลให้ทุกท่านและครอบครัวประสบแต่ ความสุข ความเจริญ สมบูรณ์พูลสุข ในสิ่งอันดีงามที่พึงปรารถนาโดยทั่วกัน

นายรณภพ เหลืองไพโรจน์

ผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี

สารอธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประเพณีการทอดกฐิน เป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านานจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เสริมสร้างความสามัคคี โดยในปีพุทธศักราช ๒๕๖๔ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เป็นเจ้าภาพถวายผ้าพระกฐินพระราชทานในกฐินกาล ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔

ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้บริหาร อาจารย์ บุคลากร นิสิต นักเรียน ผู้ปกครอง ตลอดจนประชาชนชาวมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จึงมีจิตศรัทธา การมหากุศล ร่วมปวารณาตนตั้งมั่นในการสุจริตและประกอบกิจชอบ เพื่อน้อมถวายพระพรให้พระองค์ ทรงมีพระชนมายุยิ่งยืนนาน

ในโอกาสอันเป็นมงคล มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ขออานิสงส์แห่งกฐินกาล จงดลบันดาลให้ทุกท่านที่ร่วมกันถวายผ้าพระกฐินด้วยจิตกุศล ได้สัมผัสพระพุทธรูปคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ตลอดจนความดีงามทั้งปวง ส่งผลไปสู่สังคมแห่งสันติสุขสืบไป

(รองศาสตราจารย์ ดร.สมชาย สันติวัฒนกุล)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สารจากประธานคณะกรรมการดำเนินงาน

ประเพณีทอดกฐินเป็นประเพณีสำคัญที่พุทธศาสนิกชนชาวไทย ยึดถือปฏิบัติสืบทอดมาอย่างยาวนาน เพื่อทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตามขนบธรรมเนียมประเพณี โดยจัดทำขึ้นตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ วัดหนึ่งๆ จะรับกฐินเพียง ๑ ครั้ง ในรอบปี การทอดกฐินเป็นการถวายทานโดยมิเจาะจงบุคคลโดยเฉพาะ แต่ถวายแก่หมู่สงฆ์เป็นส่วนรวมจึงเข้าลักษณะเป็นสังฆทาน และพิธีกรรมการทอดกฐินเป็นมหากุศลสำหรับร่วมบุญ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้สืบสานประเพณีทอดกฐินต่อเนื่องมาตลอดทุกปี โดยในพุทธศักราช ๒๕๖๔ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานผ้าพระกฐิน วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ในวันเสาร์ที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๖๔

ในนามของประธานดำเนินงานพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ขอกราบขอบพระคุณพระมงคลธรรมาภรณ์ (ถาวร สุขุมโม) รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดสัตตนารถปริวัตรวิหาร และเจ้าคณะจังหวัดราชบุรี ที่ให้การสนับสนุนในการดำเนินงาน ทำให้การเตรียมงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และขอขอบคุณผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี วัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี แยกผู้มีเกียรติและประชาชนจังหวัดราชบุรี พร้อมทั้งคณะผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากร นิสิต ผู้ปกครองนักเรียน ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ตลอดจนบริษัท ห้างร้าน ที่มีส่วนร่วม ทำให้งานพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงดลบันดาลให้ท่านและครอบครัว ประสบแต่ความสุขความเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ และประสบสิ่งอันพึงปรารถนา ทุกกาลเทอญ

ว่าที่ร้อยตรี

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติคุณ รุ่งเรือง)

ประธานดำเนินงาน

ที่ อว ๘๗๒๓.๓ / ๔๕๒

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท ๒๓ แขวงคลองเตยเหนือ
เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๑๐

๘ ธันวาคม ๒๕๖๓

เรื่อง ขอรับพระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทาน ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๖๔

เรียน อธิบดีกรมการศาสนา

ตามที่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานผ้าพระกฐินพระราชทานให้กระทรวง กรม และหน่วยงานต่างๆ ที่มีจิตศรัทธานำไปถวายพระสงฆ์จำพรรษา ณ พระอารามหลวง ที่วราชอาณาจักร ในกฐินกาลของทุกปี นั้น

ในพุทธศักราช ๒๕๖๔ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มีความประสงค์ที่จะขอรับพระราชทาน ผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายพระสงฆ์จำพรรษา ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอ เมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ทั้งนี้ มหาวิทยาลัยได้ประสานงานกับทางวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหารเรียบร้อยแล้ว

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ ขอขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สมชาย สันติวัฒนกุล)

รักษาการแทน อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ที่ วธ ๐๓๐๘/ ๘๕๖

กรมการศาสนา
๑๐ ถนนเทียมร่วมมิตร
เขตห้วยขวาง กทม. ๑๐๓๑๐

๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

เรื่อง ขอรับพระราชทานผ้าพระกฐิน ประจำปี ๒๕๖๔

เรียน อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อ้างถึง หนังสือมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ อว ๘๗๒๓.๓/ ๔๕๒ ลงวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๖๓

ตามหนังสือที่อ้างถึง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มีความประสงค์จะขอรับพระราชทานผ้าพระกฐินเพื่อนำไปถวายพระสงฆ์จำพรรษา ประจำปี ๒๕๖๔ ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ความละเอียดแจ้งแล้ว นั้น

กรมการศาสนา จะได้ดำเนินการขอรับพระราชทานผ้าพระกฐินให้ตามความประสงค์ และขอให้ติดต่อประสานงานกับวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร เพื่อกำหนดวัน เวลา ในการถวายผ้าพระกฐิน ทั้งนี้ โปรดกำหนดวันถวายผ้าพระกฐินหลังจากวันศุกร์ที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๖๔ ตรงกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(นายสำรวย นักการเรียนรู้)

ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม รักษาการแทน

รองอธิบดีกรมการศาสนา

ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมการศาสนา

ประวัติการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

- ครั้งที่ ๑ วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๑๖ ณ วัดชินวรารามวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดปทุมธานี
- ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๗ หลักฐานยังไม่แน่ชัด
- ครั้งที่ ๓ วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๑๘ ณ วัดตูม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ครั้งที่ ๔ วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๙ ณ วัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
พ.ศ. ๒๕๒๐ ไม่ปรากฏหลักฐาน
- ครั้งที่ ๕ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ ณ วัดกลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
- ครั้งที่ ๖ วันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๒ ณ วัดมณีมาวาสวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา
- ครั้งที่ ๗ วันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๓ ณ วัดปทุมวนาราม เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร
- ครั้งที่ ๘ วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๔ ณ วัดกลางวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ
- ครั้งที่ ๙ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๒๕ ณ วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร
- ครั้งที่ ๑๐ วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๖ ณ วัดศาลาปูนวรวิหาร อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ครั้งที่ ๑๑ วันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ ณ วัดมหาชัยพระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
- ครั้งที่ ๑๒ วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๘ ณ วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดแพร่
- ครั้งที่ ๑๓ วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๙ ณ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ ๑๔ วันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๓๐ ณ วัดเกตการาม อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม
- ครั้งที่ ๑๕ วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๓๑ ณ วัดชุมพลนิกายารามราชวรวิหาร อำเภอบางปะอิน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ครั้งที่ ๑๖ วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๒ ณ วัดศาลาปูนวรวิหาร อำเภอพระนครศรีอยุธยา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ครั้งที่ ๑๗ วันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๓ ณ วัดมหาชัยพระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
- ครั้งที่ ๑๘ วันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๔ ณ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
- ครั้งที่ ๑๙ วันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๕ ณ วัดวชิรธรรมสาธิต เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร
- ครั้งที่ ๒๐ วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๖ ณ วัดมณีมาวาสวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

ครั้งที่ ๒๑ วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๗

ครั้งที่ ๒๒ วันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๓๘

ครั้งที่ ๒๓ วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๓๙

ครั้งที่ ๒๔ วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๔๐

ครั้งที่ ๒๕ วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๑

ครั้งที่ ๒๖ วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๔๒

ครั้งที่ ๒๗ วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๔๓

ครั้งที่ ๒๘ วันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๔๔

ครั้งที่ ๒๙ วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๔๕

ครั้งที่ ๓๐ วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๖

ครั้งที่ ๓๑ วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๗

ครั้งที่ ๓๒ วันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๔๘

ครั้งที่ ๓๓ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๔๙

ครั้งที่ ๓๔ วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

ครั้งที่ ๓๕ วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๕๑

ครั้งที่ ๓๖ วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๒

ครั้งที่ ๓๗ วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๓

ครั้งที่ ๓๘ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๔

ครั้งที่ ๓๙ วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๕

ครั้งที่ ๔๐ วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

ครั้งที่ ๔๑ วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๕๗

ณ วัดมหาชัยพระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ณ วัดเพชรสมุทรวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม

ณ วัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง

ณ วัดเขียนเขตพระอารามหลวง อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี

ณ วัดเสนาสนารามราชวรวิหาร อำเภอพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ณ วัดเจษฎาราม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร

ณ วัดอุดมธานี อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

ณ วัดอาวุธวิกสิตาราม เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร

ณ วัดรัชฎาธิษฐานราชวิหาร เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร

ณ วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ณ วัดไชโยวรวิหาร อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

ณ วัดพระบรมธาตุไชยารวิหาร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ณ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร เขตบางกอกน้อย

กรุงเทพมหานคร

ณ วัดพระธาตุแช่แห้งพระอารามหลวง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน

ณ วัดสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว

ณ วัดบรมวงศ์อิศรวรารามวรวิหาร อำเภอพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ณ วัดสุทิวาตุวาราราม (ช่องลม) อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร

ณ วัดมณีบรรพตวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดตาก

ณ วัดศรีโสดาพระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ณ วัดพระธาตุหลวงเหนือ นครหลวงเวียงจันทน์

ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ครั้งที่ ๔๒ วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

ครั้งที่ ๔๓ วันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๙

ครั้งที่ ๔๔ วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๐

ครั้งที่ ๔๕ วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๑

ครั้งที่ ๔๖ วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๖๒

ครั้งที่ ๔๗ วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๓

ครั้งที่ ๔๘ วันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๖๔

ณ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภopakเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

ณ วัดใหญ่สุวรรณารามวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

ณ วัดพระมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ อำเภอเมือง จังหวัด

นครศรีธรรมราช

ณ วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

ณ วัดสุปัฏนารามวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

ณ วัดมิ่งมิมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

กำหนดการ

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พุทธศักราช ๒๕๖๔

ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

วันเสาร์ ที่ ๓๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔ (วันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๑๑)

เวลา ๐๙.๐๐ น.

- ผู้บริหารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ คณาจารย์ ข้าราชการ ผู้แทนจากหน่วยงาน บุคลากร แขกรับเชิญจากจังหวัดราชบุรี และผู้ร่วมพิธีพร้อมกัน ณ พระอุโบสถ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร

เวลา ๑๐.๐๙ น.

- อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้รับพระราชทานให้ถวายผ้าพระกฐินพระราชทานเป็นประธานพิธีเดินทางมาถึงบริเวณพระอุโบสถ
- อธิการบดีถวายความเคารพพระบรมฉายาลักษณ์ เปิดกรวยกระทงดอกไม้ ถวายความเคารพ รับผ้าพระกฐิน อุ่มประคองผ้าพระกฐินพระราชทาน ยืนตรง (เปิดเพลงสรรเสริญพระบารมี) จบ ถวายความเคารพ
- อธิการบดีอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน เข้าสู่พระอุโบสถ
- อธิการบดีวางผ้าพระกฐินพระราชทานบนพานแว่นฟ้าหน้าพระสงฆ์รูปที่ ๒
- อธิการบดีจุดธูปเทียนบูชาพระประธานพระอุโบสถและกราบ ๓ ครั้ง
- อธิการบดีไปที่พานแว่นฟ้า หยิบผ้าห่มพระประธานมอบให้เจ้าหน้าที่หรือ ไวยาวัจกร
- อธิการบดีอุ่มประคองผ้าพระกฐิน ประนมมือหันหน้าไปทางพระประธานในพระอุโบสถ
กล่าวคำนมัสการ นะโมฯ (๓ จบ)
- อธิการบดีหันหน้ามาทางพระสงฆ์ กล่าวคำถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน จบแล้ว

- อธิการบดีวางผ้าพระกฐินพระราชทานบนพานแว่นฟ้าด้านหน้าพระสงฆ์รูปที่ ๒ ยกทั้งพาน ประเคนพระสงฆ์รูปที่ ๒ แล้วประเคนเทียนพระปาติโมกข์ กลับไปนั่ง ณ เก้าอี้ที่จัดไว้
- พระสงฆ์ทำพิธีอุปโลกน์ และสวดญัตติทุติยกรรม
- พระสงฆ์รูปที่ได้รับฉันทานุมัติให้เป็นองค์ครองผ้าพระกฐินพระราชทาน
- อธิการบดีถวายเครื่องบริวารกฐินพระราชทานแก่เจ้าอาวาส (เครื่องกฐินพระราชทานทั้งหมด)
- รองผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรี ผู้บริหารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายไทยธรรมที่มหาวิทยาลัยจัดหามาแก่พระสงฆ์
- พิธีกรประกาศยอดเงินถวายพระสงฆ์และปัจจัยบำรุงพระอารามที่ถวายให้ทราบทั่วกัน
- อธิการบดีถวายปวารณาบัตรแก่ประธานสงฆ์
- พระสงฆ์ใช้พัดยศอนุโมทนา ประธานสงฆ์ถวายอดิเรก
- อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ คณาจารย์ ข้าราชการ ผู้แทนจากหน่วยงาน บุคลากร แขกรับเชิญจากจังหวัดราชบุรี แขกผู้มีเกียรติและผู้ร่วมงาน กรวดน้ำรับพร
- อธิการบดีกราบลาพระรัตนตรัย กราบลาพระสงฆ์
- อธิการบดีมอบทุนการศึกษาแก่โรงเรียนเทศบาล ๑ (วัดสัตตนารถปริวัตร)
- ประธานสงฆ์มอบของที่ระลึกให้แก่ อธิการบดี และผู้บริหารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้แทนจากหน่วยงาน คณาจารย์ ข้าราชการ บุคลากร แขกรับเชิญจากจังหวัดราชบุรีและผู้ร่วมพิธี
- อธิการบดีออกจากพระอุโบสถ ไปถวายความเคารพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดิษฐาน
- เสร็จพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

เวลา ๑๑.๐๐ น.

- อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ถวายภัตตาหารเพลแด่ พระสงฆ์ ณ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

เวลา ๑๒.๐๐ น.

- อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้แทนจากหน่วยงาน คณาจารย์ ข้าราชการ และบุคลากรเดินทางออกจากวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี

การแต่งกาย

๑. ผู้บริหารมหาวิทยาลัย ข้าราชการ กรรมการดำเนินงาน ผู้แทนจากหน่วยงาน แต่งเครื่องแบบ ปกติขาว
๒. พนักงานมหาวิทยาลัย แต่งกายชุดพนักงานมหาวิทยาลัย แต่งกายชุดสากลนิยม หรือชุดสุภาพ
๓. คณาจารย์ บุคลากรและแขกผู้มีเกียรติ ที่เดินทางไปร่วมพิธี แต่งกายชุดสากลนิยม หรือชุดสุภาพ

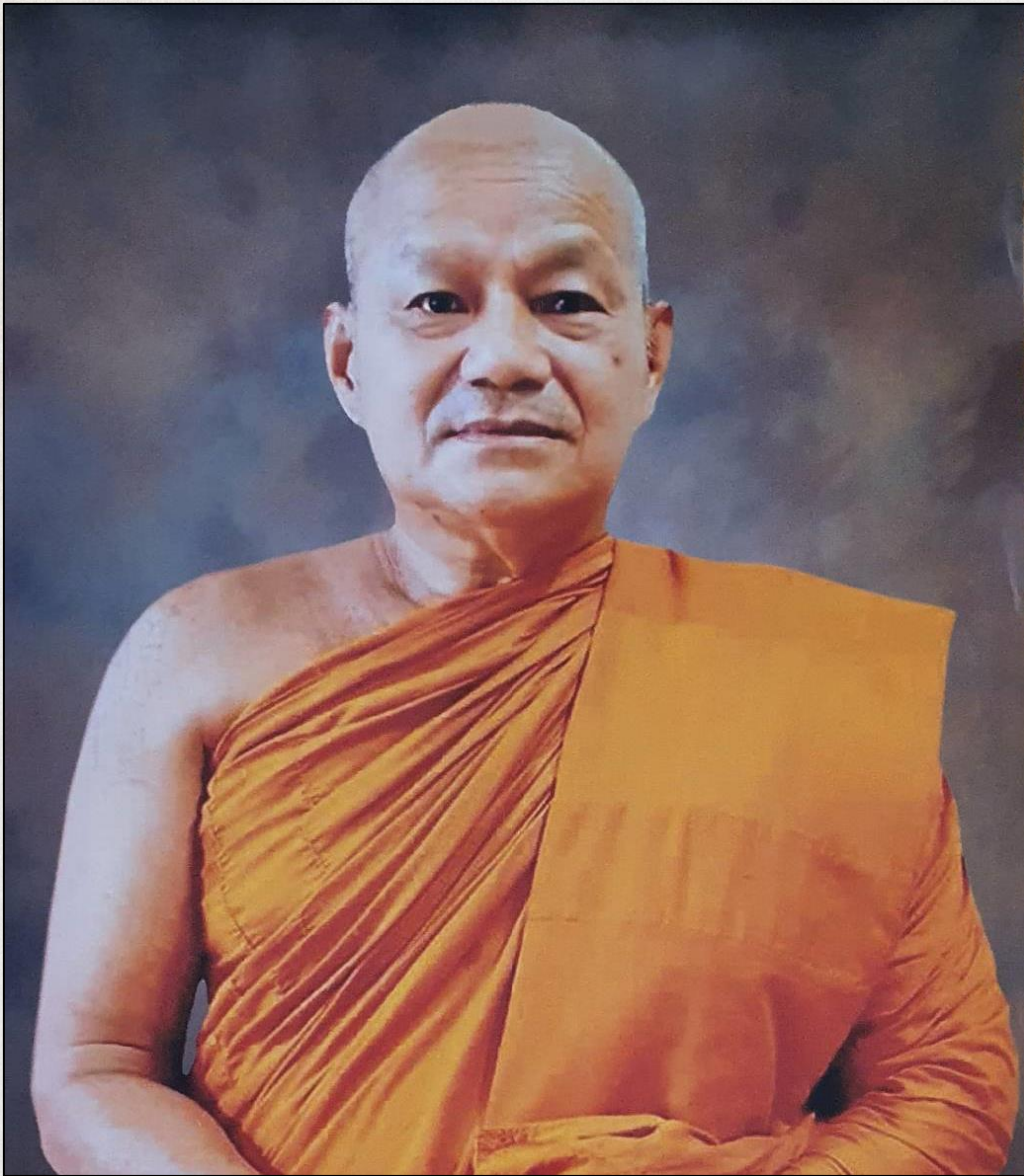
สารบัญ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ	๒๖
กฐิน	๓๑
ประวัติความเป็นมาของจังหวัดราชบุรี	๔๘
ประวัติวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร	๗๑
ตามรอยคำขวัญประจำจังหวัด	๗๗

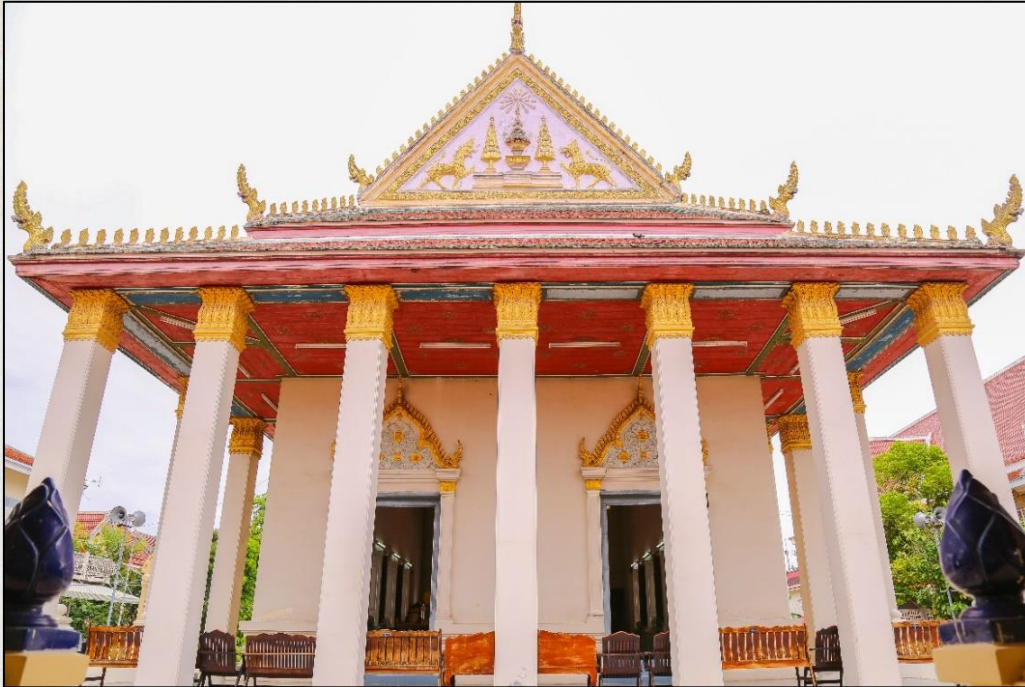

พระราชเมธาภรณ์ (ประยูร ฐิตจิตโต)
เจ้าอาวาสกิตติมศักดิ์ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร

พระมงคลธรรมากรณ์ (ถาวร สุธมฺโม)
รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร

พระอุโบสถวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร

หลวงพ่อน้อย พระประธานในพระอุโบสถ

พระพุทธไสยาสน์

หลวงพ่อโต

พระเจดีย์ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว

กุฏิวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พัฒนาจาก โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง และวิทยาลัยวิชาการศึกษา
โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง สถาปนาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๒ ยกฐานะเป็นวิทยาลัยวิชาการศึกษา เมื่อพุทธศักราช
๒๔๙๖ และสถาปนาเป็นมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๗

โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มีประวัติศาสตร์มายาวนาน ถือกำเนิดขึ้นช่วงหลังสงครามโลก
ครั้งที่ ๒ ในกระแสสังคมที่เริ่มคลี่คลายจากการตื่นตระหนกภัยสงคราม ปัญหาเศรษฐกิจและสังคม หลังจากที่
องค์การสหประชาชาติได้ก่อกำเนิดขึ้น เพื่อมุ่งเน้นความสมานฉันท์และผลักดันความร่วมมือทางด้านต่าง ๆ
รวมทั้งการผลักดันทางการศึกษา เพื่อให้โลกใบนี้เจริญก้าวหน้าและมีสติปัญญามากขึ้น “โรงเรียนฝึกหัดครู
ชั้นสูง” ภายใต้กระทรวงศึกษาธิการ ได้สถาปนาขึ้นเมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๒ ณ ถนน
ประสานมิตร กรุงเทพมหานคร เพื่อผลักดันการศึกษาทางด้านวิชาชีพครู ในช่วงเวลาที่วิชาชีพครูขาดแคลน
และไม่สอดคล้องกับการขยายตัวของสังคม และศาสตร์ทางการศึกษายังใหม่ต่อสังคมในขณะนั้น เป็นการเริ่มต้น
การศึกษาในระดับอุดมศึกษา ประกาศนียบัตรครูประถมศึกษ และประกาศนียบัตรครูมัธยมศึกษา โรงเรียนฝึกหัดครู
ชั้นสูงถือกำเนิดขึ้นจากการผลักดันของ ศาสตราจารย์ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ซึ่งเป็นปลัดกระทรวงศึกษาธิการอยู่ใน
ขณะนั้น และท่านก็ได้มีบทบาททางการศึกษาทั้งที่โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง วิทยาลัยวิชาการศึกษา
และสังคมไทย

เมื่อโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงได้ถือกำเนิดขึ้นแล้ว ได้แต่งตั้งให้หลวงสวัสดิสารศาสตรพุทธิ ดำรง
ตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ระหว่างพุทธศักราช ๒๔๙๒-๒๔๙๖ ท่านเป็นผู้นำและ
ผู้วางรากฐานระเบียบแบบแผนของการฝึกหัดครู เป็นผู้บุกเบิกงานวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์ และเป็นผู้ที่
ได้รับการยกย่องว่าเป็นแบบแผนของปุชนิยมบุคคลในวิชาชีพครูอย่างสูงยิ่ง

วิทยาลัยวิชาการศึกษา

เมื่อถึงพุทธศักราช ๒๔๙๖ ปัญหาการขาดแคลนครูและนักการศึกษาเป็นปัญหาที่รุนแรงยิ่งขึ้นในสังคมไทย ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมในทุกๆ ด้าน ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ผู้นำการศึกษาสมัยใหม่ หรือผู้นำการศึกษาแบบพิพัฒนาการนิยม (Progressivism) ในสังคมไทย ได้เสนอต่อกระทรวงศึกษาธิการให้ก่อตั้งวิทยาลัยวิชาการศึกษา (College of Education) ขึ้นเพื่อพัฒนาปรัชญา แนวคิด และความรู้ความสามารถทางการศึกษาสมัยใหม่ ให้สอดคล้องผสมผสานสัมพันธ์กับสังคมประชาธิปไตย รวมทั้งการพัฒนาการศึกษาศาสตร์ให้เป็นวิชาชีพที่มีระบบ แบบแผน และมีความลุ่มลึกในสังคมไทย พร้อมกับการประสาทปริญญาทางด้านศึกษาศาสตร์ ทั้งในระดับบัณฑิต มหาบัณฑิต และดุษฎีบัณฑิต เมื่อแรกเริ่มการสถาปนาวิทยาลัยวิชาการศึกษาขึ้นแทนโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงนั้น (๑๖ กันยายน ๒๔๙๗) ศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งอธิการในระหว่างพุทธศักราช ๒๔๙๘-๒๔๙๙ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ดำรงตำแหน่งหัวหน้าคณะวิชาการศึกษา หลังจากนั้นจึงได้ดำรงตำแหน่งอธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา จนถึงพุทธศักราช ๒๕๑๑

วิทยาลัยวิชาการศึกษา ได้เป็นผู้นำในการจัดการศึกษาในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ภายใต้แนวคิดระบบโรงเรียนสาธิต (Demonstration School) เพื่อให้โรงเรียนสาธิตเป็นแปลงทดลองค้นคว้า ในระบบการศึกษาพื้นฐานสมัยใหม่ วิทยาลัยวิชาการศึกษาจัดระบบการศึกษาแบบวิทยาเขต โดยขยายวิทยาเขต ปทุมวัน (๒๔๙๘) วิทยาเขตบางแสน (๒๔๙๘) วิทยาเขตพิษณุโลก (๒๕๑๐) วิทยาเขตมหาสารคาม (๒๕๑๑) วิทยาเขตสงขลา (๒๕๑๑) วิทยาเขตพระนครศรี (๒๕๑๒) และวิทยาเขตพลศึกษา (๒๕๑๓) โดยมีวิทยาเขตประสานมิตรเป็นศูนย์กลางการบริหาร

วิทยาลัยวิชาการศึกษา ภายใต้การนำของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ในฐานะที่ท่านเป็นนักวิชาการและนักการศึกษาสมัยใหม่ ได้พัฒนาแนวคิดแบบพิพัฒนาการนิยมและการเรียนการสอนสมัยใหม่ จากสังคมตะวันตก นำมาวางหลักปฏิฐานไว้ในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นระบบห้องสมุด ระบบคะแนน ระบบการวัดผลจากองค์การสหประชาชาติ นอกจากนั้นแล้ว วิทยาลัยวิชาศึกษายังได้รับการช่วยเหลือทั้งด้านบุคลากร หนังสือ และทุนการศึกษามากมาย จนอาจกล่าวได้ว่า วิทยาลัยวิชาการศึกษา มีระบบการศึกษาที่ก้าวหน้าที่สุดในช่วงเวลานั้น ตราหรือเครื่องหมายของวิทยาลัยวิชาการศึกษา ซึ่งเป็นสมการทางด้านคณิตศาสตร์ $y = e^x$ (Exponential Curve) เส้นกราฟของการขยายเพิ่มขึ้น มีความหมายสอดคล้องปรัชญาที่ว่า

“การศึกษาคือความเจริญงอกงาม” หรือ “ศึกษา วิรุฬหิ สมฺปตฺตา” หรือ “Education is Growth” รวมทั้งสอดคล้องกับ “สีเทา-แดง” ซึ่งสีเทา เป็นสีของสมอง หมายถึง “ความคิด” และสีแดงเป็นสีของเลือด หมายถึง “ความกล้าหาญ” สีเทา - แดง จึงหมายถึง “คิดอย่างกล้าหาญ”

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พุทธศักราช ๒๕๑๖ ก่อนหน้าเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ในช่วงเวลาที่ ศาสตราจารย์ ดร.สุตใจ เหล่าสุนทร ดำรงตำแหน่งอธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา คณาจารย์ นิสิต และข้าราชการ ได้ร่วมกันเรียกร้องต่อรัฐบาลให้ปรับฐานะวิทยาลัยวิชาการศึกษาเป็นมหาวิทยาลัย และย้ายสังกัดจากกระทรวงศึกษาธิการไปขึ้นกับทบวงมหาวิทยาลัย ท่ามกลางการปกครองที่เข้มงวดรุนแรงของรัฐบาลทหารในขณะนั้น เพื่อความคล่องตัวในการพัฒนาโครงสร้าง การบริหาร และการเรียนการสอนที่จำกัด ไปสู่การเป็นมหาวิทยาลัยและการขยายตัวที่มีความหลากหลายวิชาชีพ ทำยที่สุตมมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ “มหาวิทยาลัยที่เจริญเป็นศรีสง่าแก่มหานคร” ก็ได้รับการสถาปนาขึ้นในปีถัดมา (๒๙ มิถุนายน ๒๕๑๗) โดยมีศาสตราจารย์ ดร.สุตใจ เหล่าสุนทร เป็นอธิการบดี (พุทธศักราช ๒๕๑๗-๒๕๒๑)

มหาวิทยาลัยมีระบบบริหารจัดการในรูปแบบวิทยาเขตมาจนถึงพุทธศักราช ๒๕๓๓ รวมเวลา ๑๖ ปี วิทยาเขตจึงเริ่มแยกออกไปเป็นมหาวิทยาลัยอิสระ โดยมีการบริหารจัดการและงบประมาณเป็นของตนเอง ดังนี้ พุทธศักราช ๒๕๓๓ วิทยาเขตบางแสน ยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยบูรพา วิทยาเขตพิษณุโลก มหาวิทยาลัยนเรศวร พุทธศักราช ๒๕๓๖ ยุบรวมวิทยาเขตปทุมวัน บางเขน และประสานมิตรเข้าเป็นวิทยาเขตกลาง พุทธศักราช ๒๕๓๗ วิทยาเขตมหาสารคาม ยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยมหาสารคาม พุทธศักราช ๒๕๓๙ วิทยาเขตสงขลา ยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยทักษิณ และมีการขยายพื้นที่ออกไปที่อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก ในพุทธศักราช ๒๕๓๕

จากอดีต (พุทธศักราช ๒๔๙๗-๒๕๑๘) ที่มีคณะศึกษาศาสตร์ สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา สำนักงานอธิการบดี สำนักหอสมุดกลาง คณะมนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ คณะพลศึกษา และบัณฑิตวิทยาลัย ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ ๕ (พุทธศักราช ๒๕๒๕-๒๕๒๙) ได้จัดตั้งคณะแพทยศาสตร์ แผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ ๗ (พุทธศักราช ๒๕๓๕-๒๕๓๙) จัดตั้งคณะวิศวกรรมศาสตร์ คณะศิลปกรรมศาสตร์

คณะทันตแพทยศาสตร์ คณะสหเวชศาสตร์* สำนักคอมพิวเตอร์ สถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม* สำนักสื่อและเทคโนโลยีการศึกษา* คณะเภสัชศาสตร์ และแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ ๘ (พุทธศักราช ๒๕๔๐-๒๕๔๘) จัดตั้ง คณะพยาบาลศาสตร์* สถาบันสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร* สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ* ศูนย์วิทยาศาสตร์ศึกษา* ศูนย์การแพทย์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี** แผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ ๙ (พุทธศักราช ๒๕๔๕-๒๕๕๔) จัดตั้งวิทยาลัยนานาชาติเพื่อศึกษาความยั่งยืน* วิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม* ศูนย์บริการวิชาการ*** สำนักงานบริหารกิจการหอพัก ศูนย์กีฬา มศว*** แผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ ๑๐ (พุทธศักราช ๒๕๕๐-๒๕๕๔) จัดตั้งวิทยาลัยโพธิวิชชาลัย* อำเภอ้อมนานคร จังหวัดสระแก้ว และขยายบทบาทไปที่จังหวัดตาก เชียงใหม่ น่าน เลย สุพรรณบุรี และสตูล ซึ่งโครงการดังกล่าวเป็นโครงการต้นแบบของมหาวิทยาลัยชุมชนกระบวนทัศน์หนึ่ง ที่มีความร่วมมือกับภาคีต่างๆ ในพื้นที่ เน้นการผลิตบัณฑิตคืนถิ่นบนฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประการสำคัญ จัดตั้งสำนักวิชา เศรษฐศาสตร์และนโยบายสาธารณะ* คณะเทคโนโลยีและนวัตกรรมผลิตภัณฑ์การเกษตร* และรับโอนโรงพยาบาลชลประทาน (๗ ตุลาคม ๒๕๕๐) สังกัดกระทรวงสาธารณสุข มาสังกัดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จัดตั้งคณะวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเกิดจากการรวมสถาบันสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และสถาบันพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน จัดตั้งสถาบันวิจัยและพัฒนาการศึกษาพิเศษ จัดตั้งสถาบันยุทธศาสตร์ทางปัญญาและวิจัย และจัดตั้งสำนักนวัตกรรมการเรียนรู้ แผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ ๑๑ (พุทธศักราช ๒๕๕๕-๒๕๕๙) จัดตั้ง สถาบันวิจัย พัฒนา และสาธิตการศึกษา

พุทธศักราช ๒๕๕๙ ผู้บริหารมหาวิทยาลัยมีแนวคิดในการพัฒนามหาวิทยาลัยให้เจริญก้าวหน้า ทั้งทางด้านคุณภาพมาตรฐานวิชาการที่เป็นเลิศด้านกายภาพ ด้านศักยภาพของคณาจารย์ บุคลากรและนิสิต ตลอดจนเชื่อมโยงกับชุมชนสังคม โดยเปิดพื้นที่มหาวิทยาลัยออกสู่ถนนอโศกมนตรีโดยจัดซื้อที่ดินจำนวน ๓ แปลงคือ ที่ดิน ๒ แปลง พื้นที่ ๖ ไร่ ๒ งาน ๒๘ ตารางวา ติดกับถนนอโศกมนตรีเพื่อก่อสร้างอาคารสูง ๑๗ ชั้น (อาคารบริการ : ศาสตราจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล) และอาคารสูง ๒๒ ชั้น (อาคารนวัตกรรมการ : ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี) ที่ดินแปลงที่ ๓ พื้นที่ ๑ ไร่ ๒ งาน ริมคลองแสนแสบ

พุทธศักราช ๒๕๕๙ มหาวิทยาลัยเกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ การเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาลมีจุดประสงค์เพื่อการบริหารงานที่คล่องตัวมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของหน่วยงานภายในมหาวิทยาลัย โดยให้ ศูนย์กีฬา มศว อยู่ภายใต้การดูแลของคณะพลศึกษา ศูนย์วิทยาศาสตร์ศึกษาอยู่ภายใต้การดูแลของคณะวิทยาศาสตร์ สถาบันวิจัยและพัฒนาการศึกษาพิเศษอยู่ภายใต้การดูแลของคณะศึกษาศาสตร์ ศูนย์บริการวิชาการและสำนักบริหารกิจการหอพัก ที่ได้เปลี่ยนชื่อเป็นศูนย์บริหารกิจการหอพัก เป็นหน่วยงานภายในสำนักงานอธิการบดี เปลี่ยนชื่อหน่วยงานบางแห่ง คือ คณะสหเวชศาสตร์เป็นคณะกายภาพบำบัด สำนักวิชาเศรษฐศาสตร์และนโยบายสาธารณะเป็นคณะเศรษฐศาสตร์ มีการจัดตั้งวิทยาลัยอุตสาหกรรมสร้างสรรค์และคณะบริหารธุรกิจเพื่อสังคม เพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑๒ (๒๕๖๐-๒๕๖๔) ที่ยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” “การพัฒนาที่ยั่งยืน” และ “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” ที่ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙-๑๑ และยึดหลักการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ลดความเหลื่อมล้ำและขับเคลื่อนการเจริญเติบโตจากการเพิ่มผลิตภาพการผลิตบนฐานการใช้ภูมิปัญญาและนวัตกรรม ซึ่งมหาวิทยาลัยได้ยึดหลักดังกล่าวเพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสู่การเป็นมหาวิทยาลัยรับใช้สังคมที่ยั่งยืนตลอดไป

หมายเหตุ * เป็นส่วนงานในกำกับของมหาวิทยาลัยโดยมติสภามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

** เป็นหน่วยงานสังกัดคณะแพทยศาสตร์

*** เป็นหน่วยงานที่จัดตั้งโดยมีมติสภามหาวิทยาลัยให้มีการบริหารจัดการที่ต่างไปจากส่วนงานในกำกับ
ฐานะไม่เทียบเท่าคณะ สถาบัน สำนัก

กฐิน

๑. ความหมาย

๑.๑ คำว่ากฐิน มีความหมายเกี่ยวข้องกันถึง ๔ ประการ คือ

เป็นชื่อของกรอบไม้ อันเป็นแม่แบบสำหรับทำจีวร ซึ่งอาจเรียกว่าสะดึง ก็ได้

เป็นชื่อของผ้า ที่ถวายแด่พระสงฆ์เพื่อทำจีวรตามแบบกรอบหรือไม้นั้น

เป็นชื่อของบุญกิริยา คือการทำบุญ ในการถวายผ้ากฐินเพื่อให้สงฆ์ทำเป็นจีวร

เป็นชื่อของสังฆกรรม คือกิจกรรมของสงฆ์ที่จะต้องมีการสวดประกาศขอรับความเห็นชอบจากที่ประชุมของสงฆ์ ในการมอบผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

กฐินที่เป็นชื่อของกรอบไม้

หมายถึงกรอบไม้แม่แบบสำหรับทำจีวร ซึ่งอาจเรียกว่าสะดึงก็ได้ เนื่องจากในครั้งพุทธกาล การทำจีวรให้มีรูปลักษณะตามที่กำหนดกระทำได้โดยยาก จึงต้องทำกรอบไม้สำเร็จรูปไว้ เพื่อเป็นอุปกรณ์สำคัญในการทำเป็นผ้าถุงหรือผ้าห่มหรือผ้าห่มซ้อนที่เรียกว่าจีวรเป็นส่วนรวม ผืนใดผืนหนึ่งก็ได้ ในภาษาไทยนิยมเรียกผ้าถุงว่า สบง ผ้าห่ม ว่า จีวร และ ผ้าห่มซ้อน ว่า สังฆาฏี การทำผ้าโดยอาศัยแม่แบบเช่นนี้ คือทาบผ้าลงไปกับแม่แบบแล้วตัดเย็บย้อมทำให้เสร็จในวันนั้นด้วยความสามัคคีของสงฆ์ เป็นการร่วมใจกันทำกิจที่เกิดขึ้นและเมื่อทำเสร็จหรือพ้นกำหนดกาลแล้ว แม่แบบหรือกฐินนั้นก็รื้อเก็บไว้ใช้ในการทำผ้าเช่นนี้อีกในปีต่อๆ ไป การรื้อแบบไม้นี้เรียกว่า เคาะ ฉะนั้นคำว่า กฐินเดาะ หรือ เคาะกฐิน จึงหมายถึงการรื้อแม่แบบเพื่อเก็บไว้ใช้ในโอกาสหน้า

กฐินที่เป็นชื่อของผ้า

หมายถึง ผ้าที่ถวายให้เป็นกฐินภายในกำหนดกาล ๑ เดือน นับตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ผ้าที่จะถวายนั่นจะเป็นผ้าใหม่ หรือผ้าเทียมใหม่ เช่น ผ้าฟอกสะอาด หรือผ้าเก่า หรือผ้าบังสุกุล คือผ้าที่เขาทิ้งแล้ว และเป็นผ้าเปื้อนฝุ่นหรือผ้าตกรตามร้านก็ได้ ผู้ถวายจะเป็นคฤหัสถ์ก็ได้ เป็นภิกษุหรือสามเณรก็ได้ ถวายแก่สงฆ์แล้วก็เป็นอันใช้ได้

กฐินที่เป็นชื่อของบุญกิริยา

หมายถึง การถวายผ้ากฐินเป็นทานแก่พระสงฆ์ผู้จำพรรษาอยู่ในวัดใดวัดหนึ่งครบ ๓ เดือน เพื่อสงเคราะห์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบให้มีผ้านุ่งหรือผ้าห่มใหม่ จะได้ใช้ผลัดเปลี่ยนของเก่าที่จะขาด หรือชำรุด การทำบุญถวายผ้ากฐิน หรือที่เรียกว่า ทอดกฐิน คือทอดหรือวางผ้าลงไปแล้วกล่าวคำว่าถวายในท่ามกลางสงฆ์ เรียกได้ว่าเป็นกาลทาน คือ การถวายก่อนหน้านั้น หรือหลังจากนั้นไม่เป็นกฐิน ทานจึงถือโอกาสทำได้ยาก

กฐินที่เป็นชื่อของสังฆกรรม

หมายถึง กิจกรรมของสงฆ์ก็จะต้องมีการสวดประกาศขอรับความเห็นชอบจากที่ประชุมสงฆ์ ในการมอบผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เมื่อทำจีวรสำเร็จแล้วด้วยความร่วมมือของภิกษุทั้งหลาย ก็จะได้เป็นโอกาสให้ได้ช่วยกันทำจีวรของภิกษุรูปอื่น ขยายเวลาทำจีวรได้อีก ๔ เดือน ทั้งนี้เพราะในสมัยพุทธกาล การหาผ้าทำจีวรทำได้โดยยาก ไม่ทรงอนุญาตให้เก็บสะสมผ้าไว้เกิน ๑๐ วัน แต่เมื่อได้ช่วยกันทำสังฆกรรมเรื่องกฐินแล้วอนุญาตให้แสวงหาผ้า และเก็บผ้าไว้ทำเป็นจีวรได้จนตลอดฤดูหนาวคือ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔

จากความหมายข้างต้นจะเห็นว่า มีความเกี่ยวข้องกัน ๔ ประการ เมื่อสงฆ์ทำสังฆกรรมเรื่องกฐินเสร็จแล้ว และประชุมกัน อนุโมทนากฐิน คือแสดงความพอใจว่าได้กรานกฐินเสร็จแล้วก็ป็นอันเสร็จพิธี

๑.๒ คำว่า **กรานกฐิน** คือการลาดผ้า หรือทาบผ้าลงไปกับกรอบไม้แม่แบบเพื่อตัดเย็บย้อม ทำเป็นจีวรผืนใดผืนหนึ่ง

๑.๓ คำว่า **การจงกฐิน** คือการแสดงความจำนงเป็นลายลักษณ์อักษร หรือด้วยวาจาต่อทางวัดว่าจะนำกฐินมาถวายเมื่อนั้น แล้วแต่จะตกลงกัน แต่จะต้องภายในเขตเวลา ๑ เดือน ตามที่กำหนดในพระวินัย (นับตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒)

๑.๔ คำว่า **อปโลกน์กฐิน** คือการที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเสนอขึ้นในที่ประชุมสงฆ์ถามความเห็นชอบว่าควรมีการกรานกฐินหรือไม่ เมื่อเห็นชอบร่วมกันแล้ว จึงหารือกันต่อไปว่าผ้าที่ทำสำเร็จแล้วควรถวายแก่ภิกษุรูปใด การปรึกษาหารือ การเสนอความเห็นเช่นนี้เรียกว่า อปโลกน์ (อ่านว่า อะ-ปะ-โหลก) หมายถึงการช่วยกันมองดูว่าจะสมควรอย่างไร เพียงเท่านั้นยังไม่พอ เมื่ออปโลกน์เสร็จแล้วจึงต้องสวดประกาศเป็นการสงฆ์ จึงนับว่าเป็นสังฆกรรมเรื่องกฐินดังกล่าวไว้แล้วในตอนต้น

ในปัจจุบันมีผู้ถวายผ้ามากขึ้น มีผู้สามารถตัดเย็บย้อมผ้าที่ทำเป็นจีวรได้แพร่หลายขึ้น การใช้ไม้แม่แบบอย่างเก่าจึงเลิกไป เพียงแต่รักษาชื่อและประเพณีไว้โดยไม่ต้องใช้กรอบไม้แม่แบบ เพียงถวายผ้าขาวให้

ตัดเย็บย้อมให้เสร็จในวันนั้น หรืออีกอย่างหนึ่งนำผ้าสำเร็จรูปมาถวายก็เรียกว่า ถวายผ้ากฐินเหมือนกัน และเนื่องจากยังมีประเพณีนิยมถวายผ้ากฐินกันแพร่หลายไปทั่วประเทศไทย จึงนับว่าเป็นประเพณีนิยมในการบำเพ็ญกุศล เรื่องกฐินนี้ยังขึ้นหน้าขึ้นตาเป็นสาธารณประโยชน์ ร่วมกับการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามไปในขณะเดียวกัน

๒. ตำนาน

ครั้งพุทธกาล มีเรื่องเล่าไว้ในคัมภีร์พระวินัยปิฎกกฐินขันธกะว่า ครั้งหนึ่งภิกษุชาวเมืองปาฐา ประมาณ ๓๐ รูป ซึ่งถือธุดงค์วัตรอย่างขยันอด มีความประสงค์จะเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งขณะนั้นประทับอยู่กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล จึงพากันเดินทางมุ่งหน้าไปยังเมืองนั้น พอถึงเมืองสาเกตซึ่งอยู่ห่างจากกรุงสาวัตถีประมาณ ๖ โยชน์ ก็เป็นวันเข้าพรรษาพอดี เดินทางต่อไปมิได้ต้องจำพรรษาอยู่ที่เมืองสาเกต ตามพระวินัยบัญญัติขณะที่จำพรรษาอยู่ ณ เมืองสาเกต เกิดความร้อนรนอยากเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นกำลัง ดังนั้น พอออกพรรษาปวารณาแล้วก็รีบเดินทาง แต่ระยะนั้นยังมีฝนตกมากหนทางที่เดินชุ่มไปด้วยน้ำเป็นโคลนเป็นตม ต้องบุกต้องลุยมาจนกระทั่งถึงกรุงสาวัตถีได้เข้าเฝ้าสมความประสงค์

พระพุทธเจ้าจึงมีปฏิสันถารกับภิกษุเหล่านั้นถึงเรื่องการจำพรรษาอยู่ ณ เมืองสาเกต และการเดินทางภิกษุเหล่านั้น จึงกราบทูลถึงความตั้งใจความร้อนรนกระวนกระวายและการเดินทางที่ลำบากให้ทรงทราบทุกประการ

พระพุทธเจ้าทรงทราบและเห็นความลำบากของภิกษุ จึงทรงยกเป็นเหตุและมีพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุผู้จำพรรษาครบถ้วนแล้วกรานกฐินได้ และเมื่อกรานกฐินแล้วจะได้รับอานิสงส์บางข้อตามพระวินัยต่อไป

๓. ข้อกำหนดเกี่ยวกับกฐิน

ข้อกำหนดเกี่ยวกับกฐินมีดังต่อไปนี้

๓.๑ จำนวนพระสงฆ์ในวัดที่จะทอดกฐินได้ ถ้าจะกล่าวตามหลักฐานในพระไตรปิฎก (เล่ม ๕ หน้า ๒๕๘) ซึ่งเป็นพระพุทธสุภาษิตกล่าวว่า สงฆ์ ๔ รูป ทำกรรมได้ทุกอย่างเว้นการปวารณา คือ การอนุญาตให้ว่ากล่าวตักเตือนได้ การอุปสมบทและการสวดถอนจากอาบัติบางประการ (อัพภาน) จึงหมายถึงว่าจำนวน

พระสงฆ์ในวัดที่ทอดกฐินได้จะต้องมีตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป แต่หนังสืออธิบายชั้นหลังที่เรียกว่า อรรถกถากล่าวว่า จะต้อง ๕ รูปขึ้นไป เมื่อหนังสืออธิบายชั้นหลังขัดแย้งพระไตรปิฎก จึงต้องถือพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ

๓.๒ คุณสมบัติของพระสงฆ์ที่มีสิทธิรับกฐิน คือ พระสงฆ์ที่จำพรรษาในวัดนั้นครบ ๓ เดือน ปัญหาที่เกิดขึ้นมีอยู่ว่าจะนำพระสงฆ์วัดอื่นมาสมทบ จะใช้ได้หรือไม่ ตอบว่าถ้าพระสงฆ์วัดที่จะทอดกฐินนั้น มีจำนวนครบ ๔ รูปแล้ว จะนำพระสงฆ์ที่วัดอื่นมาสมทบก็ได้ แต่จะอ้างสิทธิไม่ได้ ผู้มีสิทธิเฉพาะผู้จำพรรษาครบ ๓ เดือนเท่านั้น การนำพระภิกษุมาจากวัดอื่น สิทธิเฉพาะที่ทายกจะถวายอะไรเป็นพิเศษเท่านั้น ไม่มีสิทธิในการออกเสียงเรื่องจะถวายผ้าแก่ภิกษุรูปนั้นรูปนี้

๓.๓ กำหนดกาลที่จะทอดกฐิน การทอดกฐินนั้นทำได้ภายในเวลากำหนด คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ก่อนหรือหลังจากนั้นไม่นับเป็นกฐิน

๓.๔ ข้อควรทราบเกี่ยวกับกฐินไม่เป็นอันทอดหรือเป็นโมฆะ เรื่องนี้สำคัญมาก ควรทราบทั้งผู้ทอดและทั้งฝ่ายพระสงฆ์ผู้รับ เพราะเป็นเรื่องทางพระวินัย (วินัยปิฎกเล่ม ๕ หน้า ๑๓๗) คือมักจะมีพระในวัดเที่ยวขอโดยตรง หรือโดยอ้อม ด้วยวาจาบ้าง ด้วยหนังสือบ้าง เชิญชวนให้ไปทอดกฐินในวัดของตน การทำเช่นนั้นผิดพระวินัย กฐินไม่เป็นอันกรานนับเป็นโมฆะ การทอดก็ไม่เป็นอันทอด พระผู้รับก็ไม่ได้านิสงส์ จึงควรระมัดระวังทำให้ถูกต้องและแนะนำผู้เข้าใจผิด ปฏิบัติผิด ให้ทำให้ถูกต้องเรียบร้อย

๔. ประเภทของกฐิน

การทอดกฐินที่ปฏิบัติกันมาในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แยกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ

- กฐินหลวง
- กฐินราษฎร์

กฐินหลวง

มีประวัติว่า เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย และประชาชนคนไทยที่ตั้งหลักแหล่งอยู่บนผืนแผ่นดินไทย ได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว การทอดกฐินได้กลายเป็นประเพณีของบ้านเมืองโดยลำดับ พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองบ้านเมือง ได้ทรงรับเรื่องกฐินนี้ขึ้นมาเป็นพระราชพิธีอย่างหนึ่ง ซึ่งทรงบำเพ็ญเป็นการประจำเมื่อถึงเทศกาลทอดกฐิน การที่พระเจ้า

แผ่นดินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเกี่ยวกับกฐินเป็นพระราชพิธีดังกล่าวนี้ เป็นเหตุให้เรียกกันว่า กฐินหลวง วัดใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นวัดหลวงหรือวัดราษฎร์ หากพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินแล้ว เรียกว่า กฐินหลวง ทั้งสิ้น มิใช่กำหนดว่าทอดที่วัดหลวงเท่านั้นจึงจะเรียกว่า กฐินหลวง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ราชประเพณีของหลวงนั้นพระมหากษัตริย์จะเริ่มเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินตามพระอารามหลวงในวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ ไปจนถึงวันแรม ๙ ค่ำ เดือน ๑๑ โดยเสด็จ ทั้งทางบกและทางเรือ หากเสด็จทางเรือจะมีกระบวนพยุหยาตราชลมารค พระมหากษัตริย์ประทับในเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเจริญมากขึ้น จึงเปลี่ยนเป็นเสด็จพระราชดำเนินโดยรถม้าพระที่นั่งและรถยนต์พระที่นั่ง

และสมัยต่อมา เรื่องของกฐินหลวงได้เปลี่ยนไปตามสภาวะการณ์ของบ้านเมือง เช่น ประชาชนมีศรัทธาเจริญรอยตามพระราชศรัทธาของพระเจ้าแผ่นดิน ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ถวายผ้าพระกฐินได้ตามสมควรแก่ฐานะ เป็นต้น เป็นเหตุให้แบ่งแยกกฐินหลวงออกเป็นประเภทๆ ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ดังนี้

๑. กฐินที่กำหนดเป็นพระราชพิธี

กฐินดังกล่าวพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินด้วยพระองค์เองเป็นประจำ ณ วัดสำคัญๆ ซึ่งทางราชการกำหนดขึ้น มีหมายกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินไว้อย่างเรียบร้อย ปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดต่างๆ ทั้งในกรุงเทพมหานครและส่วนภูมิภาค ๑๖ วัด คือ

๑. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๑)
๒. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร (เป็นวัดคู่พระบรมราชวงศ์จักรี)
๓. วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๘)
๔. วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๖)
๕. วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๕)
๖. วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๗)
๗. วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๔)
๘. วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร (รัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างอุทิศถวายพระบรมราชชนนี)

๙. วัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถและพระบรมราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า)

๑๐. วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชานุสรณ์รัชกาลที่ ๔)

๑๑. วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๒)

๑๒. วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๓)

๑๓. วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม (มีพระบรมราชสรีรางคารรัชกาลที่ ๖)

๑๔. วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นวัดที่สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก สร้างขึ้นไว้ ณ นิवासสถานเดิม)

๑๕. วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เป็นวัดที่รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชดำริให้สร้างเป็นวัดประจำพระราชวังบางปะอิน)

๑๖. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก (เป็นวัดในประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญ ถือเป็นราชประเพณี เมื่อพระมหากษัตริย์เสวยราชย์บรมราชาภิเษกแล้วจะต้องเสด็จฯ ไปถวายสักการะพระพุทธรูปชินราช)

วัดหลวงทั้งหมดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินด้วยพระองค์เองเพียงปีละ ๘-๙ วัดเท่านั้น นอกนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ หรือองคมนตรี หรือผู้ที่ทรงเห็นสมควรเป็นผู้แทนพระองค์ไปถวาย

กฐินที่กำหนดเป็นพระราชพิธีนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังออกหมายกำหนดการเป็นประจำทุกปี จึงไม่มีการจองล่วงหน้า

แนวปฏิบัติ

การเฝ้าฯ รับเสด็จฯ งานถวายผ้าพระกฐินหลวงประจำปีที่สำนักพระราชวังออกเป็นหมายกำหนดการและกำหนดการแต่งกายเฝ้าฯ รับเสด็จฯ

ผู้ที่เฝ้าฯ รับเสด็จฯ ตามหมายกำหนดการ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะได้รับรองเชิญให้นั่งพัก ณ ที่ซึ่งจัดไว้นอกพระอุโบสถตามลำดับชั้นยศ และตำแหน่ง

งานเสด็จฯ ถวายผ้าพระกฐินตามราชประเพณีประจำปีที่สำนักพระราชวังออกเป็นหมายกำหนดการแต่งเครื่องแบบเต็มยศ จะมีกองเกียรติยศทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พร้อมทั้งแถวประจำกองและทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ตั้งแถวรับเสด็จฯ

เมื่อใกล้เวลาเสด็จฯ ประมาณ ๕ หรือ ๑๐ นาที เจ้าหน้าที่ผู้รับรองของสำนักพระราชวังจะได้เชิญข้าราชการ ผู้มีเกียรติที่มาเฝ้าฯ ไปยืนเรียงแถวรอรับเสด็จฯ ตามแนวทางลาดพระบาท (ถ้าสถานที่ไม่มีไม่พอจะเข้าแถว ก็คงรอเฝ้าฯ ณ ที่ซึ่งจัดไว้แล้ว)

ได้เวลาเสด็จฯ มีแถววงกองทหารเกียรติยศบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ผู้เฝ้าฯ ที่นั่งพักยืนถวายความเคารพ ผู้มาเฝ้าฯ ที่เข้าแถวรับเสด็จฯ ถ้าสวมหมวกทำวันทยหัตถ์ จนสุดเสียงเพลงสรรเสริญพระบารมี และถวายความเคารพเมื่อเสด็จฯ ผ่าน

เสด็จฯ เข้าสู่พระอุโบสถ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะได้เชิญและนำเฉพาะข้าราชการผู้ใหญ่ เข้าไปเฝ้าฯ ในพระอุโบสถ เมื่อเข้าไปจะต้องถวายคำนับ แล้วยืนอยู่ ณ แกวี่ที่นั่งเฝ้าฯ ตามยศและตำแหน่ง เมื่อทรงปฏิบัติในการถวายพระกฐิน ประทับพระราชอาสน์ ผู้เฝ้าฯ ถวายคำนับแล้วนั่งได้ เมื่อเสด็จฯ กลับก็ปฏิบัติในทำนองเดียวกับเมื่อเสด็จฯ มาถึง

ราชประเพณีเสด็จฯ ถวายผ้าพระกฐิน ถ้าพระอารามหลวงหรือวัดใดที่มีโรงเรียนตั้งอยู่ยอมจัดลูกเสือหรือนักเรียนตั้งแถวรับเสด็จฯ ถ้ามีแถววงลูกเสือด้วยให้บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เมื่อเสด็จฯ ถึงและเสด็จฯ กลับ

โรงเรียนที่จัดลูกเสือนักเรียนรับเสด็จฯ ตามระเบียบจะต้องจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชา ประดิษฐานพระบรมฉายาลักษณ์แทนพระพุทธรูป มีแจกัน พานดอกไม้ธูปเทียนพร้อม แต่ไม่ต้องจุดเทียนหน้าพระบรมฉายาลักษณ์ ควรมีธูปเทียนแพ กระถางดอกไม้ใส่พานตั้งไว้ เป็นการถวายความเคารพสักการะ ในการรับเสด็จฯ

ผู้อำนวยการ/อาจารย์ใหญ่/ครูใหญ่ ยืนที่ข้างๆ โต๊ะหมู่หน้าแถวนักเรียนและลูกเสือ เมื่อเสด็จฯ ถึง ณ ที่นั้นผู้อำนวยการ/อาจารย์ใหญ่หรือครูใหญ่ก้าวออกมาถวายความเคารพ (ถ้าเป็นครูชายสวมหมวก ทำวันทยหัตถ์ ถ้าเป็นครูหญิงถวายความเคารพด้วยการถอนสายบัว) แล้วกราบบังคมทูลรายงานจำนวนอาจารย์ ครู นักเรียน จบแล้ว ถอยออกไปถวายคำนับก่อนที่จะกลับไปยืนเฝ้าฯ ณ ที่เดิม

๒. กฐินต้น

กฐินดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดที่มีใช้วัดหลวงและมิได้เสด็จไปอย่างเป็นทางการหรืออย่างเป็นทางการพระราชพิธี แต่เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศล ส่วนพระองค์อีกด้วย พลตรีหม่อมทวิวงศ์ถวัลยศักดิ์ (ม.ร.ว.เฉลิมลาภ ทวิวงศ์) ได้เล่าประวัติเรื่องการเกิดขึ้นของกฐินต้นนี้ไว้ว่า “กฐินส่วนพระองค์นี้ ในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๕ จะเรียกว่าอย่างไรนั้น ยังไม่พบหลักฐาน มาเรียก

กันว่าภจกฐินตันในรัชกาลที่ ๕ ภายหลังจากที่ได้มีการเสด็จประพาสหัวเมืองต่างๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ การเสด็จประพาสครั้งนั้น โปรดให้จัดให้่ง่ายกว่าการเสด็จประพาสเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถอย่างสามัญ คือ โปรดไม่ให้มีท้องตราสั่งหัวเมืองให้จัดทำที่ประทับแรม ณ ที่ใดๆ พอพระราชหฤทัยจะประทับที่ไหน ก็ประทับที่นั่น บางคราวก็ทรงเรือเล็กหรือเสด็จรถไฟไปโดยมิให้ใครรู้ การเสด็จประพาสครั้งนั้นเรียกว่า เสด็จประพาสต้น เหตุที่เรียกว่าประพาสต้นก็เพราะเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๔๔๗ เสด็จทรงเรือมาด ๔ แจว ประพาสในแม่น้ำอ้อม ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อเรือมาด ๔ แจว เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งลำ สำหรับแจวตามเรือพระที่นั่งเวลามีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จพระราชดำเนิน โดยมีให้ใครรู้จักพระองค์ เมื่อซื้อเรือมาดได้ตั้งพระราชประสงค์แล้ว ก็พระราชทานชื่อเรือลำนั้นว่า "เรือต้น" ในวันนั้นกว่าจะเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงที่ประทับแรมที่เมืองราชบุรี เกือบ ๓ พุ่ม เพราะน้ำเชี่ยวผู้คนในขบวนเสด็จฯ เหนื่อยหอบตามกัน จึงเป็นมูลเหตุให้เรียกการเสด็จประพาสอย่างในวันนี้อ่า ประพาสต้น และยังเป็นมูลเหตุให้เรียกการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินเป็นการส่วนพระองค์ว่า พระกฐินต้น เรียกแบบเรือนไทยที่ทรงสร้างสำหรับประทับอย่างชาวบ้านว่า เรือนต้น กันต่อมา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงดำเนินตามรอยพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินต้นเป็นประจำทุกปี การจะเสด็จฯ ไปถวายผ้าพระกฐินต้นที่วัดใดมีหลักเกณฑ์ ดังนี้

๑. เป็นวัดที่ยังไม่เคยเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินมาก่อน
๒. ประชาชนมีความเลื่อมใสในวัดนั้นมาก
๓. ประชาชนในท้องถิ่นนั้นไม่ค่อยมีโอกาสได้เฝ้าฯ ทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไป จะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ ทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิดด้วย

แนวปฏิบัติ

ในกรณีที่เสด็จฯ ไปถวายผ้าพระกฐินเป็นการส่วนพระองค์เรียกกันว่า พระกฐินต้น ส่วนมากจะเป็นวัดในต่างจังหวัด สำนักพระราชวังจะออกเป็นหมายรับสั่ง ส่วนมากจะแต่งเครื่องแบบปกติขาวเฉพาะเจ้าหน้าที่ผู้มีหน้าที่เฝ้าฯ เจ้าหน้าที่ นอกนั้นหรือข้าราชการในท้องถิ่น แต่งกายเครื่องแบบปกติ กากีคอต้งแบบข้าราชการหรือกากีคอปัทผูกผ้าผูกคอ

การเฝ้าฯ รับเสด็จ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะรับรองข้าราชการและผู้มีเกียรติรอเฝ้าฯ ณ ที่ซึ่งจัดไว้ นอกพระอุโบสถ

การเสด็จฯ ถวายผ้าพระกฐินในต่างจังหวัดนั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดจะต้องจัดข้าราชการเข้าแถวรับเสด็จฯ ณ ที่ซึ่งรถยนต์พระที่นั่งเทียบ เมื่อเสด็จฯ ลงจากรถยนต์พระที่นั่ง ผู้ว่าราชการจังหวัดต้องเข้าไปเฝ้าฯ ถวายคำนับ (ถ้าสวมหมวกทำวันทยหัตถ์) แล้วกราบบังคมทูลรายงานตนเองและเบิกข้าราชการผู้ใหญ่ที่เฝ้าฯ เช่น ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อมข้าพระพุทธเจ้า..... ผู้ว่าราชการจังหวัด..... ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสเบิกผู้เฝ้าฯทูลละอองธุลีพระบาท (ในกรณีที่ภริยาเฝ้าฯ อยู่ด้วย) นาง..... ภริยาข้าพระพุทธเจ้า (จะทูลเกล้าถวายดอกไม้ด้วยก็ได้) แล้วต่อไป ควรจะกราบบังคมทูลเฉพาะข้าราชการผู้ใหญ่ระดับสูง เช่น รองผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้พิพากษา หัวหน้าศาลจังหวัด นายอำเภอของท้องที่ที่เสด็จฯ เท่านั้น

๓. กฐินพระราชทาน

เป็นกฐินที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานผ้าของหลวง แก่ผู้ที่กราบบังคมทูลขอพระราชทานเพื่อไปถวายยังวัดหลวง นอกจากวัดสำคัญที่ทรงกำหนดไว้ว่าจะเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระองค์เอง (๑๖ วัด ดังที่กล่าวมาแล้ว) เหตุที่เกิดกฐินพระราชทานเพราะว่าปัจจุบันวัดหลวงมีจำนวนมาก จึงเปิดโอกาสให้กระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ตลอดจนคณะบุคคลหรือบุคลากรที่สมควรรับพระราชทานผ้าพระกฐินไปถวายได้ และผู้ที่ได้รับพระราชทานจะเพิ่มไทยธรรมเป็นส่วนตัว โดยเสด็จพระราชกุศลตามกำลังศรัทธาก็ได้

ปัจจุบันกระทรวง ทบวง กรม คณะบุคคลหรือบุคคลใดมีความประสงค์จะรับพระราชทานผ้ากฐินไปถวาย ณ วัดหลวงวัดใดก็ติดต่อไปยังกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมตามระเบียบซึ่งเท่ากับเป็นการจองกฐินไว้ก่อนนั่นเอง

แนวปฏิบัติ

ขั้นตอนของกฐินพระราชทานมีดังนี้

๑. เมื่อได้รับผ้าพระกฐินพระราชทานจากกรมการศาสนาแล้ว ควรถวายหลังวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระกฐินวันแรกแล้ว

๒. ให้ติดต่อกับวัดโดยตรง เพื่อแจ้งวัน เวลา และขอให้เจ้าอาวาสส่งไวยาวัจกรเตรียมสถานที่และสิ่งจำเป็น ที่มีบูชาพระรัตนตรัยมีเครื่องบูชาพร้อมอาสนสงฆ์สำหรับพระสงฆ์อนุโมทนาพระกฐิน โตะขนาดกว้าง

พอสมควรสำหรับวางพานแว่นฟ้า ผ้าไตรพระภคินีและพานเทียนพระปาติโมกข์ โต๊ะวางเครื่องบริวารพระภคินี และเครื่องไทยธรรม โต๊ะเก้าอี้สำหรับผู้เป็นประธานและผู้ไปร่วมพิธี ตามสมควร

๓. เมื่อถึงวันกำหนด ก่อนผู้เป็นประธานจะไปถึงหรือก่อนเริ่มพิธี ให้เจ้าหน้าที่เชิญเครื่องพระภคินีจัดไว้บนโต๊ะ วางเทียนปาติโมกข์ไว้บนพาน และให้มีเจ้าหน้าที่แต่งเครื่องแบบ หรือแต่งสากลนิยมคอยส่งให้ผู้เป็นประธานที่เชิงบันไดหรือประตูเข้าสถานที่ประกอบพิธี

๔. ประธานรับผ้าพระภคินีจากเจ้าหน้าที่ที่เชิงบันไดพระอุโบสถ อุ้มประคองยืนตรง ถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขณะดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี แล้วจึงเข้าสู่พระอุโบสถตรงไปวางไว้ที่พานแว่นฟ้า ซึ่งตั้งอยู่หน้าอาสนสงฆ์ (ถ้ามีปีพาทย์หรือเครื่องดนตรีให้บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ขณะผู้เป็นประธานรับผ้าไตรจากเจ้าหน้าที่หรือรับที่โต๊ะหมู่ในกรณีที่ได้จัดไว้ ต่อจากนั้นจึงบรรเลงเพลงช้า ขณะประธานเข้าสู่สถานที่ประกอบพิธีจนถึงเวลาจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วจึงส่งเทียนชนวนคืน ให้หยุดบรรเลงทันทีแม้จะยังไม่จบเพลงก็ตาม และควรมีเจ้าหน้าที่คอยให้สัญญาณเวลาให้เริ่มเพลงหรือให้หยุดบรรเลง)

๕. เมื่อวางผ้าพระภคินีแล้ว จุดธูปเทียนเครื่องสักการะบูชาพระรัตนตรัย แล้วกราบ ๓ หน

๖. เมื่อกราบพระรัตนตรัยแล้ว ไปที่พานแว่นฟ้าหยิบผ้าห่มพระประธานส่งให้เจ้าหน้าที่นำไปมอบแก่ ไวยาวัจกร แล้วยกผ้าพระภคินีขึ้นประคอง พนมมือหันไปทางพระประธานว่านะโม ๓ จบ ต่อจากนั้นหันหน้าไปทางพระสงฆ์ว่าคำถวายพระภคินีดังนี้

“ผ้าพระภคินิทานกับทั้งผ้าอันสงฆ์บริวารทั้งปวงนี้ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามาธิบดีจักรีนฤเบดินทรสยามินทราธิราชบรมนาถบพิตร ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐกอปรด้วย พระราชศรัทธา โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าน้อมนำมาถวายแด่พระสงฆ์ ซึ่งจำพรรษากาลด้วยไตรมาสในอาวาสวิหารนี้ ขอพระสงฆ์จงรับผ้าพระภคินิทานนี้ กระทำภคินีตถารกิจ ตามพระบรมพุทธานุญาตนั้น เทอญ” (* ถ้าเป็นกระทรวง ทบวง กรม องค์กร สมาคม บริษัท ห้างร้าน ให้เปลี่ยนคำว่า ข้าพเจ้า เป็นชื่อหน่วยงานนั้นๆ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน)

กล่าวถวายพระภคินิทานจบแล้ว ประเคนพร้อมด้วยเทียนพระปาติโมกข์ เสร็จแล้วเข้านั่ง ณ ที่ซึ่งจัดไว้ในระหว่างที่ผู้เป็นประธานเข้าสู่สถานที่ประกอบพิธี ผู้อยู่ในพิธีทั้งหมดยืนแสดงความเคารพจนกว่าประธานจะนั่งลง จึงนั่งลงพร้อมกัน

๑. พระสงฆ์ทำพิธีกรรม

๒. เมื่อพระสงฆ์ทำพิธีกรรมเสร็จออกไปครองผ้า (ปีพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ ถ้ามี) ครองผ้าเสร็จ กลับเข้านั่งยังอาสนสงฆ์ (ปีพาทย์หยุดบรรเลง) ผู้เป็นประธานและผู้ไปร่วมพิธีถวายเครื่องพระกฐินแก่องค์ครอง เริ่มตั้งแต่บาตรเป็นต้นไปจนถึงเครื่องมือก่อสร้าง ถ้าจัดเครื่องไทยธรรมถวายเพิ่มเติม ควรถวายภายหลังเครื่องพระกฐินหลวง

๓. ถ้ามีผู้บริจาคร่วมโดยเสด็จพระราชกุศล ควรประกาศให้ที่ประชุมทราบ

๔. พอพระสงฆ์อนุโมทนา ผู้เป็นประธานกรวดน้ำแล้วพระสงฆ์ถวายอดิเรกจบ ประธานกราบ พระรัตนตรัยเป็นอันเสร็จพิธี (ปีพาทย์บรรเลงเพลงกราวรำ ถ้ามี)

๕. กรมการศาสนาเป็นผู้จัดสรรและดำเนินการขอพระราชทาน จึงขอให้รายงานถวายผ้าพระกฐิน พระราชทานและยอดเงินโดยเสด็จพระราชกุศลไปยังกรมการศาสนา หลังจากการถวายผ้าพระกฐินเสร็จแล้ว เพื่อจะได้รวบรวมดำเนินการกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานถวายพระราชกุศลโดยพร้อมเพรียงกัน

กฐินราษฎร์

กฐินราษฎร์ เป็นกฐินที่ประชาชนหรือราษฎรที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีกำลังศรัทธานำ ผ้ากฐินของตนเองไปทอดถวาย ณ วัดต่างๆ (เว้นไว้แต่วัดหลวงที่กล่าวมาแล้วในกฐินหลวง) การทอดกฐินของ ราษฎรตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีการเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตามลักษณะวิธีการทอดถึง ๔ รูปแบบคือ

กฐิน หรือ มหากฐิน

จุลกฐิน หรือ กฐินเล่น

กฐินสามัคคี

กฐินตกค้าง

กฐิน หรือ มหากฐิน

เป็นกฐินที่ราษฎรนำไปทอด ณ วัดใดวัดหนึ่ง ซึ่งตนมีศรัทธาเป็นการเฉพาะ กล่าวคือท่านผู้ใดมีศรัทธาจะ ทอดกฐิน ณ วัดใด ก็ให้ทำใบปวารณาจองกฐินติดใบบอกไว้ ณ เขตวัดนั้นๆ เมื่อถึงเวลากำหนดก็นำผ้ากฐิน บางครั้งเรียกว่า ผ้าที่เป็นองค์กฐิน ซึ่งจะเป็นผืนเดียวก็ได้ หลายผืนก็ได้ เป็นผ้าขาว ซึ่งยังมีได้ตัด ก็ตัดออกเป็น

ขึ้นๆ พอที่จะประกอบเข้าเป็นจิวรผืนใดผืนหนึ่งก็ได้ ทำเสร็จแล้วยังมิได้ย้อมหรือย้อมแล้วก็ได้เป็นอย่างดีจัดเป็นองค์กฐินนำไปทอด ณ วัดที่ได้จองไว้

นอกจากองค์กฐินแล้ว เจ้าภาพบางรายอาจศรัทธาถวายของอื่นๆ ไปพร้อมกับองค์กฐินเรียกว่า บริวารกฐิน ตามที่นิยมกันประกอบด้วยปัจจัย ๔ คือ

๑. เครื่องอาศัยของพระภิกษุสามเณร มี ไตร จีวร บริหารอื่นๆ ที่จำเป็น

๒. เครื่องใช้ประจำปี มีมุ้ง หมอน กลด เตียง ตั่ง โต๊ะ เก้าอี้ โอ่งน้ำ กระจ่าง กระจทะ กระจถนน เตา ภาชนะสำหรับใส่อาหารคาวหวาน

๓. เครื่องซ่อมเสนาสนะ มี มีด ขวาน สิว เลื่อย ไม้กวาด จอบ เสียม

๔. เครื่องคิลานเภสัช มียารักษาโรค ยาสีฟัน แปรงสีฟัน อุปกรณ์ซักล้าง เป็นต้น

หรือจะมีอย่างอื่นนอกจากที่กล่าวมานี้ก็ได้ ขอให้เป็นอย่างที่สมควรแก่พระภิกษุ สามเณร จะใช้อุปโภคบริโภคเท่านั้น หากจะมีของที่ระลึกสำหรับแจกจ่ายแก่คนที่อยู่เฝ้าหรือคนที่มาร่วมงานกฐินด้วยก็ได้ สุดแต่กำลังศรัทธา และอริยาศย์ไมตรีของเจ้าภาพ

นอกจากนั้นยังมีธรรมเนียมที่เจ้าภาพผู้ทอดกฐินจะต้องมีผ้าห่มพระประธานอีกหนึ่งผืน เทียนสำหรับจุดในเวลาที่จะพระภิกษุสวดปาติโมกข์ ที่เรียกสั้นๆ ว่า เทียนปาติโมกข์ จำนวน ๒๔ เล่ม และมีธงผ้าขาวเขียนรูปจระเข้ หรือสัตว์น้ำอย่างอื่น เช่น ปลา นางเงือก สำหรับปักหน้าวัดที่อยู่ตามริมน้ำ เมื่อทอดกฐินเสร็จแล้ว (ถ้าเป็นวัดที่อยู่ไกลแม่น้ำให้มีธงผ้าขาวเขียนรูปตะขาบปักไว้หน้าวัดแทนรูปสัตว์น้ำ) การปักธงนี้เป็นเครื่องหมายให้ทราบที่วัดนั้นๆ ได้รับกฐินแล้ว และอนุโมทนาาร่วมกุศลด้วยได้ ปัญหาที่ว่าเพราะเหตุไรจึงมีธงจระเข้ปักขึ้นในวัดที่ทอดกฐินแล้ว ยังไม่ปรากฏหลักฐาน และข้อวิจารณ์อันสมบูรณ์โดยมิต้องสงสัย เท่าที่รู้จักมี ๒ มติ คือ

๑. ในโบราณสมัย การจะเดินทางต้องอาศัยดาวช่วยประกอบเหมือนเช่นการยกทัพเคลื่อนขบวน จะต้องอาศัยดาวจระเข้ที่ขึ้นในตอนจวนจะสว่าง การทอดกฐินบางที่ต้องไปทอด ณ วัดซึ่งอยู่ไกลบ้าน ฉะนั้น การดูเวลาจึงต้องอาศัยดาวจระเข้ พอดาวจระเข้ขึ้น ก็เคลื่อนองค์กฐิน ไปสว่างเอาที่วัดพอดี และต่อมาก็คงมีคิดทำธงในงานกฐิน ในขั้นต้น ก็คงทำธงทิวประดับประดาให้สวยงาม ทั้งที่องค์กฐิน ทั้งที่บริเวณวัด และภายหลังคงหวังจะให้เป็นเครื่องหมาย เนื่องด้วยการกฐิน ดังนั้น จึงคิดทำธงรูปจระเข้ เสมือนประกาศให้รู้ว่าทอดกฐินแล้ว

๒. อีกมิติหนึ่งเล่าเป็นนิทานโบราณว่า ในการแห่กฐินในทางเรือของอุบาสกผู้หนึ่ง มีจระเข้ตัวหนึ่งอยากได้บุญจึงอุตสาห์ว่ายตามเรือไปด้วย แต่ยังไม่ทันถึงวัดก็หมดกำลัง ว่ายตามต่อไปอีกไม่ไหว จึงร้องบอกอุบาสกว่าเหนื่อยนักแล้ว ไม่สามารถจะว่ายตามไปร่วมกองการกุศล วานท่านเมตตาช่วยเขียนรูปข้าพเจ้า เพื่อเป็นสักขีพยานว่าได้ไปร่วมการกุศลด้วยเถิด อุบาสกผู้นั้นจึงได้เขียนรูปจระเข้ยกเป็นธงขึ้นในวัดเป็นปฐม และสืบเนื่องมาจนบัดนี้

นอกจากนี้แล้วยังมีประเพณีนิยมอีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเวลาของการทอดกฐิน ถ้าเป็นเวลาเช้าจะมีการทำบุญถวายอาหารเพลแด่พระภิกษุ สามเณร ในวัดด้วย

กฐินที่ราษฎรเป็นเจ้าของภาพนำองค์กฐินและบริวารกฐินไปทอดยังวัดต่างๆ นี้เรียกว่า กฐิน หรือ มหากฐิน เหตุที่เรียกว่ามหากฐินอาจเป็นเพราะจะให้เห็นความแตกต่างจากกฐินอีกชนิดหนึ่งคือ จุลกฐิน ก็ได้

จุลกฐิน หรือ กฐินแล่น

เป็นกฐินที่ต้องอาศัยความร่วมมือของคนหมู่มาก ต้องเร่งรีบทำให้เสร็จ เลยเรียกว่า กฐินแล่น (ความหมายคือเร่งรีบ ฟ้าว ต้องแล่น (วิ่ง) จึงจะเสร็จทันกาล) เป็นงานที่มีพิธีมาก ถือกันมาแต่โบราณ ว่ามีอานิสสงฆ์มากยิ่งนัก วิธีทำก็คือ เก็บฝ้ายมากรอเป็นด้าย แล้วทอให้เสร็จเป็นผืนผ้าในวันเดียวกัน และนำไปทอดในวันนั้น กฐินชนิดนี้ ต้องทำแข่งกับเวลา มีผู้ทำหลายท่านแบ่งหน้าที่ไป ปัจจุบันไม่ค่อยนิยมทำกันแล้ว

เมื่อพระสงฆ์รับผ้านั้นแล้ว มอบแก่พระภิกษุผู้เป็นองค์ครอง ซึ่งพระภิกษุองค์ครองจะจัดการต่อไปตามพระวินัย หลังจากนั้นผู้ทอดต้องช่วยทำต่อ คือ นำผ้านั้นมาขยำ ทูบ ซัก แล้วไปตากให้แห้ง นำมาตัดเป็นจีวรผืนใดผืนหนึ่ง แล้วเย็บ ย้อม ตากแห้ง พับ ทับ รีด เสร็จเรียบร้อยนำไปถวายพระภิกษุองค์ครองอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ท่านทำพินทุอิชฐาน เสร็จการพินทุอิชฐานแล้วจะมีการประชุมสงฆ์ แจงให้ทราบ พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดจะอนุโมทนาเป็นเสร็จพิธีจุลกฐิน

แต่อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ผู้ทอดกฐินไม่มีกำลังมากพอ จะตัดวิธีการในตอนต้นๆ ออกเสียก็ได้ โดยเริ่มด้วยการนำเอาผ้าขาวผืนใหญ่มากระประมาณให้พอที่จะตัดเป็นจีวรผืนใดผืนหนึ่งแล้วนำไปทอด เมื่อพระภิกษุสงฆ์ท่านนำไปดำเนินการตามพระวินัยแล้ว ก็ช่วยทำต่อจากท่าน คือ ซัก กะ ตัด เย็บ ย้อม ให้เสร็จ แล้วนำกลับไปถวายพระภิกษุองค์ครองเพื่อพินทุอิชฐานต่อไปเหมือนวิธีทำที่กล่าวมาแล้วในการทำจุลกฐินเต็มรูปแบบ

ส่วนบริวารของจุลกฐิน ผ้าห่มพระประธาน และเทียนปาติโมกข์ ตลอดจนธงระเซ้ ธงตะขาบ ก็คงเป็นเช่นที่กล่าวมาในเรื่องของกฐินหรือมหากฐินนั่นเอง

กฐินสามัคคี

เป็นกฐินที่มีเจ้าภาพหลายคนร่วมกัน จะบริจาคมากน้อยอย่างไรไม่กำหนด เพื่อไม่ให้เกิดความยุ่งยาก ในการดำเนินการก็มักจะตั้งคณะทำงานขึ้นมาคณะหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการ ตั้งแต่มีหนังสือบอกบุญไปยังผู้อื่น เมื่อได้ปัจจัยมาก็นำมาจัดหาผ้าอันเป็นองค์กฐินรวมทั้งบริวารต่างๆ เมื่อมีปัจจัยเหลือก็นำถวายวัด เพื่อช่วยเป็นค่าใช้จ่ายในการบูรณปฏิสังขรณ์ กุฏิ โบสถ์ เจดีย์ เป็นต้น กฐินสามัคคีนี้นักจะนำไปทอดยังวัดที่กำลังมีการก่อสร้างหรือปฏิสังขรณ์ เพื่อเป็นการสมทบทุนให้สิ่งอันพึงประสงค์ของวัดให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปโดยเร็ว

เรื่องของกฐินสามัคคีเป็นที่นิยมแพร่หลายกันมาก เพราะนอกจากจะถือกันว่าเป็นบุญเป็นกุศลแล้วยังเป็นการช่วยทำนุบำรุงวัด ตลอดจนเป็นการสร้างความสามัคคีของชุมชน ให้มีความรักมั่นกลมเกลียว อันเนื่องมาจากอานิสงส์ของกฐินสามัคคีนั่นเอง

กฐินตกค้าง

กฐินประเภทนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กฐินตก กฐินโจร ศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน ได้กล่าวถึงเหตุผลที่เกิดกฐินชนิดนี้ตลอดจนชื่อเรียกที่ต่างกันอย่าง (จากเรื่องเทศกาลออกพรรษา) “...แต่ที่ต่างกันเช่นนี้ ทำกันอยู่ในท้องถิ่นที่มีวัดตกค้างไม่มีใครทอดก็ได้ จึงมักมีผู้ศรัทธาไปสืบเสาะหาวัดอย่างนี้เพื่อทอดกฐินตามปกติในวันใกล้ๆ จะสิ้นหน้าทอดกฐินหรือในวันสุดท้ายของกาลกฐิน (คือวันก่อนวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒) การทอดกฐินอย่างนี้เรียกว่า กฐินตกค้าง หรือเรียกว่า กฐินตก บางถิ่นก็เรียก กฐินโจร เพราะกิริยาอาการที่ไปทอดอย่างไม่รู้เนื้อรู้ตัว จู่ๆ ก็ไปทอด ไม่บอกกล่าวเล่าสืบล่วงหน้าให้วัดรู้เพื่อเตรียมตัวกันได้พร้อม และเรียบร้อย การทอดกฐินตกถือว่าได้บุญอานิสงส์แรงกว่าทอดกฐินตามธรรมดา บางคนเตรียมข้าวของไปทอดกฐินหลายๆ วัด แต่ได้ทอดน้อยวัด เครื่องไทยธรรมที่ตระเตรียมเอาไปทอดยังมีเหลืออยู่ หรือบางวัดทอดไม่ได้ (อาจเป็นที่ไม่ครบองค์สงฆ์) ก็เอาเครื่องไทยธรรมเหล่านั้นจัดทำเป็นผ้าป่า เรียกกันว่า ผ้าป่าแถมกฐิน กฐินประเภทนี้ เรื่ององค์กฐิน บริวารกฐิน ยังคงเป็นเช่นที่กล่าวมาแล้ว ส่วนข้อแตกต่างที่ชัดเจนคือ ไม่มีการจองวัดล่วงหน้า การทอดก็ทอดได้เฉพาะวัดที่ยังไม่มีใครทอด และเจ้าภาพเดียวอาจจะทอดหลายวัดก็ได้ ตลอดจนสามารถนำเอาของไทยธรรมที่เหลือทำการบุญชนิดหนึ่งๆ ที่เรียกว่า ผ้าป่าแถมกฐินได้อีก

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับกฐิน

เมื่องานบุญกฐินเป็นงานมหากุศลที่พุทธศาสนิกชนเลื่อมใสศรัทธา การปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดงานบุญประเพณีนี้ต้องทำให้ถูกพระธรรมวินัยจึงจะได้านิสงส์ ข้อปฏิบัติที่น่าสนใจมีดังนี้

๑. การจองกฐิน

การจองกฐิน ก็คือ การแจ้งล่วงหน้าให้ทางวัดและประชาชนได้ทราบว่าวัดนั้นๆ มีผู้ศรัทธาทอดกฐินกันเป็นจำนวนมาก ถ้าไม่จองไว้ก่อนอาจไม่มีโอกาส จึงเกิดเป็นธรรมเนียมขึ้นว่าจะทอดกฐินต้องจองล่วงหน้าเพื่อให้มีโอกาและเพื่อไม่ให้เกิดการทอดซ้ำ วัดหนึ่งวัดปีหนึ่งทอดกฐินได้ครั้งเดียว และในเวลาจำกัด คือหลังจากออกพรรษาแล้วเพียงเดือนเดียวดังได้กล่าวมาแล้ว

แต่อย่างไรก็ตาม กฐินหลวงไม่มีการจองล่วงหน้า เว้นแต่กฐินพระราชทาน ผู้ประสงค์จะขอรับพระราชทานกฐินไปทอดต้องจองล่วงหน้า โดยแจ้งไปยังกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการดังกล่าวมาแล้ว

๒. การทอดกฐิน

เมื่อได้เตรียมพร้อมแล้ว ถึงกำหนดก็นำผ้ากฐินกับบริวารไปยังวัดที่จองไว้ การนำไปนั้น จะไปเสียบๆ หรือจะแห่แหกันไปได้ เมื่อไปถึงแล้ว พักอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งที่สะดวก เช่น ที่ศาลาท่าน้ำ ศาลาโรงธรรม โรงอุโบสถ หรือที่ใดที่หนึ่งซึ่งทางวัดจัดไว้ เมื่อพระสงฆ์พร้อมแล้วก่อนถวายกฐิน อาราธนาศีล รับศีล เมื่อรับแล้ว ทายกประกาศให้รู้พร้อมกัน หัวหน้าผู้ทอดกฐินหันหน้าไปทางพระพุทธรูป ตั้งนะโม ๓ จบ แล้วหันหน้ามาทางพระสงฆ์กล่าวถวายเป็นภาษาบาลี ภาษาไทย หรือทั้งสองภาษาก็ได้ ว่าคนเดียวหรือว่านำ แล้วคนทั้งหลายว่าตามพร้อมกันก็ได้ การกล่าวคำถวายจะกล่าวเป็นคำๆ หรือจะกล่าวรวมกัน เป็นวรรคๆ แล้วแต่ความสะดวกของผู้กล่าวนำและผู้กล่าวตาม

อานิสงส์หรือผลดีของการทอดกฐิน

๑. ผลดีฝ่ายผู้ทอดและคณะ อานิสงส์หรือผลดีของฝ่ายผู้ทอดและคณะมีดังนี้

(๑) ชื่อว่าได้ถวายทานภายในกาลเวลาที่เรียกว่ากาลทาน คือในปีหนึ่งถวายได้เพียงในระยะเวลา ๑ เดือนเท่านั้น ในข้อถวายทานตามกาลนี้มีพุทธภาษิตว่าผู้ให้ทานตามกาลความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลของผู้นั้น ย่อมสำเร็จได้

(๒) ชื่อว่าได้สงเคราะห์พระสงฆ์จำพรรษาให้ได้ผลัดเปลี่ยนผ่านงุ่มง่ามใหม่ แม้ผ้ากฐินนั้นจะตกแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ชื่อว่าได้ถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม มีพระพุทธรูปท้าวผู้ให้ผ้าชื่อว่าให้ผิวพรรณ

(๓) ชื่อว่าได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่งเสริมผู้ประพฤติปฏิบัติชอบให้เป็นหลัก เป็นตัวอย่างแห่งคุณงามความดีของประชาชนสืบไป

(๔) จิตใจของผู้ทอดกฐินทั้ง ๓ กาล คือก่อนทอด กำลังทอดและทอดแล้ว ที่เลื่อมใสศรัทธา และปรารถนาดีนั้น จัดเป็นกุศลจิต คนที่จิตเป็นกุศลย่อมได้รับความสุขความเจริญ

(๕) การทอดกฐินทำให้เกิดสามัคคีธรรม คือการร่วมมือกันทำคุณงามความดี และถ้าการถวายกฐินนั้นมีส่วนได้บุญปฏิบัติสงฆ์ฆราวาสด้วย ก็เป็นการร่วมสามัคคี เพื่อรักษาศาสนวัตถุ ศาสนสถานให้ยั่งยืนสถาพรสืบไป

๒. ผลดีฝ่ายพระสงฆ์ผู้รับและกรานกฐิน อาานิสงส์หรือผลดีของฝ่ายพระสงฆ์ผู้รับและ กรานกฐิน มีดังนี้

พระพุทธรเจ้าตรัสไว้ (ในวินัยปิฎก เล่ม ๕ หน้า ๑๓๖) ว่าภิกษุผู้กรานกฐินแล้วย่อมได้รับประโยชน์ ๕ ประการ

(๑) รับนิมนต์ฉันไว้แล้วไปไหนไม่ต้องบอกลาภิกษุในวัดตามความในสิกขาบทที่ ๖ แห่งอเจลกวรรคปาจิตตีย์

(๒) ไปไหนไม่ต้องนำไตรจีวรไปครบสำหรับ

(๓) เก็บผ้าที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษไว้ได้ตามปรารถนา

(๔) จีวรอันเกิดในที่นั้นเป็นสิทธิของภิกษุเหล่านั้น

(๕) ขยายเขตแห่งการทำจีวร หรือการเก็บจีวรไว้ได้จนถึงสิ้นฤดูหนาว (คือจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นวันสุดท้าย)

ลักษณะอันเป็นประชาธิปไตยของพิธีกรรมกฐิน

ได้กล่าวแล้วว่าเรื่องของกฐินเป็นสังฆกรรม คือ การกระทำที่เป็นการสงฆ์ คือ พระสงฆ์ทั้งวัด ต้องรับรู้รับผิดชอบร่วมกันในการช่วยกันทำจีวรให้สำเร็จ ในการประชุมกันหาหรือว่า จะควมอบผ้ากฐินให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง และแม้เพียงการปรึกษาหารือก็ยังใช้ไม่ได้ต้องมีการสวด ประกาศเป็นการสงฆ์ เสนอญัตติว่าจะมอบผ้ากฐินแก่ภิกษุรูปนั้นรูปนี้ แล้วสวดประกาศ จบแล้วไม่มีผู้คัดค้าน จึงจะถวายผ้านั้น แก่องค์ครอง คือ ภิกษุผู้รับ

มติจากที่ประชุมให้เป็นผู้รับผ่านในนามของสงฆ์ได้ ลักษณะเช่นนี้เป็นการสอนให้ถือมติที่ประชุมสงฆ์เป็นใหญ่ ไม่ทำอะไรตามอำเภอใจเป็นหลักในการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นตัวอย่างแก่การปกครองทางโลกด้วย

ข้อเสนอแนะ

๑. พุทธศาสนิกชนควรทอดกฐินให้ถูกต้องตามความมุ่งหมายของกฐิน ได้แก่ การบำเพ็ญกุศลด้วยการถวายผ้ากฐินแก่ภิกษุซึ่งอยู่จำพรรษาครบสามเดือนตามพระพุทธานุญาต (ในข้อนี้โปรดดูข้อความเรื่องการแก้ปัญหาเรื่องกฐินตกค้าง)

๒. การรวบรวมทุนที่มีผู้บริจาคเพื่อบำรุงวัดหรือสถานศึกษาในวัด ควรให้เป็นไปตามความศรัทธาของผู้บริจาคโดยมีเหตุผลอันสมควร เช่น ช่วยปฏิสังขรณ์วัดที่ทรุดโทรมให้มั่นคงถาวรสืบไป

๓. ในการเดินทางไปทอดกฐิน ณ วัดที่อยู่ห่างไกลซึ่งผู้จัดมักจะพวงวតุประสงค์ของการท่องเที่ยวไว้ด้วยนั้น ควรพิจารณาการรักษาความปลอดภัยของผู้ที่จะเดินทางไปเป็นหมู่คณะ ทั้งนี้เพื่อความไม่ประมาท

๔. ควรงดเว้นการเลี้ยงสุราเมรัยในระหว่างเดินทางหรือระหว่างที่มีงานกฐิน ทั้งนี้เพื่อให้การบำเพ็ญกุศลเป็นไปด้วยความมีระเบียบเรียบร้อย

๕. ควรงดการใช้จ่ายในสิ่งที่ฟุ่มเฟือยและไม่จำเป็น โดยยึดถือการจัดให้ประหยัดเป็นหลักสำคัญ

๖. การฉลองหรือสมโภชกฐินก่อนทอดนั้น ควรทำเพียงเพื่อประโยชน์ของการนัดหมายให้พร้อมเพรียงกันและเพื่อเป็นการส่งเสริมศรัทธาของผู้มาร่วมงานเท่านั้น ไม่ควรมุ่งความสนุกสนาน อันมิใช่วัตถุประสงค์ของการทอดกฐิน

ถ้ามีขบวนแห่เชิญผ้าพระกฐินไป ผู้เข้าขบวนควรแต่งกายให้เรียบร้อย ถ้ามีขบวนฟ้อนรำควรเลือกการแต่งกายสุภาพ ชุดสุภาพ เพราะเป็นงานทางศาสนา

๗. การพิมพ์หนังสือแจกในงานกฐินนั้น จะมีหรือไม่ก็ได้ไม่เป็นการบังคับแต่ถ้ามีควรเลือกพิมพ์หนังสือที่มีสาระประโยชน์

๘. ไม่ควรทอดกฐินในวัดที่พระภิกษุอยู่ในวัดนั้นบอกกล่าวโดยตรงหรือโดยอ้อมให้ไปทอด เพราะเป็นการผิดพระวินัย และกฐินที่ทอดก็ไม่มีกฐิน ถือเป็นโมฆะ (พระไตรปิฎกเล่ม ๕ หน้า ๑๓๘) แต่พระภิกษุผู้อยู่ในวัดหนึ่งอาจแนะนำให้ไปทอดในวัดอื่นได้

๙. ในการพิมพ์ใบบอกบุญหรือฎีกาเพื่อเชิญชวนผู้มีจิตศรัทธามาร่วมทำบุญนั้น ไม่ควรพิมพ์ชื่อบุคคลเป็นกรรมการโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของก่อน

ประวัติความเป็นมาของจังหวัดราชบุรี*

จังหวัดราชบุรี ตั้งอยู่ในภาคตะวันตกของประเทศไทย มีอาณาเขตติดกับจังหวัดนครปฐม เพชรบุรี สมุทรสงครามและกาญจนบุรี ขณะที่ชายแดนตะวันตกด้านอำเภอสวนผึ้ง ติดกับเมืองทวาย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ พื้นที่โดยส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม โดยเฉพาะตอนกลางของจังหวัด มีลำน้ำสำคัญเป็นเส้นทางคมนาคมคือแม่น้ำแม่กลอง ขณะที่ภาคตะวันตกเป็นภูเขาสูง อันเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาตะนาวศรี ส่วนด้านตะวันออกเฉียงใต้ เป็นพื้นที่ราบต่ำใกล้ชายทะเลในจังหวัดสมุทรสงคราม ด้วยตำแหน่งที่ตั้ง ซึ่งอยู่ใกล้อ่าวไทยและมีเส้นทางคมนาคมภายในแผ่นดินติดต่อกับทะเลอันดามันได้ จึงปรากฏแหล่งโบราณคดีจำนวนมากในเขตจังหวัดราชบุรี

จังหวัดราชบุรีมีความเป็นมาเก่าแก่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางโบราณคดีบ่งบอกว่า ในเขตจังหวัดราชบุรีและบริเวณใกล้เคียง ปรากฏแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวนมาก ทั้งในเขตเทือกเขาตะนาวศรีและลุ่มแม่น้ำแม่กลอง บางแหล่งมีความเก่าแก่ถึง ๔,๐๐๐ ปี เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี หรือบ้านดอนตาเพชร ซึ่งอยู่ร่วมในเส้นทางคมนาคมโบราณเดียวกัน

ส่วนในลุ่มแม่น้ำแม่กลองนั้น พบว่า บางแหล่งมีการติดต่อกับชุมชนภายนอก เช่น โคกพลับ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี มีการค้นพบต่างหูทำจากหินเซอร์เพนไทน์ คล้ายกับต่างหูสมัยราชวงศ์โจวตะวันออก (๗๗๐-๒๒๑ ปีก่อนคริสตกาล) ที่พบในประเทศจีน^๑ นอกจากนี้ก็มีแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธารามและอำเภอบางแพ ซึ่งอยู่เหนือตัวเมืองราชบุรีปัจจุบันขึ้นไปตามลำแม่น้ำแม่กลอง ขณะที่ในตัวอำเภอเมืองราชบุรี ก็พบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านน้ำพุและถ้ำเขาชุมตอง ตำบลน้ำพุ เป็นต้น^๒

*จาก บทที่ ๒ ประวัติและความสำคัญของวัดมหาธาตุ ราชบุรีในระดับภูมิภาค ใน ปติสร เพ็ญสุต. (๒๕๕๕). ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) หน้า ๔-๒๘

^๑ มโน กลีบทอง. (๒๕๔๔). พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี และจังหวัดราชบุรี. หน้า ๔๗.

^๒ สุรพล นาถะพินธุ และเย็นจิต สุวาสนะ. (๒๕๓๓, เมษายน-มิถุนายน) แหล่งโบราณคดีในจังหวัดราชบุรี Archaeology sites in Ratburi ใน เมืองโบราณ ฉบับ ๑๖ เล่ม ๒ หน้า ๕๔

ราชบุรีบนเส้นทางการค้าระหว่างภูมิภาค

การเจริญเติบโตขึ้นของราชบุรี มิได้อาศัยปัจจัยภายในเพียงประการเดียว แต่ยังเกี่ยวพันถึงความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกภูมิภาคด้วยจากตำแหน่งที่ตั้งซึ่งอยู่บนเส้นทางการค้าข้ามภูมิภาค สามารถเชื่อมโยงทะเลอันดามันกับอ่าวไทยได้ ผ่านทางแม่น้ำแควน้อย แม่น้ำแควใหญ่ และแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำทั้ง ๓ สายนี้ มีกำเนิดมาจากเทือกเขาถนนธงชัยและตะนาวศรี โดยแม่น้ำที่เกิดขึ้นในเขตจังหวัดตาก คือ แม่น้ำแควใหญ่หรือแควศรีสวัสดิ์และแม่น้ำที่เกิดในเขตจังหวัดกาญจนบุรี คือ แม่น้ำแควน้อยหรือแควไทรโยค ไหลมารวมกันบริเวณปากแพรก เมืองกาญจนบุรี กลายเป็นแม่น้ำแม่กลอง ไหลผ่านอำเภอเมืองกาญจนบุรี อำเภอท่าม่วง อำเภอท่าเรือ อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี เข้าไปในเขตอำเภอบ้านโป่ง โพธารามและอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี^๓ ก่อนเข้าเขตอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ไปออกอ่าวไทยที่บ้านบางเรือหัก

สำหรับแม่น้ำแควน้อย นับว่าเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญในการติดต่อระหว่างทะเลอันดามันและพื้นที่ภายในภูมิภาคเป็นอย่างมาก จากบริเวณตำบลปากแพรก จังหวัดกาญจนบุรี สามารถเดินทางตามลำน้ำ ผ่านอำเภอไทรโยค อำเภอทองผาภูมิ อำเภอท่าขนุน ขึ้นไปจนถึงอำเภอสังขละบุรี และออกด่านเจดีย์สามองค์ เข้าเขตเมืองมอญ ในบริเวณทิศใต้ของเมืองมะละกาเล็ง ซึ่งเชื่อมโยงกับเมืองสะเทิมในสหภาพพม่าได้

อีกเส้นทางหนึ่งที่น่าสนใจใช้สัญจรคือ เมื่อถึงไทรโยค ก็สามารถเดินทางบกข้ามไปยังด่านบ้องตี้ และข้ามเทือกเขาตะนาวศรี จะถึงแม่น้ำตะนาวศรี ก่อนออกไปยังเมืองทวาย ซึ่งเป็นเมืองท่าติดทะเลอันดามันในเขตสหภาพพม่าในที่สุด เส้นทางนี้ใช้เป็นเส้นทางเดินทัพมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในสมัยทวารวดีมีการพบซากสลุบเจดีย์ในอำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี แหล่งโบราณคดีพงตึก ในอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี และวัดขุนสีห์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี^๔ และปรากฏร่องรอยเมืองสำคัญขนาดใหญ่อย่างบ้านคูบัว ราชบุรี ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีการพบร่องรอยวัฒนธรรมอยู่ทั่วไปทั้งเมืองสิงห์ เมืองครุฑ สระโกสินารายณ์ เส้นทางบนแม่น้ำ ๓ สายนี้จึงเป็นเสมือนการเชื่อมโยงโลกตะวันตกและโลกตะวันออกเข้าด้วยกัน คือระหว่างจีนและอินเดีย เปอร์เซียและดินแดนในซีกโลกตะวันตก เป็นการค้าขาย

^๓ ศรีศักร วัลลิโภดม.(๒๕๔๗). ลุ่มน้ำแม่กลอง มีคนยุคหินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. ใน ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือญาติ”

มอญ หน้า ๓๑

^๔ เล่มเดิม หน้า ๔๓

ระหว่างภูมิภาค ดังปรากฏหลักฐานโบราณวัตถุจากภายนอกภูมิภาคในแหล่งโบราณคดีสำคัญต่างๆ ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี เช่น บ้านดอนตาเพชรและพงตึก อำเภอท่ามะกา ส่วนในเขตจังหวัดราชบุรี ในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างในเมืองราชบุรี แถบโคกหม้อและเกาะศาลพระ พบเครื่องถ้วยและภาชนะดินเผาชนิดต่างๆ ซึ่งค้นพบจากใต้แม่น้ำแม่กลอง บางชิ้นมีแหล่งผลิตจากภายนอกภูมิภาค เช่น เหยียญอีแปะ และเครื่องถ้วยจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถัง ช่ง หยวน หมิงและชิง เครื่องเคลือบศิลปะลพบุรี และเครื่องเคลือบสังคโลกจากเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย เป็นต้น^๕

ส่วนเส้นทางระหว่างภูมิภาคภายในดินแดนประเทศไทยนั้น หากเดินทางทวนแม่น้ำแม่กลองขึ้นไปทางทิศเหนือ จะถึงบริเวณปากแม่น้ำแควน้อยบรรจบกับแม่น้ำแควใหญ่ ซึ่งเรียกว่าปากแพรง ที่เมืองกาญจนบุรี ใกล้กันกับปากแพรงนั้น มีลำน้ำทวนไหลผ่านอำเภอพนมทวน เป็นสายน้ำขนาดเล็กที่ไหลทวนย้อนขึ้นทางทิศเหนือ สามารถเดินทางเชื่อมกับบ้านดอนตาเพชร และไหลลงสู่แม่น้ำจะเข้สามพัน อำเภออู่ทอง ซึ่งเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีการอยู่อาศัยและร่องรอยการติดต่อกับภายนอกภูมิภาคตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

การเติบโตของเมืองราชบุรีที่สืบเนื่องจากเมืองคูบัว

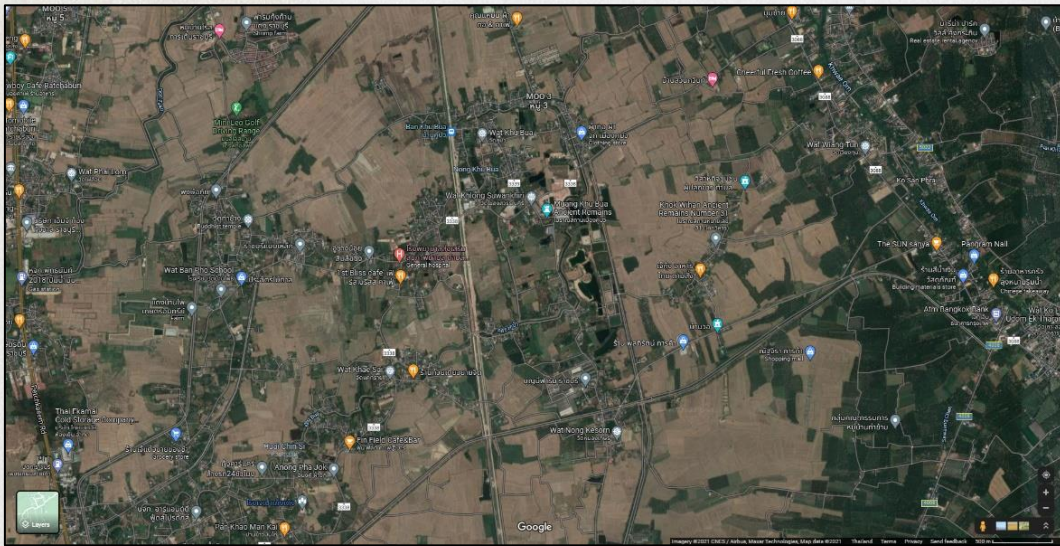
สันนิษฐานว่า การเติบโตขึ้นของเมืองราชบุรี เกิดขึ้นจากการที่เมืองคูบัว ซึ่งเป็นชุมชนสมัยทวารวดีขนาดใหญ่ในภาคตะวันตกลดความสำคัญลง เนื่องจากสาเหตุต่างๆ โดยทั่วไปเชื่อว่าเกิดจากการที่เส้นทางของแม่น้ำเปลี่ยนทิศทาง และตื้นเขินลง เกิดแม่น้ำสายใหม่ คือแม่น้ำแม่กลองในปัจจุบัน ส่วนแม่น้ำสายเดิมเรียกว่าแม่น้ำอ้อมหรือแควอ้อม

เมืองคูบัว (รูปที่ ๑) เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ในตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ยาวประมาณ ๒,๐๐๐ เมตร และกว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร มีเจดีย์วัดโฆลง หรือเจดีย์หมายเลข ๑๘ เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ประจำเมือง นอกจากนี้ ยังมีเจดีย์ขนาดต่างๆ อีกกว่า ๖๐ องค์โดยมีการประดับประดาปูนปั้นเรื่องชาดก เทวดา คนแคระ กินรี ส่วนประกอบสถาปัตยกรรมต่างๆ มากมาย ศิลปกรรมบางชิ้นสามารถเทียบเคียงได้กับศิลปะวากฏกะ (Vakataka) ในรัฐมหาราษฎร์ ประเทศอินเดีย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓^๖ บางชิ้นสื่อให้เห็นการนับถือพระโพธิสัตว์ แสดงว่าในเมืองคูบัว อาจมีการ

^๕ จารุณี อินนิตติยา. (๒๕๓๔). ราชบุรี. หน้า ๑๔๘-๑๕๗

^๖ Huntington Susan H. (1985). The art of ancient India : Buddhist, Hindu, Jain. p.239

นับถือทั้งพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายมหายานควบคู่กันไป ที่สำคัญคือ มีการขุดค้นพบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จากเจดีย์หมายเลข ๑ ซึ่งเป็นเจดีย์อิฐขนาดใหญ่ในเมือง โดยบรรจุอยู่ในผอบเงิน ฝาเป็นรูปดอกบัวประดิษฐานอยู่ในช่องกลาง หนึ่งในห้าช่องของกล่องหินสี่เหลี่ยมคล้ายกับยันตรกัลในศรีลังกา^๗ สันนิษฐานว่าคติการบูชาพระสถูปเจดีย์ ในฐานะที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ตามความเชื่อในพุทธศาสนาเถรวาทมีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้วและอาจมีคติเกี่ยวกับพระมหาธาตุสำคัญประจำเมืองแล้วก็เป็นได้

รูปที่ ๑

ที่มา : ดัดแปลงจาก <https://www.google.co.th/maps/@13.4844845,99.834834,4348m/>

ตัวเมืองคูบัวมีคูน้ำล้อมรอบทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งคูน้ำเหล่านี้ น่าจะใช้สำหรับการบริโภคน้ำ การคมนาคมและการจัดการน้ำกักเก็บและระบายน้ำมากกว่าใช้สำหรับกำหนดขอบเขตหรือป้องกันเมือง ตัวเมืองคูบัวตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของภูเขาขนาดย่อม คือเขาธนู เขาขี้วัว เขาหนองเสือ และเขาใหญ่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขา

^๗ มโน กสิปทอง. (๒๕๔๔). แหล่งเดิม หน้า ๕๑

ตะนาวศรี^๘ ดังนั้นจึงได้รับน้ำจากภูเขาทางทิศตะวันตกนี้ โดยมีห้วยคูบัวนำน้ำเข้ามายังคูเมืองทางทิศเหนือ ก่อนจะไหลเลยไปทางทิศตะวันออก ลงสู่แม่น้ำอ้อมซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองคูบัวประมาณ ๒.๗ กิโลเมตร

ส่วนคูเมืองทางด้านตะวันตกขนานไปกับทางรถไฟสายใต้ คูเมืองด้านนี้มีลำห้วยไหลผ่าน เรียกว่า ห้วยชินสีห์ ซึ่งไหลแยกมาจากลำห้วยคูบัว ไหลผ่านตัวเมืองคูบัวไปออกทางคูเมืองด้านตะวันออกลงสู่แม่น้ำอ้อมที่ตำบลเกาะศาลพระ อำเภอวัดเพลง มีวัดชื่อเวียงทูน หรือเวียงทุ่น ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นชุมชนปากน้ำของ ห้วยชินสีห์ มีการค้นพบเสากระโดงเรือและซากเรือจม รวมทั้งเศษภาชนะดินเผาตั้งแต่สมัยทวารวดี และเครื่องถ้วยจีนในราชวงศ์ซ้อง ราชวงศ์หยวน และราชวงศ์หมิง^๙ แต่ปัจจุบันห้วยชินสีห์นี้ตื้นเขินมาก

นอกจากนี้ ยังมีแอ่งน้ำขนาดใหญ่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือง เรียกว่าอู่เรือ มีลำรางยาวไปจนถึงแม่น้ำอ้อม รวมทั้งเชื่อมต่อกับคูเมืองด้านตะวันออกเลยมาจนถึงโบราณสถานวัดโหลง เดิมอาจจะเป็นทางน้ำสำคัญภายในเมืองคูบัวที่ใช้ติดต่อคมนาคมกับภายนอกก็เป็นได้

ในอดีต แม้ว่าเมืองคูบัวตั้งอยู่ไม่ห่างจากชายฝั่งทะเลเดิมนัก และตัวเมืองก็ตั้งอยู่บนสันทราย ชายฝั่งทะเลเดิม แต่ก็อยู่ห่างจากทางคมนาคมสายหลัก คือแม่น้ำอ้อม ซึ่งเป็นแม่น้ำแม่กลองสายเดิม จึงจำต้องมีเส้นทางน้ำ เช่น ห้วยคูบัวและห้วยชินสีห์ในการติดต่อคมนาคม ใช้เป็นเส้นทางระบายน้ำในฤดูน้ำหลาก และกักเก็บน้ำในฤดูแล้ง การที่เมืองคูบัวลดความสำคัญลงไป อาจเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางภูมิประเทศ เช่น ลำน้ำที่ไหลผ่านเมืองเกิดตื้นเขิน เมืองคูบัวซึ่งมีสภาพภูมิประเทศเป็นเนินดินขนาดใหญ่ย่อมขาดแคลนน้ำลง แม้ทุกวันนี้ชาวบ้านในคูบัวก็ยังขาดแคลนน้ำ^{๑๐} อีกทั้งแม่น้ำอ้อมซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมเดิมเกิดตื้นเขินคดเคี้ยว ไม่เหมาะสมต่อการคมนาคม จึงหันไปใช้แม่น้ำแม่กลองในปัจจุบันซึ่งเป็นเส้นทางตรงแทน

จะสังเกตได้ว่า ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองราชบุรีเดิม อยู่ไม่ห่างจากบริเวณที่แม่น้ำอ้อมและแม่น้ำแม่กลองบรรจบกันมากนัก จึงเชื่อว่าผู้คนจากเมืองคูบัวอาจอพยพย้ายถิ่นขึ้นไปทางทิศเหนือ และไปสร้างชุมชนเมืองใหม่อันมีศูนย์กลางอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ขณะที่คูบัว ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนขนาดใหญ่ในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ยังคงรุ่งเรืองอยู่ เมืองราชบุรีอาจเกิดขึ้นแล้ว แต่มีสภาพเป็นชุมชนเมืองท่าริมฝั่งแม่น้ำ เนื่องจากปรากฏร่องรอยถนนโบราณ ซึ่งปัจจุบันขาดเป็นตอนๆ ตัดออกจากคูเมืองด้าน

^๘ สมศักดิ์ รัตนกุล. (๒๕๓๕). โบราณคดีเมืองคูบัว. หน้า ๒๒

^๙ ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๓๓, เมษายน-มิถุนายน). ราชบุรี เมืองท่าที่ถูกลืม. ใน เมืองโบราณ ฉบับที่ ๑๖ เล่ม ๒ หน้า ๓๐

^{๑๐} สมศักดิ์ รัตนกุล. (๒๕๓๕). แหล่งเดิม หน้า ๒๓

เหนือของคูบัว มายังคูเมืองด้านใต้ของราชบุรี ซึ่งห่างกันเพียง ๕ กิโลเมตร และยังปรากฏถนนโบราณอีกสายหนึ่งตัดออกจากทางด้านใต้ของเมืองคูบัว ผ่านลงไปทางใต้ ผ่านอำเภอปากท่อ ถนนสายนี้ปัจจุบันหายไปในเขตอำเภอเขาชัย จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นชุมชนทวารวดีเช่นเดียวกัน^{๑๑} ชาวบ้านเรียกถนนสายนี้ว่า ถนนท้าวอุทอง ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเส้นทางของชายทะเลเดิมในสมัย ๓,๐๐๐ ปีที่แล้ว ก่อนที่ชายฝั่งทะเลจะดันเขินยาวออกไปเหมือนทุกวันนี้^{๑๒}

หลักฐานอีกประการหนึ่งที่อาจบ่งชี้ว่า ตัวเมืองราชบุรีมีการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยทวารวดี คือการปรากฏเขตศักดิ์สิทธิ์นอกเมือง หรือที่เรียกกันในสมัยหลังว่า เขตอรัญญิก ในบริเวณเทือกเขาสูง เป็นเขาหินปูนตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ห่างจากอำเภอเมือง ประมาณ ๖ กิโลเมตร และห่างจากเมืองคูบัว ๑๔ กิโลเมตร มีถ้ำตามธรรมชาติที่ได้รับการดัดแปลงให้เป็นศาสนสถานสำหรับนักบวชมาปฏิบัติธรรมตั้งแต่สมัยทวารวดีอย่างน้อย ๔ ถ้ำ คือ ถ้ำฤๅษี ถ้ำจัน ถ้ำจาม และถ้ำฟาโถ

ถ้ำเหล่านี้ปรากฏการประดับประดาผนังด้วยลวดลายปูนปั้นในศิลปะทวารวดี ที่สำคัญปรากฏจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กล่าวถึง "บุญกรมชระ ศรีสมาธิคุปต์" แปลว่า พระศรีสมาธิคุปตะเป็นผู้บริสุทธิด้วยการกระทำบุญ^{๑๓} สลักไว้ใต้ฐานพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทแสดงวิตรรกมูทรา ชื่อศรีสมาธิคุปตะที่ปรากฏในจารึก อาจเป็นฤๅษีหรือพระภิกษุในพุทธศาสนา ที่ใช้ถ้ำเป็นสถานที่ในการบำเพ็ญเพียรก็ได้

การที่ปรากฏถ้ำศาสนสถานในเทือกเขาสูง แสดงให้เห็นคติเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำหรือภูเขา ที่ใช้ในการปฏิบัติธรรมภายนอกชุมชน อันสืบเนื่องมาจากตัวอย่างของวัดถ้ำต่างๆ ในอินเดีย อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติธรรมของนักบวชแม้จะอยู่ห่างจากชุมชน แต่ก็จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยการดำรงชีวิตจากชุมชนด้วย ระยะทาง ๖ กิโลเมตรจากชุมชนที่เมืองราชบุรี ไม่นไกลมากนักในการปฏิบัติบวชที่จำศีลภาวนาในเทือกเขาสูง แต่ค่อนข้างไกลสำหรับเมืองคูบัว จึงอาจเป็นไปได้ว่า ศาสนสถานแถบเขาสูง อาจได้รับการอุปถัมภ์จากชุมชนในเมืองราชบุรี หลักฐานความสืบเนื่องของเมืองราชบุรีกับชุมชนโบราณที่คูบัวอีกประการหนึ่ง อาจสังเกตได้จากลักษณะแผนผังของตัวเมือง ซึ่งมีความใกล้เคียงกับแผนผังเมืองในวัฒนธรรมทวารวดี เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุม

^{๑๑} ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๒๐, ตุลาคม-ธันวาคม). ตามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐ = Pre Fourteenth century settlements along the Mai Klong river. ใน เมืองโบราณ ฉบับที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า ๘๘

^{๑๒} ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๔๗). แหล่งเดิม หน้า ๓๘

^{๑๓} ยอร์ช เซเดส์. (๒๕๐๔). ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๒ : จารึก ทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้. หน้า ๓๕

มน ขนาดไม่สม่ำเสมอ กว้าง ๕๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๒,๒๕๐ เมตร^{๑๔} ซึ่งขนาดใกล้เคียงกับเมืองคูบัว มีคูน้ำคันดินเป็นกำแพงล้อมรอบ ๓ ด้าน คือทิศเหนือ ตะวันตก และทิศใต้ ส่วนทิศตะวันออกติดแม่น้ำแม่กลองในอดีตสันนิษฐานว่ามีกำแพงเมือง ซึ่งสร้างในสมัยหลังลงมา แต่ปัจจุบันกำแพงเมืองทั้งสามด้านถูกทำลายจนเกือบหมดสภาพแล้ว ส่วนคลองคูเมือง ก็ถูกปรับพื้นที่จนหมดสภาพแล้วเช่นกัน ยังคงเหลือเฉพาะคลองโรงช้าง ซึ่งเป็นคูเมืองทางทิศใต้เท่านั้น

การแพร่กระจายของวัฒนธรรมเขมรในพุทธศตวรรษที่ ๑๘

วัฒนธรรมทวารวดีเจริญอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยประมาณ ๕๐๐ ปีก็เสื่อมลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สาเหตุที่วัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมไปนั้น โดยทั่วไปเชื่อว่าเกิดจากการเข้ามาของวัฒนธรรมเขมร ซึ่งในภาคกลางของไทยปรากฏหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรที่บ่งชี้อย่างชัดเจนว่าราชสำนักเขมรเข้ามาเกี่ยวข้องกับเมืองต่างๆ ในภาคกลางที่ทราบกันดี เช่น เมืองลพบุรี ซึ่งปรากฏจารึกของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ส่วนในจังหวัดราชบุรีเอง ก็ปรากฏหลักฐานภาษาชนเผ่าจากแหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์ซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ รวมทั้งเครื่องถ้วยสมัยห้าราชวงศ์และราชวงศ์ซ่งของจีน ซึ่งร่วมสมัยและมีความคล้ายคลึงกับเครื่องถ้วยเขมร^{๑๕}

ส่วนหลักฐานเกี่ยวกับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรจากเมืองพระนครในเมืองราชบุรี ปรากฏชัดเจนที่สุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยเฉพาะพุทธศาสนamahayan ซึ่งเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มหาราชองค์สุดท้ายของอาณาจักรเขมร ดังนั้น วัฒนธรรมเขมรจึงน่าจะเข้ามามีบทบาทในภาคตะวันตกของประเทศไทยในระยะเวลาสั้นๆ โดยเฉพาะเมื่อราชบุรีมีที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมข้ามคาบสมุทรที่สำคัญ สามารถติดต่อกับทะเลอันดามันได้โดยไม่ต้องอ้อมแหลมมลายู ทั้งยังสามารถออกสู่อ่าวไทยได้โดยสะดวก ดังนั้นจึงปรากฏว่า มีการค้นพบร่องรอยของวัฒนธรรมพุทธศาสนamahayan ซึ่งร่วมสมัยกับศิลปะบายูนในเมืองพระนครแพร่กระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันตกของประเทศไทยโดยเฉพาะบนเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร ทั้งในจังหวัดกาญจนบุรี เพชรบุรีและราชบุรี

^{๑๔} มโน กลีบทอง. (๒๕๔๔). แหล่งเดิม หน้า ๕๙

^{๑๕} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (๒๕๑๗, มกราคม). เมืองราชบุรี และโบราณวัตถุใต้น้ำแม่กลอง. ใน ศิลปากร ฉบับ ๑๗ เล่ม ๕ หน้า ๘๖-๘๗

การปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรในภาคตะวันตกของไทย ทั้งเมืองเพชรบุรี และราชบุรี รวมทั้งในคาบสมุทรภาคใต้ของไทย แสดงให้เห็นว่า เมืองพระนครพยายามเข้ามามีอิทธิพลและให้ความสนใจต่อการค้าขายข้ามคาบสมุทร ติดต่อกับทะเลอันดามัน ซึ่งเชื่อมโยงกับอินเดียและโลกตะวันตกได้ โดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางเดิมอย่างศรีวิชัย

ในจารึกปราสาทพระขรรค์ ซึ่งจารึกขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้กล่าวถึงเมืองต่างๆ ที่พระองค์พระราชทานพระชัยพุทธมหานาถไปประดิษฐานไว้ ณ ศาสนสถานประจำเมือง มีการออกชื่อเมืองถึง ๒๓ แห่ง และสันนิษฐานว่า บางเมืองน่าจะเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในประเทศไทย เช่น “ลโวทยปุระ” อันหมายถึงเมืองลพบุรี “สุวรรณปุระ” อันอาจหมายถึงสุพรรณบุรี บริเวณเนินทางพระ อำเภอสามชูก “ศรีชัยวัชรบุรี” น่าจะได้แก่เมืองเพชรบุรี ซึ่งปรากฏโบราณสถานปราสาทกำแพงแลง “ศรีชัยสิงหบุรี” อาจหมายถึงเมืองสิงห์ที่อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี และ “ชยราชบุรี” สันนิษฐานว่าเป็นเมืองราชบุรีที่มีวัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลางของเมือง^{๑๖} นอกจากนี้ยังมีจารึกที่ปราสาทบายอนได้ออกชื่อ “นครศรีชัยราชบุรี” และ “นครศรีวัชรปุระ”^{๑๗} ด้วย แม้ว่าในปัจจุบันจะยังไม่มีหลักฐานที่ยืนยันแน่ชัดถึงข้อสันนิษฐานเหล่านี้ก็ตาม

ในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เลยไปจนถึงแม่น้ำแควน้อย ซึ่งสามารถข้ามเทือกเขาตะนาวศรี ติดต่อกับเมืองทวายในสหภาพพม่าและทะเลอันดามัน ปรากฏเมืองโบราณ และหลักฐานทางโบราณคดีเนื่องในวัฒนธรรมเขมรจำนวนหนึ่ง เรียงรายไปตามลำน้ำ ตั้งแต่เมืองราชบุรี ซึ่งอยู่ใกล้ปากน้ำแม่กลอง ขึ้นเหนือไปคือ สระโกสินารายณ์ที่อำเภอบ้านโป่ง และ ล่องทวนขึ้นตามแม่น้ำแม่กลองจนถึงปากแพรก เป็นทางแยกแม่น้ำแควน้อยและแม่น้ำแควใหญ่ เลี้ยวลงใต้ตามแม่น้ำแควน้อย ก็จะพบเมืองสิงห์ในอำเภอไทรโยค^{๑๘} นอกจากนี้ยังมีเมืองครุฑ ที่ตั้งอยู่ค่อนข้างห่างจากลำน้ำ ระหว่างแม่น้ำแควน้อยและแม่น้ำแควใหญ่ อันอาจเป็นเส้นทางเดินบนที่ลัดระหว่างลำน้ำทั้งสอง ชุมชนเหล่านี้มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนกระทั่งเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ด้วยแรงขับเคลื่อนจากการค้าข้ามคาบสมุทรและวัฒนธรรมเขมร แต่หลังจากนั้นก็มิได้คงความสำคัญเป็นเมืองขนาดใหญ่อีกต่อไป

^{๑๖} ตรี อมาตยกุล. (๒๕๑๖, กรกฎาคม). เมืองคัมพูกัญญา. ใน ศิลปการ ฉบับที่ ๑๗ เล่ม ๒ หน้า ๖๙-๗๐

^{๑๗} Bernard Phillippe Groslier. (1973). Inscriptions du Bayon, Le Bayon : histoire architecturale du temple. P.86-87

^{๑๘} ธัชสร ต้นดวงศ์. (๒๕๔๘). ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) หน้า ๔๕

สำหรับวัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี มีร่องรอยของวัฒนธรรมพุทธศาสนา มหายานอันเนื่องมาจากเมืองพระนครอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นซากปราสาทประธานก่อด้วยศิลาแลงด้านหน้าวิหารหลวง กำแพงแก้ว สร้างจากศิลาแลงและหินทราย ประดับด้วยทับหลัง กำแพงสลักพระพุทธรูป และซากฐานโคปุระด้านทิศตะวันออกของตัววัด นอกจากนี้ ในบริเวณวัดยังพบศาสนวัตถุที่เกี่ยวข้องในพุทธศานามหายานจำนวนมาก

การเกิดของรัฐในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีผลระดับภูมิภาค

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อิทธิพลพุทธศานามหายานจากเมืองพระนครก็เสื่อมลง ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน อาณาจักรพุกามในพม่าล่มสลายลงจากการรุกรานของพวกมองโกลแห่งราชวงศ์หยวน เหตุการณ์เช่นนี้เปิดโอกาสให้ชุมชนขนาดเล็ก ซึ่งแต่เดิมมีความสำคัญค่อนข้างน้อย เจริญเติบโตขึ้น วัฒนธรรมจากเมืองพระนครซึ่งเคยมีบทบาทแผ่อยู่ในดินแดนประเทศไทยก็กลายเป็นพื้นฐานที่สำคัญ และเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นของรัฐที่เกิดขึ้นใหม่ โดยเฉพาะชุมชนต่างๆ ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำยม และลุ่มน้ำป่าสัก ซึ่งในอดีตเกี่ยวพันกับวัฒนธรรมเขมร ก็ขยายขอบเขตของตนเอง ออก ด้วยแรงกระตุ้นทางเศรษฐกิจ ศาสนาและความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ

การเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยา มีแนวโน้มที่จะเป็นเมืองสำคัญขนาดใหญ่มาก่อน พ.ศ. ๑๘๙๓ อยู่แล้ว โดยเฉพาะหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่อย่างวัดพนัญเชิง^{๑๙} แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในฐานะเมืองท่าค้าขาย ที่เลือนบทบาทจากลพบุรีลงมายังกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าสาเหตุอาจมาจากการขยายออกของชายฝั่งทะเลที่ตื้นเขินลง ทำให้ลพบุรีซึ่งเคยมีฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางการค้า ใกล้ชายฝั่งตั้งแต่สมัยทวารวดี กลายเป็นเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน พื้นที่อยุธยาที่เคยเป็นทะเลเดิม กลับมีความสำคัญขึ้น ลักษณะเช่นนี้มีความคล้ายคลึงกับเมืองบางกอกที่มีฐานะเป็นเมืองท่าของกรุงศรีอยุธยามาก่อนเช่นกัน

ในราชบุรีเอง แม้จะไม่มีหลักฐานชัดเจนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในระยะนี้ แต่เชื่อว่าที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาซึ่งเลื้อยลงมาใกล้ชายฝั่งทะเล แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญด้านการค้าและการติดต่อกับโลกภายนอก โดยเฉพาะจีนกับอินเดีย การเกิดขึ้นของกรุงศรีอยุธยามีลักษณะเช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ซึ่งมีได้เจริญขึ้นอย่างโดดเด่น หากสัมพันธ์กับดินแดนอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกันอย่างสุโขทัยและสุพรรณภูมิ จาก

^{๑๙} คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (๒๕๑๐). หน้า ๑๓๙

หลักฐานเอกสารต่างๆ ในสมัยอยุธยาตอนต้น รวมทั้งเอกสารจีน บ่งบอกชัดเจนถึงความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของอาณาจักรเหล่านี้ ราชบุรีเอง มีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง แต่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากเมืองสุพรรณบุรีริมแม่น้ำท่าจีนมากนัก มีความเป็นไปได้มากที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์กัน หรืออาจเคยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนทางภาคตะวันตกอย่างชุมชนสุพรรณภูมิก็เป็นได้

ศูนย์กลางแห่งใหม่ของกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ใกล้ทะเลยิ่งกว่าลพบุรี จึงเป็นชัยภูมิที่ดีในการสนับสนุนการค้าทางสมุทร และด้วยระยะทางที่ไม่ไกลกันนักกับเมืองราชบุรี อาจเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ศาสนสถานประจำเมืองอย่างวัดมหาธาตุ ที่เคยมีขนาดเล็ก กลับเติบโตขึ้นและขยายขอบเขตออกยิ่งกว่าในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘

แม้ว่าจะไม่มีเอกสารใดๆ ที่กล่าวถึงเมืองราชบุรีโดยตรง แต่ยังมีร่องรอยจากจารึกหลักที่ ๑ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ได้เอ่ยชื่อเมืองราชบุรีรวมอยู่กับชื่อหัวเมืองฝ่ายตะวันตกและฝ่ายใต้ อันได้แก่ สุพรรณภูมิ เพชรบุรี และศรีธรรมราช ซึ่งแต่เดิม มีการวิเคราะห์จารึกหลักที่ ๑ นี้ตามตัวอักษร โดยอ้างบางประโยคในจารึกอันมีใจความว่า

“มีเมืองกว้างขวางหลายปราบเบื่องตะวันตกจรดสรลวง สองแคว....ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว”^{๒๐}

ข้อความเช่นนี้ในจารึก นำไปสู่การวิเคราะห์เรื่องการอ้างอำนาจทางการเมือง ของสุโขทัยเหนือดินแดนต่างๆ ที่ออกชื่อไว้ แต่ทำให้เกิดคำถามต่อไปว่า อาณาจักรสุโขทัยในลุ่มแม่น้ำยมมีอำนาจเหนือดินแดนเหล่านั้นจริงหรือไม่ เนื่องจากในปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานอื่นใดนอกเหนือจากจารึกหลักนี้ที่มีความเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองของสุโขทัยไปปรากฏอยู่ตามหัวเมืองที่ออกชื่อดังกล่าว ทั้งเมืองราชบุรี เพชรบุรี รวมทั้งนครศรีธรรมราช ไม่ว่าจะเป็หลักฐานอันเนื่องในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงหรือรัชกาลหลังจากนั้นลงมาก็ตาม นอกจากเศษภาชนะดินเผาสังคโลก ซึ่งเป็นสินค้าส่งออกมากกว่าเรื่องของอำนาจ

ดังนั้น การกล่าวถึงระบบการปกครองภายในของเมืองราชบุรีในสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาและอยุธยาตอนต้น จำเป็นจะต้องวิเคราะห์อย่างระมัดระวัง จิตร ภูมิศักดิ์ เสนอว่าแม้จะไม่มีหลักฐานที่แสดงลักษณะการเมืองโดยตรง แต่ก็อาจอนุมานได้จากตำนานต่างๆ เช่น ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งกล่าวถึงรูปแบบ

^{๒๐} ยอช เซเดส์. (๒๕๒๖). *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑*. หน้า ๒๖

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่างๆ โดยเฉพาะระหว่างลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และหัวเมืองทางตะวันตกและภาคใต้ตอนบน อันได้แก่ เพชรบุรี นครศรีธรรมราช และอยุธยา หัวเมืองเหล่านี้ต่างมีผู้ปกครองเมืองอย่างเป็นอิสระ^{๒๑} แม้ว่าจะไม่เท่าเทียมกันอย่างแท้จริง แต่อาจจัดระดับความสำคัญของแต่ละเมืองด้วยระดับอาวุโสหรือการยอมรับนับถือที่เกิดจากบารมีของตัวบุคคล โดยแต่ละเมืองอาจมีความสัมพันธ์กันอย่างหลวมๆ ไม่มีอำนาจทางการเมืองขึ้นอยู่แก่กันอย่างเด็ดขาด หากแต่สันนิษฐานว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่มีการเชื่อมโยงกันด้วยการแต่งงานเกี่ยวดองกันมากกว่า

การยอมรับนับถือกันระหว่างดินแดนอันเกิดจากตัวบุคคลนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นบารมีส่วนตัวของผู้ปกครองคนนั้น ปรากฏให้เห็นในเอกสารหลักฐานหลายชิ้น ซึ่งบุคคลเหล่านั้น กลายเป็นบุคคลในระดับกึ่งตำนาน เช่น เรื่องพระเจ้ารามคำแหง ที่ปรากฏในจินตามณี สมัยพระเจ้าบรมโกศ^{๒๒} และในราชาธิราชพงศาวดารมอญ หรือเรื่องพระเจ้าอนิรุทธแห่งอาณาจักรพุกาม ซึ่งยังปรากฏร่องรอยอยู่ในตำนานพงศาวดารเหนือ^{๒๓} ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ก็แสดงให้เห็นความทัดเทียมกัน ระหว่างพระเจ้าอู่ทอง (ซึ่งไม่แน่ชัดว่าเป็นผู้ใด และมาจากเมืองใด แต่ปกครองกรุงศรีอยุธยาแล้ว) และพระเจ้าศรีธรรมโศกราชแห่งนครศรีธรรมราช

การยอมรับนับถือระหว่างอาณาจักร ก็ปรากฏในรูปของการติดต่อยอมรับศาสนา ระหว่างอาณาจักรได้เช่นกัน มักจะพบว่า ในเอกสารประวัติศาสตร์เชิงศาสนา พระภิกษุจากดินแดนต่างๆ สามารถเดินทางข้ามดินแดนได้อย่างอิสระ ไม่ว่าจะเป็นระหว่างอาณาจักรล้านนา สุโขทัยและอยุธยา หรือหัวเมืองมอญและผู้ปกครองทุกหัวเมือง ต่างให้การต้อนรับพระภิกษุสงฆ์เหล่านั้นเป็นอย่างดี โดยไม่มีการแบ่งแยกทางการเมืองหรือความระแวงสงสัย ขณะเดียวกันก็อุปถัมภ์ค้ำชูภิกษุจากต่างดินแดน เป็นผลให้อัตลักษณ์ทางศาสนาของนิกายต่างๆ แพร่กระจายออกไปอย่างไม่จำกัดขอบเขต ความขัดแย้งทางการเมืองอันเนื่องจากบ้านเกิดเมืองนอนของพระภิกษุนั้น เรียกได้ว่าแทบไม่เคยปรากฏในเอกสารทางศาสนาเลย ตรงกันข้าม มักปรากฏเรื่องราวของการขัดแย้งทางศาสนาแต่นิกายที่มีวัตรปฏิบัติแตกต่างกันมากกว่า

^{๒๑} จิตร ภูมิศักดิ์. (๒๕๒๗). สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา. หน้า ๑๔๙-๑๕๒

^{๒๒} จินตามณี. (๒๕๕๑). หน้า ๑๑๓

^{๒๓} พงศาวดารเหนือ. (๒๕๑๖). หน้า ๔๘

หลังจากพุทธศาสนายานอันเป็นตัวแทนวัฒนธรรมเขมรจากเมืองพระนครเสื่อมไป ก็เกิดกระแสการเติบโตของพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งเชื่อว่าเป็นศาสนาหลักของชาวพื้นเมืองในแถบนี้มาตั้งแต่สมัยทวารวดี มีการฟื้นฟูพุทธศาสนาเถรวาทขึ้นอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ของพุทธศาสนาในเอเชียขณะนั้นค่อนข้างตึงเครียด สืบเนื่องจากการเสื่อมโทรมของศูนย์กลางของพุทธศาสนาในอินเดีย และการย้ายความสำคัญมายังศรีลังกาแทน โดยเฉพาะผลของการปฏิรูปและอุปถัมภ์พุทธศาสนาเถรวาทของพระเจ้าปراجรมพาหุที่ ๑ ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘^{๒๔} การสืบศาสนาจากศรีลังกาอาจเป็นทางเลือกหนึ่งของบรรดาพระสงฆ์จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตัวอย่างนี้ปรากฏอยู่ในตำนานจามเทวีวงศ์ถึงความหลากหลายทางศาสนาในลำพูน แต่ดังที่กล่าวมาแล้ว พระภิกษุและนักบวชเป็นตัวอย่างเฉพาะที่ไม่มีข้อจำกัด ทางด้านการเดินทางและอำนาจทางการเมือง จึงปรากฏหลักฐานกล่าวถึงการเดินทางของพระสงฆ์ข้ามดินแดนต่างๆ อย่างอิสระในเอกสารหลายชิ้น เช่น ตำนานมูลศาสนา วัดป่าแดง หรือจารึกหลักที่ ๒ จารึกบางหลักอ้างอิงถึงเมืองราชบุรีด้วย เช่น จารึกวัดเขากบ

“ข้ามมาลุตะนาวศรี...เพื่อเลือกเอาฝูงคนดี....สิ่งหลทวิป รอดพระพุทศศรีอารยไมตรี..เพชรบุรีราชบุรี...ส อโยธนา ศรีรามเทพนคร ที่สอรพิรุณาส ตรงบาดาล..”^{๒๕}

จากข้อความของจารึกเขากบ เชื่อว่าผู้สร้างจารึกเป็นพระสงฆ์ และอาจเป็นพระผู้ใหญ่หรือราชวงศ์ที่ทรงผนวช หรืออาจเป็นจารึกของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีเอง ซึ่งเดินทางจากสุโขทัยออกทะเลทางเมืองมอญ ไปยังโจฬะมณฑลในอินเดีย ศรีลังกา ก่อนจะเดินทางกลับทางตะนาวศรี ตัดเข้าด่านสิงขร แล้วเดินบมาทางเพชรบุรี ราชบุรี ก่อนขึ้นไปถึงกรุงศรีอยุธยา และกลับสุโขทัยทางสิงห์บุรี การปรากฏชื่อราชบุรีในจารึกวัดเขากบที่นครสวรรค์ แสดงให้เห็นว่า ในสมัยอยุธยาตอนต้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ เมืองราชบุรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญในฐานะที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมหลัก และอาจได้รับอิทธิพลจากศาสนาต่างๆ ที่เดินทางเข้ามาพร้อมกับบรรดานักบวชบนเส้นทางนี้ด้วย

^{๒๔} G.P.Malalasekera. (1994). *The Pali Literature of Ceylon*. p.175

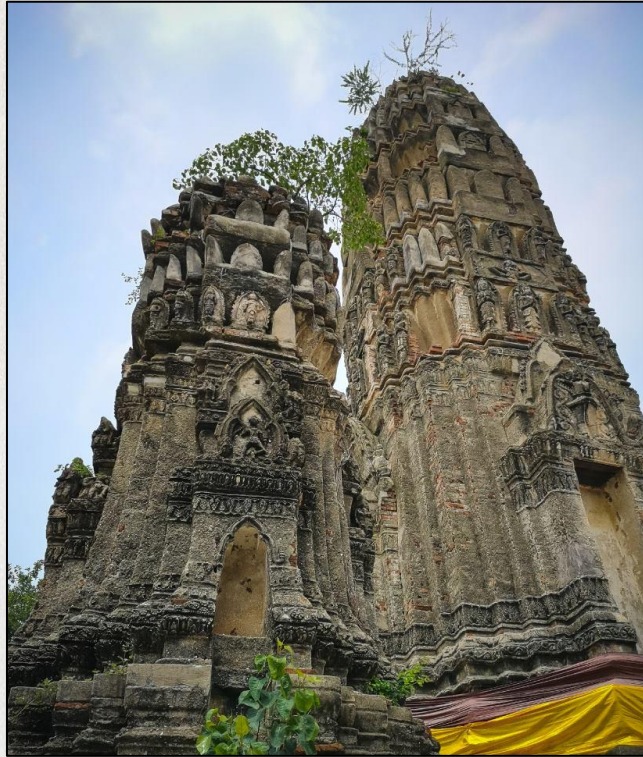
^{๒๕} ยอช เซเดส์. (๒๕๒๖). แหล่งเดิม. หน้า ๑๓๕-๑๓๘

หลักฐานทางศิลปกรรมในราชบุรีในพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

ในระยะเวลาดังกล่าวนี้ ปรากฏหลักฐานทางศิลปกรรมที่ยืนยันถึงการเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของราชบุรี ซึ่งใช้พื้นที่สืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมมหายานจากเขมรที่เข้ามาแทรกในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดนอกจากวัดมหาธาตุซึ่งเป็นพระมหาธาตุสำคัญใจกลางเมืองแล้ว ได้แก่ กลุ่มถ้ำศาสนสถานเขาสูง

เขาสูงเป็นเทือกเขาหินปูนที่มีการใช้งานเป็นศาสนสถานมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ตามถ้ำต่างๆ เหล่านี้ พบว่ามีการปรับปรุงดัดแปลงอยู่ตลอดเวลาทุกยุคทุกสมัย พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีบางองค์ถูกพอกพระพักตร์ให้เป็นแบบพระพักตร์ศิลปะอยุธยาตอนต้น หรือพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท บางองค์ได้รับการดัดแปลงให้เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิ และมีการประดับประดาทางเข้าด้วยถ้ำขาม ซึ่งเป็นรสนิยมในศิลปะอยุธยาตอนปลาย เป็นต้น

จึงอาจสรุปได้ว่า เทือกเขาสูง เป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ภายนอกชุมชนมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และใช้งานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และสันนิษฐานต่อไปได้อีกว่า อาจเป็นบริเวณสำหรับปลีภิเษกของนักบวชที่ต้องการความสงบ ซึ่งรู้จักกันในสมัยอยุธยาว่า อรัญวาสี ดังปรากฏว่า ในบริเวณใกล้เคียงกับเขาสูง มีวัดขนาดใหญ่ชื่อวัดอรัญญิกาวาส (รูปที่ ๒) ตั้งอยู่ที่ ตำบลเจดีย์หัก อำเภอเมืองราชบุรี ลักษณะใกล้เคียงกับวัดมหาธาตุกลางเมือง ปรากฏศิลปกรรมรุ่นอยุธยาตอนต้นจำนวนมาก ทั้งยังมีการขนย้ายศิลาแลงจากวัดนี้มาใช้ปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุอีกด้วย

รูปที่ ๒

ที่มา : <https://www.papaiwat.com/th/story/category/detail/id/8/iid/127>

ในตัวจังหวัดราชบุรียังปรากฏเจดีย์หัก หรือวัดเจติยาราม (รูปที่ ๓) ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยม คล้ายคลึงกับกลุ่มเจดีย์ที่พบในเมืองสรรค์บุรี ชัยนาท และสุพรรณบุรี กำหนดอายุได้ในช่วงอยุธยาตอนต้นหรือ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ซึ่งเป็นรูปแบบเจดีย์ที่พบมากในจังหวัดทางภาคตะวันตกของประเทศไทย ปัจจุบัน ได้รับการปฏิสังขรณ์แล้วโดยกรมศิลปากร

รูปที่ ๓

ที่มา : <http://arit.mcru.ac.th/e-chayaratchaphuri/gallery/chedihak/pages/image/imagepage29.html>

นอกจากวัดต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ในเขตจังหวัดราชบุรียังปรากฏหลักฐานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น กระจายอยู่ตามวัดต่างๆ ทั้งในเมืองและนอกเมืองราชบุรี ริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง เช่น วัดหลุมดิน วัดโคกหม้อ วัดบางนางลี่ และวัดโรงช้าง ได้พบหลักฐานใบเสมาหินทรายสีแดง สลักกลดลายกนกแบบต่างๆ ซึ่งมีอายุในช่วงอยุธยาตอนต้นถึงอยุธยาตอนกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) โดยเฉพาะเสมาที่วัดหลุมดิน (รูปที่ ๔) ฝีมือแกะสลักประณีตงดงาม เป็นลายพรรณพฤกษาประกอบขาสีงห์ และลายขุ่มเรือนแก้ว

รูปที่ ๔

ที่มา : <https://web.facebook.com/Chirphy/photos/pcb.731041974038083/731041687371445/>

เมืองราชบุรีในสมัยอยุธยาตอนกลาง

ในสมัยอยุธยาตอนกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ เชื่อว่าเมืองราชบุรีลดความสำคัญทางการเมืองลง เนื่องจากทำเลที่ตั้งซึ่งอยู่ไม่ไกลกันกับกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่า การสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแม้ว่าจะทำให้ราชบุรีเจริญเติบโตขึ้นทางเศรษฐกิจ แต่ก็มีส่วนในการลดบทบาททางการเมืองของเมืองราชบุรีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ ด้วย เพราะที่ตั้งซึ่งเดินทางไปได้สะดวกจากเมืองหลวง ทำให้เมืองราชบุรีมีสภาพเป็น “เมืองในมณฑลราชธานี” ที่ตั้งอยู่ใกล้เมืองปรากฏหรือเมืองหน้าด่านคือเมืองกาญจนบุรี ซึ่งในสมัยนั้นมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง (เมืองพระยามหานคร) ส่วนเมืองราชบุรีมีการบริหารงานขึ้นตรงต่อราชสำนักเหมือนกับเมืองอื่นๆ คือเมืองเพชรบุรี ปราจินบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี พรหมบุรี อินทร์บุรี สิงห์บุรี และสรรค์บุรี

ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.๑๙๙๑-๒๐๓๑) ทรงโปรดให้มีการปฏิรูปการปกครอง โดยเน้นให้ความสำคัญกับเมืองหน้าด่านทั้ง ๔ ทิศเพื่อป้องกันการโจมตีของข้าศึกศัตรู ได้แก่ เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครนายก และเมืองลพบุรี ทำให้เมืองราชบุรีถูกลดฐานะเป็นเมืองน้อย หรือเมืองจัตวา มีผู้รักษาเมือง เรียกว่า “ผู้รั้ง” ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง มิได้มีอำนาจสิทธิ์ขาด^{๒๖} เมืองราชบุรีจึงลดความสำคัญทางการเมืองลงในระยะเวลานี้

อย่างไรก็ตาม ทางราชสำนักอยุธยาสมัยอยุธยาตอนกลาง ยังคงตระหนักถึง ความสำคัญของเส้นทางคมนาคมไปสู่ทะเลอันดามันเป็นอย่างดี ดังปรากฏหลักฐานการแต่งตั้ง ตำแหน่งขุนนางเมืองตะนาวศรี เป็น “ขุนศรีสุพรรณศรีราชาธิราช” เชื่อว่าน่าจะเป็นเจ้าเมืองในระดับพระราชวงศ์ และยังปรากฏชื่อ “แม่นางเมืองศรีอัครราชเทวี” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นภริยาเจ้าเมืองตะนาวศรี^{๒๗} จารึกนี้มีอายุในช่วง พ.ศ. ๒๐๐๕-๒๐๐๙ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญของเมืองบนเส้นทางคมนาคมออกทะเลอันดามัน

ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๑) ทรงโปรดให้จัดตั้งเมืองขึ้นในใกล้พระมหานคร เพื่อให้ประชาชนที่หลบหนีภัยสงครามได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เมืองหลวง จะได้ใช้เป็นกำลังในการป้องกันพระนคร โดยทรงตั้งหัวเมืองขึ้นในคือ เมืองสาครบุรี เมืองนนทบุรี และเมืองนครชัยศรี^{๒๘} และให้แบ่งแขวงจากเมืองสุพรรณบุรีและราชบุรี ไปเพิ่มที่เมืองดังกล่าว แสดงว่าในระยะเวลานั้น เมืองราชบุรีมีขนาดใหญ่โตและมีประชากรมากพอสมควร จึงสามารถแบ่งไปตั้งเมืองใหม่ได้

ตัวอย่างงานศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนกลางในเมืองราชบุรี พบค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม ไม่มีตัวอย่างที่หลงเหลือเด่นชัด ส่วนมากจะเป็นตัวอย่างโบราณวัตถุ ขนาดเล็กที่ได้จากการขุดค้นภายในบริเวณวัด ที่ชัดเจนที่สุดได้แก่ตัวอย่างพระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย ซึ่งเป็นงานศิลปกรรมในสมัย

^{๒๖} จารุณี อินเดิตถาย. (๒๕๓๔). แท่งเดิม. หน้า ๑๒๐

^{๒๗} วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๓๔). ประชุมศิลปจารึกภาคที่ ๗ : ประมวลจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ. หน้า ๑๔๖-๑๔๘

^{๒๘} กรมศิลปากร. (๒๕๐๗). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กัลป์ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). หน้า ๖๐

อยุธยาตอนกลาง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒^{๒๙} พบจากวัดมหาธาตุ ราชบุรี และวัดอื่นๆ โดยทั่วไป มีทั้งสร้างจากสำริดและหินทรายสีแดง

เมืองราชบุรีในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมืองราชบุรี จัดว่าเป็น “เมืองปากใต้ตะวันตก” มีผู้ว่าราชการเมืองตำแหน่ง ยกกระบัตร ซึ่งเป็นขุนนางที่ราชสำนักควบคุมได้อย่างใกล้ชิด และมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา มีหน้าที่สั่งการ ราชการและรวบรวมส่วยสาอากร ภาษีต่างๆ ส่งเข้าไปยังเมืองหลวงอีกต่อหนึ่ง

ในระยะเวลาที่ ราชบุรีมีฐานะเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจเมืองหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ รวบรวมส่วย ศิลาปากนก งาช้าง ดินประสิว กำมะถัน รวมทั้งไม้ฝาง ดีบุก และผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ ส่งเข้าไปยังเมือง หลวงอีกทั้งยังเป็นเมืองในเส้นทางการค้าสืบเนื่องกันมาแต่อดีต ปรากฏว่าในสมัยพระเพทราชา (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖) เมืองราชบุรี ซึ่งเป็นหัวเมืองฝ่ายใต้ ขึ้นอยู่กับสมุหกลาโหม ซึ่งต่อมาหลังจากรัชสมัยของพระองค์ กลับ ย้ายไปขึ้นกรมท่า^{๓๐} ซึ่งเป็น หน่วยงานดูแลกิจการต่างประเทศโดยตรง จากหลักฐานของทั้งไทยและ ต่างประเทศ กล่าวตรงกันว่า ราชบุรีเป็นเมืองบนเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรที่สำคัญเมืองหนึ่ง

ราชบุรีปรากฏงานศิลปกรรมจำนวนมากซึ่งกำหนดอายุได้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ลงมา ทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและศิลปกรรมอื่นๆ เช่น พระพุทธรูป หรือลวดลายปูนปั้น ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ วิหารแกลบวัดเขาเหลือ

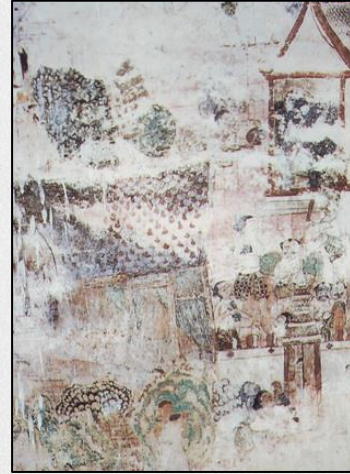
วัดเขาเหลือหรือวัดขรัวเหลือ อยู่ไม่ไกลจากวัดมหาธาตุ ราชบุรี ปรากฏวิหารแกลบขนาดเล็ก (รูปที่ ๕) เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทั้งหลังรวมทั้งหลังคาด้วย ผนังหนา เจาะช่องหน้าต่างขนาดเล็ก มีลักษณะคล้ายวิหาร แกลบวัดท่าพระ กรุงเทพมหานคร ด้านในเขียนจิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ (รูปที่ ๖) และเรื่องพระพุทธร โฆษจารย์ไปลังกา เรื่องเขาสุมณภูในลังกา ซึ่งเป็นที่นิยมมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย รวมทั้งเทพชุมนุม

^{๒๙} ศรีนิยา ปาทา. (๒๕๔๙). พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยจากพระอุระและพระพาหาซ้ายของพระมณฑลพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.

วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) หน้า ๑๗

^{๓๐} จารุณี อินเฉิดฉาย. (๒๕๓๔). แผลงเดิม. หน้า ๑๒๒

และคนธรรพ์เหาะถือดอกไม้ด้วย^{๓๑} นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมบางส่วนที่ยังวิเคราะห์เรื่องราวไม่ได้ ปัจจุบันอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม ลบเลือนไปเกือบหมดแล้ว

รูปที่ ๕-๖

ที่มา : [http://arit.mcu.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com_content&view=article&id=161:](http://arit.mcu.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com_content&view=article&id=161)

วิหารกลบวัดเขาเหล็ก&catid=82&Itemid=790

พระประธานในวิหารกลบ (รูปที่ ๗) สืบได้จากลักษณะทางศิลปกรรมได้ชัดเจนว่าเป็นพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น ทางพระเนตรวัดขึ้น พระโอษฐ์แยมเล็กน้อย เปลือกพระเนตรหนาหนัก คล้ายกับสีบนเนื่องจากศิลปะอยุธยาสกุลช่างปราสาททอง มีการประดับปูนปั้นและกระจกสีเขียวบนผ้าทิพย์เหนือฐานชุกชี ลวดลายเทียบเคียงได้กับศิลปะอยุธยาตอนปลาย

^{๓๑} วรณิภา ณ สงขลา. (๒๕๓๕). จิตรกรรมไทยประเพณี เล่ม ๑. หน้า ๑๔๒

รูปที่ ๗

ที่มา : www.google.co.th/maps/place/Wat+Khao+Lua/@13.5438002,99.8121593,3a,75y,90t

ความสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงตั้งกรุงธนบุรี ขึ้นเป็นราชธานี สยามยังคงทำศึกสงครามกับพม่าอย่างต่อเนื่อง เมืองราชบุรีก็ขาดการทำนุบำรุงไป และร่วงโรยขาดความสำคัญลง นอกจากนี้ สภาพที่ตั้งซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ตัวเมืองหันหลังลงแม่น้ำ หากมีข้าศึกพม่าจากทิศตะวันตกมาประชิดตัวเมืองแล้ว ย่อมป้องกันได้ยาก เป็นชัยภูมิที่ไม่เหมาะสมนัก เมืองราชบุรีจึงลดความสำคัญลงในระยะนี้

การที่สยามสถาปนาศูนย์กลางแห่งใหม่ที่กรุงเทพฯ และธนบุรี ทำให้เส้นทางยุทธศาสตร์ของพม่าเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในอดีตสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พม่ามิได้ยกทัพมาถึงเมืองราชบุรีซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง แต่ยกมาตีเมืองกาญจนบุรีที่เขาชนไก่ แล้วยกขึ้นไปตามลำน้ำทวน เข้าตีเมืองสุพรรณบุรี

ในกลุ่มน้ำท่าจีนและไปทางเมืองอ่างทอง ก่อนเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา เส้นทางเดินทัพเกี่ยวข้องกับกลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนบนมากกว่า แต่การเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางการปกครองของสยามมาทางทิศใต้ ทำให้เส้นทางการเดินทัพของพม่า เปลี่ยนแปลงไป โดยหันมาเดินทัพในเส้นทางกลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างแทน^{๓๒}

ดังจะเห็นได้ว่า ในรัชสมัยพระเจ้าตากสิน มีศึกพม่ายกเข้ามาใกล้เมืองราชบุรี หลายครั้ง เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๑๑ พม่ายกทัพจากเมืองทวาย ผ่านเมืองไทรโยค เมืองราชบุรี เข้าล้อมค่ายบางกุ้ง สมุทรสครามพระเจ้าตากสินโปรดให้พระมหามนตรีคุมทัพหน้าไล่ตีกองทัพพม่า กลับไปยังด่านเจ้าเขว้า ส่วนพระองค์ยกเป็นทัพหลวงเข้ามาช่วยตามตีพม่าให้แตกพ่าย ในสมัยนี้ เนื่องจากสถานการณ์บ้านเมืองวุ่นวายและกรุงศรีอยุธยาเพิ่งแตกเพียงปีเดียว เมืองราชบุรีอาจยังร้างราผู้คน ประกอบกับที่ตั้งซึ่งอยู่ใกล้ชายแดน และประชากรถูกกวาดต้อนไปยังพม่า บางส่วนก็หลบหนีเข้าป่าหรือรวบรวมกันอยู่เป็นหมู่เหล่า ดังปรากฏว่า หลังจากที่เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์กวาดต้อนชาวเขมรจากเมืองโพธิสัตว์กลับมายังสยาม สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดให้ไปตั้งบ้านเรือน ณ เมืองราชบุรี เพื่อเพิ่มจำนวนประชากรในพื้นที่

ใน พ.ศ. ๒๓๑๗ พม่ายกทัพมาจากทางเมืองทวาย เข้าด่านบ้องตี้ เทือกเขาตะนาวศรี ตำบลบ้านสิงห์ อำเภไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี เลียบชายเขาตัดเข้ามาทางทิศใต้ ข้ามแม่น้ำภาชีในบริเวณด่านเจ้าเขว้า ผ่านช่องเขาชนแอก และเขาสน มาถึงอำเภจอมบึงและเข้าสู่ทุ่งเขาสูง อันเป็นสมรภูมิรบสำคัญครั้งหนึ่งในสมัยกรุงธนบุรี เรียกว่า “ศึกนางแก้ว” ปัจจุบันคือ ตำบลนางแก้ว อำเภไทรโยค^{๓๓}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) พม่าได้ยกทัพใหญ่เข้ามาหลายเส้นทาง ในศึกสงคราม ๙ ทัพ (พ.ศ. ๒๓๒๘) มีทัพหนึ่งซึ่งยกมาจากเมืองทวาย เข้าด่านเจ้าเขว้าในอำเภสวนผึ้ง ผ่านมาถึงอำเภจอมบึง และเข้าถึงราชบุรีในท้องที่ทุ่งเขาสูง ในศึกครั้งนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงตีทัพพม่าแตกพ่ายไปถึงเมืองทวาย^{๓๔}

ด้วยเหตุที่พม่าเปลี่ยนเส้นทางเดินทัพใหม่ สยามก็ตระหนักถึงความสำคัญของเส้นทางยุทธศาสตร์ใหม่นี้ดี จึงมีการจัดการปรับปรุงบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำแม่กลองเสียใหม่

^{๓๒} มโน กลีบทอง. (๒๕๔๔). แหล่งเดิม หน้า ๗๒-๗๓

^{๓๓} มโน กลีบทอง. (๒๕๔๔). แหล่งเดิม หน้า ๗๑-๗๒

^{๓๔} ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๒๖). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑. หน้า ๔๐-๔๑

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗) ทรงโปรดให้ย้ายเมืองราชบุรี มายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลองใน พ.ศ. ๒๓๖๒ โปรดให้สร้างป้อมปราการและกำแพงเมืองอย่างแน่นหนา มีป้อม ๖ ป้อม และประตูเมือง ๖ ประตู สำหรับรับศึกพม่าซึ่งมาจากทิศตะวันตก สามารถตั้งรับและถอยหนีได้สะดวก เมืองใหม่นี้ กว้าง ๒๐๐ เมตร และยาว ๘๐๐ เมตร ปัจจุบันคือที่ตั้งของจังหวัดทหารบกราชบุรี และกรมการทหารช่างราชบุรี^{๓๕}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ย้ายเมืองกาญจนบุรี จากบริเวณเขาชนไก่ลงมาตั้งยังบริเวณปากแพรก ซึ่งเป็นจุดที่แม่น้ำแควใหญ่และแควน้อยมารวมกัน ซึ่งเป็นชัยภูมิที่ดีกว่าเดิม ส่วนราชบุรีในรัชกาลนี้ โปรดให้เลื่อนจากเมืองจัตวาเป็นเมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อ พระยาอมรินทรฤไชย อกภัยประเทศราช ขาดิพพิทยธิบดีพิริยพาหะ^{๓๖}

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากศูนย์กลางของเมืองราชบุรีย้ายไปยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ วัดมหาธาตุซึ่งตั้งอยู่ในฝั่งตะวันตก ตัวเมืองเก่าคงจะร้างราไปช่วงหนึ่ง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีการฟื้นฟูบ้านเมืองพ้นจากภัยสงครามแล้ว เมืองราชบุรีกลับเติบโตขึ้นอีก ดังจะเห็นได้ว่ามีการเลื่อนฐานะจากเมืองจัตวาเป็นเมืองโท

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ขุดคลองดำเนินสะดวกเชื่อมต่อระหว่างเมืองสมุทรสาคร สมุทรสงคราม และราชบุรี แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๑๑ โดยมีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในขณะนั้นเป็นพระประศาสน์พิทยายุทธเป็นผู้อำนวยการขุด และพระองค์ยังเคยเสด็จประพาสเมืองราชบุรีใน พ.ศ. ๒๔๐๓ ในระหว่างเสด็จกลับจากเพชรบุรี ได้ทอดพระเนตรเขาวงกต ถ้ำสาริกา และนมัสการพระปรางค์วัดมหาธาตุอีกด้วย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเสด็จประพาสเมืองราชบุรีถึง ๑๐ ครั้ง และเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้สร้างเขาวังบนยอดเขาหลวงเมืองราชบุรี ถวายเป็นพระราชวังในหัวเมือง ซึ่งพระองค์เคยเสด็จประพาสออกรับราชทูตโปรตุเกส ใน พ.ศ. ๒๔๒๐ นอกจากนี้ ยังเคยเสด็จมาทรงเปิดสะพาน จุฬาลงกรณ์ ซึ่งเป็นสะพานรถไฟข้ามแม่น้ำแม่กลองผ่านตัวเมืองราชบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๔๔^{๓๗}

^{๓๕} สมุดราชบุรี พ.ศ. ๒๔๖๘. (๒๔๖๘). หน้า ๓๑-๓๓

^{๓๖} พยุง วงษ์น้อย. (๒๕๕๒). วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี. หน้า ๑๙๑

^{๓๗} มโน กลีบทอง. (๒๕๔๔). แหล่งเดิม หน้า ๘๐-๘๑

ในรัชกาลนี้เอง มีการปรับเปลี่ยนระบบการปกครอง และจัดระเบียบหัวเมืองขึ้นใหม่ โดยแบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล เรียกว่า “ระบอบมณฑลเทศาภิบาล” มีการก่อตั้ง มณฑลราชบุรี และ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ มีการย้ายศาลากลางเมืองราชบุรีกลับไปอยู่ทางฝั่งขวาของ แม่น้ำแม่กลอง โดยใช้ตึกของ เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นศาลว่าการมณฑล ศูนย์กลางของเมืองราชบุรี จึงย้ายกลับมาอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองอีกครั้งหนึ่ง หลังจากย้ายไปในรัชกาลที่ ๒^{๓๘}

^{๓๘} สุภักดิ์ อนุกุลและคณะ. (๒๕๓๒). **ของดีเมืองราชบุรี**. หน้า ๑๗-๑๘

ประวัติวัดสถตนารถปริวัตรวรวิหาร

วัดสถตนารถปริวัตร เดิมชื่อวัดกลางบ้าน หรือ วัดโพธิ์งาม เหตุที่ได้ชื่อว่า วัดกลางบ้านนั้นเพราะพระภิกษุสองรูปนามว่า ครูบาหลวงเปีย และครูบาหลวงญะ ชาวเมืองเชียงรายได้ทราบการอพยพของชาวญวน ซึ่งเป็นญาติของครูบาทั้งสองได้อพยพมายังเมืองราชบุรีและตั้งชุมชนขึ้นเป็นสองหมู่บ้าน จึงได้เดินทางมาเยี่ยมญาติทั้งหลายและได้พร้อมใจกันสร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นที่พำนักของภิกษุทั้งสอง วัดที่สร้างขึ้นนั้นจึงได้ชื่อว่า วัดกลางบ้าน กาลนั้นยังไม่ได้มีพื้นที่ขอบเขตที่แน่นอนนัก เพียงแต่สร้างเป็นสำนักสงฆ์พอยุ่ไปพลางก่อน อุโบสถก็ต้องอุบลอนอุทกทุกเขปสีมา หรืออุโบสถน้ำที่บริเวณทำน้ำเพื่อกระทำสังฆกรรมตามพระวินัยบัญญัติ^{๓๙} ส่วนที่มีอีกนามว่า วัดโพธิ์งามนั้นก็โดยเหตุเพราะในชั้นต่อมา มีผู้นำต้นโพธิ์มาปลูกไว้ที่วัดกลางบ้านเป็นจำนวนมาก ประกอบกับต้นโพธิ์แตกกิ่งก้านสาขางดงามดี วัดนี้จึงมีชื่อใหม่ว่า วัดโพธิ์งามอีกนามหนึ่ง

จากบันทึกพบว่าวัดกลางบ้านหรือวัดโพธิ์งาม มีเจ้าอาวาสครองวัดทั้งสิ้น ๕ รูป คือ ครูบาหลวงเปีย เป็นเจ้าอาวาสรูปที่ ๑ เจ้าอาวาสรูปที่ ๒ ไม่ปรากฏนาม ทราบแต่เพียงว่าเป็นภิกษุซึ่งได้ติดตามครูบาหลวงเปีย มาแต่เมืองเชียงราย พระอธิการสดเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ ๓ พระอธิการยอดเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ ๔ และพระอธิการสุญญะเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ ๕ หลังจากนั้น ไม่ปรากฏว่ามีภิกษุอยู่จำพรรษาในวัดนี้ วัดกลางบ้านหรือวัดโพธิ์งามจึงกลายเป็นวัดร้างมาแต่นั้น

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภจะสร้างวังขึ้น ที่เมืองราชบุรี อีกแห่งหนึ่ง ด้วยสมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เห็นว่าเมืองราชบุรีเป็นที่สบายและหนทางสะดวกกว่าที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองเพชรบุรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์กับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี (ทั่วม บุนนาค) ซึ่งเคยเป็นแม่กองการสร้างพระนครคีรีหรือเขาวังที่เมืองเพชรบุรี รับพระบรมราชโองการมาสร้างวังขึ้นที่เมืองราชบุรีอีกแห่งหนึ่ง

^{๓๙} ประวัติวัดสถตนารถปริวัตรวรวิหาร. [ม.ป.ท.,ม.ป.ป.] (สำเนา), หน้า ๑ - ๗.

การสำรวจพื้นที่ที่เหมาะสมในการสร้างพระราชวังนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ออกสำรวจหาพื้นที่เหมาะสมถึง ๔ ครั้ง ครั้งแรกจะสร้างขึ้นที่บริเวณที่ตั้งสถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองราชบุรีในปัจจุบัน และได้สร้างที่ประทับแรมชั่วคราวแล้วแต่ถูกไฟไหม้เสียก่อน ครั้งที่ ๒ ออกสำรวจบริเวณเด่นกระจ่าย ตำบลดอนตะโก แต่ในขณะที่เตรียมการก่อสร้าง น้ำท่วมบริเวณที่ก่อสร้างและมีปลวกชุกชุมไม่เหมาะสม ครั้งที่ ๓ สำรวจภูเขาแก่นจันทร์ และได้ทำทางเดินเวียนขึ้นรอบภูเขาแล้ว แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนเห็นว่าภูเขาแก่นจันทร์มีหน้าผาชัน ไม่เหมาะกับการสร้างพระราชวัง ทั้งสภาพอากาศและทิศทางลมไม่ค่อยดี

การสำรวจหาที่สร้างวังครั้งสุดท้ายสำรวจที่เขาสัตตนารถ ซึ่งนามเขานี้เล่ากันมาจากพระครูวินัยธรรม (อินทร์ ปัญญาทีโป) ว่ามาจากกรณีที่แต่เดิม เขานี้เป็นสถานที่ที่รบศึกชนะ จึงได้ขนานนามว่า เขาศัตรูพินาศ ต่อมานามได้เพี้ยนไปเป็นเขาสัตตนารถดังในปัจจุบัน เขาสัตตนารถมีสภาพอากาศและรูปร่างภูเขาเหมาะแก่การสร้างวัง จะขัดข้องก็แต่มีวัดวัดหนึ่ง มีอุโบสถ ศาลาสองหลัง พระเจดีย์ และวิหารพระนอนขนาดย่อมอยู่บริเวณทางขึ้นเชิงเขาด้านตะวันออก แต่สภาพชำรุดทรุดโทรม เป็นปรักหักพัง เป็นวัดร้างไม่มีภิกษุจำอยู่

วัดร้างที่บนเขาดังกล่าวนี้นามว่า วัดเขาสัตตนารถ ตามชื่อตำบลที่ตั้ง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ หรือรัชกาลที่ ๔ มีเจ้าอาวาสตามบันทึกอยู่ ๓ รูป คือ พระอธิการช้าง พระอธิการนิล และพระอธิการปาง จากนั้นเมื่อพระภิกษุได้ย้ายไปสร้างวัดใหม่ ชื่อวัดห้วยหมู ภู ตำบลเจดีย์หัก อำเภอเมืองราชบุรี วัดเขาสัตตนารถจึงร้างลงและได้ทรุดโทรมลงตามกาล

เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนที่วัดเขาสัตตนารถ เพื่อสร้างวังขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ เรื่องเสด็จประพาสไทรโยคตอนหนึ่งว่า

“เมื่อเรามาเที่ยวคราวก่อน เมื่อปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๒๓๓ (พ.ศ. ๒๔๑๔) ได้ขึ้นมาเที่ยวที่เขานี้ ก็เห็นว่าพอจะเป็นรั้วเป็นวังได้จึงได้ขอคิดแลกเปลี่ยน สร้างวัดขึ้นใหม่วัดหนึ่งที่ริมแม่น้ำ ให้พระสงฆ์อยู่ได้ เพราะเห็นว่าถ้าวัดอยู่กับเขาดังนี้ ทางไกลบ้าน พระสงฆ์ก็ไม่มีใครมาอยู่ภูเขานี้”

“วัดหนึ่งที่ริมแม่น้ำ” ตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ข้างต้นนั้นคือวัดกลางบ้านหรือวัดโพธิ์งามที่ร้างอยู่นั่นเอง และเหตุเพราะการย้ายวัดจากเขาสัตตนารถมาเพิ่มเติมรวมเข้าในวัดกลางบ้านหรือวัดโพธิ์งามเดิม วัดที่เกิดขึ้นนี้จึงได้พระราชทานนามว่า “วัดสัตตนารถปริวัตร” อันแปลความหมายได้ว่า วัดที่เปลี่ยนมาจากวัดสัตตนารถ

การสร้างวัดสัตตนารถปริวัตรในชั้นแรกนั้นมีการสร้างถาวรวัตถุไว้ คือ พระอุโบสถ วิหารพระพุทธไสยาสน์ ศาลา กุฏิ ๘ หลัง กำแพงวัด พระเจดีย์ ๑ องค์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ เป็นอาทิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาเป็น พระอารามหลวงชั้นโท วรวิหาร และโปรดให้นิมนต์ภิกษุวัดโสมนัสราชวรวิหาร ๖ รูป มาจำอยู่ที่วัดสัตตนารถ ปริวัตรวรวิหาร โดยยกพระครูศีลคุณธราจารย์เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก โดยเหตุนี้วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร จึงเป็นพระอารามในคณะธรรมยุติกนิกายมาตั้งแต่นั้น

พระอุโบสถ

สถาปัตยกรรมที่สำคัญในพระอารามนั้น พระอุโบสถของวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหารหลังเดิม สร้างแต่สมัยแรกสร้างวัดมีขนาดเล็ก ภายหลังย้ายพระอุโบสถหลังเก่าไว้ที่วัดเหนือวน ให้มีรูปแบบอย่างเก่า พระอุโบสถหลังที่ปรากฏในปัจจุบัน กว้าง ๑๐ วา ๓ ศอก (๒๑.๕ เมตร) ยาว ๑๖ วา (๓๒ เมตร) ยกพื้นสูงจาก พื้นดิน ๒ ศอก (๑ เมตร) หลังคา ๓ ชั้น ผนังก่ออิฐถือปูน มีระเบียงรอบ ด้านหน้ากว้าง ด้านหลังแคบเท่า ระเบียงด้านข้าง ๒ ด้าน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ช่อฟ้าใบระกา ใช้ปูนปั้นเป็นหัวนาคและตัวนาค โดยพระพุทธวิริยากร (จิต ฉนฺโน) เจ้าอาวาสในสมัยนั้น เอาแบบแปลนพระอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาสมาใช้ พื้นพระอุโบสถปูกระเบื้องเคลือบทั้งข้างนอกข้างใน ปัจจุบันมีการบูรณะเปลี่ยนกระเบื้องเคลือบเป็นพื้น หินแกรนิต ได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ให้ขยายเขตวิสุงคามสีมา ให้กว้างขึ้น เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

พระประธาน

เมื่อสร้างพระอุโบสถใหม่แล้วยังขาดพระประธานอยู่ ขณะนั้นพบว่ามีวัดร้างแห่งหนึ่ง บริเวณทุ่งอรัญญิก หรือทุ่งเขาในปัจจุบัน มีพระประธานในพระอุโบสถเก่า ๒ องค์ เป็นพระพุทธรูปศิลาแลงปางมารวิชัย หันหลังให้กัน พระพุทธรูปวิริยากร เจ้าอาวาสในสมัยนั้นจึงอัญเชิญองค์หนึ่งมาประดิษฐานเป็นพระประธาน โดยมีการพอกปูนปิดเนื้อให้มีรูปร่างคล้ายพระพุทธรูปชินราช ต่อมาภายหลัง พระพุทธรูปวิริยากรมีนิมิตกับพระประธานว่า “เหตุใดไม่อัญเชิญพระพี่ชายมาด้วย” ท่านจึงอัญเชิญพระพุทธรูปอีกองค์มาประดิษฐานไว้ที่วัดด้วยกัน ขณะนั้นวัดมิได้มีอาคารประดิษฐานพระพุทธรูป แต่ประจวบเหมาะแก่ที่วัดได้สร้างเมรุใช้ฌาปนกิจหลวงศรีโยธา ไวยาวัจกรจึงได้นำเมรุแปลงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์พี่มาแต่นั้นปัจจุบันนี้ พระพุทธรูปองค์พี่มีนามว่า “หลวงพ่อโต”

นอกจากพระอุโบสถที่ประกอบสังฆกรรมแล้วในวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ยังมีพระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปแกนศิลาแลงหุ้มด้วยปูนยาว ๙ เมตร หันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก ผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ เป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่มีอยู่เดิมที่วัดเขาสัตตนารถ เมื่อย้ายวัดมา โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อัญเชิญมาด้วย โดยการแยกองค์พระออกเป็นท่อนๆ แล้วเชิญมาประดิษฐานที่วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ตัวพระวิหารนั้นเป็นพระวิหารก่ออิฐถือปูน มีผนังหลังคามุงกระเบื้องดินเผา ต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๘ มีการซ่อมแซมใหญ่ทั้งองค์พระพุทธรูปไสยาสน์และพระวิหารที่ประดิษฐาน มีการกะเทาะผิวขององค์พระออกและฉาบปูนใหม่ เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาเป็นกระเบื้องเคลือบ

เพื่อความบริบูรณ์แห่งประวัติของพระอารามนี้ ควรจะกล่าวไว้ด้วยว่าในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา หรือสงครามโลกครั้งที่ ๒ วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหารแห่งนี้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นอยู่หลายครั้ง กล่าวคือในสงครามคราวนั้น กองกำลังทหารไทยขออาศัยพื้นที่วัดเป็นกองบัญชาการ เอกอัครราชทูต หรือระฆังเป็นที่ทำการทางทหาร เอกอัครราชทูตที่เหลือเป็นที่พักพลทหาร ทั้งยังจะขอใช้พระวิหารเป็นสถานที่เก็บน้ำมัน แต่ทางวัดไม่ยอมให้เอาไปเก็บที่ใต้ถุนโรงเรียนนักรรรมศาลาดินแทน เพราะเห็นว่าวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหารเป็นสถานที่ปลอดภัย ปรากฏว่าต่อมามีการโจมตีทางอากาศใกล้เคียงกับตำแหน่งที่ตั้งวัด เป็นเหตุให้ผู้คนพากันหลบหนีไป ครั้นกลับมายังวัดจึงพบว่ามีการรื้อถอนยอดพระธาตุเสียแล้ว ในช่วงต้นปี ๒๔๘๘ ใกล้สิ้นสุดสงคราม มีการโจมตีทางอากาศอีก คราวนี้วัดได้รับความเสียหายโดยตรง ครั้งนั้นถือเป็นครั้งที่วัดเสียหายมากที่สุด เพราะนอกจาก

จะโดนภัยจากระเบิดแล้ว วัดยังถูกขโมยข้าวของเป็นจำนวนมาก ยิ่งเมื่อทหารญี่ปุ่นแพ้แล้ว ผู้ร้ายยิ่งหมดความยำเกรง เข้ามาขโมยของทหารญี่ปุ่นกันตลอด

วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหารนี้ ลางที่จะมีความข้องเกี่ยวกับภัยทางอากาศ เพราะแม้ภายหลังจากสงครามมหาเอเชียบูรพาสงบลงแล้ว ในพุทธศักราช ๒๔๘๘ วัดก็ประสบภัยทางอากาศอีกครั้ง เมื่อเครื่องบินฝึกหัดแบคคตของกองทัพอากาศ เกิดอุบัติเหตุบินเข้าชนกุฏิไม้และฐานพระเจดีย์และตกลงที่ลานพระเจดีย์ ไพลูกท่อมพระเจดีย์และลามไปถึงพระวิหาร เคราะห์ดีที่สามารถดับเพลิงได้ทัน ขณะนั้นเจ้าอาวาสกับพระต่างวัดกำลังสนทนากันอยู่หน้ามุขนั่นเอง เคราะห์ดีที่ไม่มีภิกษุหรือผู้ใดได้รับอันตราย ทางราชการได้ใช้ค่าเสียหายให้ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้มอบหมายให้ปลัดกระทรวงมหาดไทยมาเยี่ยมวัดจึงได้นำเงินที่ทางราชการให้เป็นค่าเสียหายไปซ่อมกุฏิ พระเจดีย์ และพระวิหารให้คืนดี สร้างตึกขนาดสองชั้น ๕ ห้อง และได้อาศัยเงินจำนวนนี้เป็นทุนพัฒนาวัดต่อมา

โรงเรียนเบญจมราชูทิศ

เมื่อกล่าวถึงที่ตั้งพระอารามนั้น บริเวณละแวกวัดเป็นชุมชนและยังเป็นที่ตั้งโรงเรียนเบญจมราชูทิศราชบุรี ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามวัด มีต้นกำเนิดจากการที่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งโรงเรียนหลวงในวัดสำหรับจังหวัดราชบุรี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๙ จึงได้มีโรงเรียนขึ้นในวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร ภายหลังโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปรับปรุงการศึกษาให้เป็นอย่างตะวันตก จึงได้เปลี่ยนฐานะเป็นโรงเรียนตัวอย่างวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๐ โดยในขณะนั้นใช้ศาลาการเปรียญเป็นที่ทำการ กระทั่งพุทธศักราช ๒๔๕๖ ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาเปิดอาคารโรงเรียน และพระราชทานนามใหม่ว่า โรงเรียนเบญจมราชูทิศราชบุรี อันมีความหมายว่า โรงเรียนที่อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ และได้ใช้นามนี้มาจนปัจจุบัน ควรจะกล่าวไว้ด้วยว่า แม้ปัจจุบันที่ตั้งของโรงเรียนเบญจมราชูทิศจะแยกออกไปอยู่ด้านหน้าวัดแล้ว แต่โรงเรียนและนักเรียนก็ยังคงมีความสัมพันธ์ที่ดียิ่งกับวัด ในทุกๆ เช้า จะมีนักเรียนโรงเรียนเบญจมราชูทิศราชบุรี เข้ามารับประทานอาหารที่เป็น “ข้าวก้นบาตร” จากที่พระภิกษุได้มาจากการบิณฑบาต หรือที่มีญาติโยมศรัทธานำมาถวายไปรับประทาน เป็นการที่วัดได้ส่งเคราะห์สนับสนุนอาหารแก่นักเรียนซึ่งได้รับผลตอบแทนอย่างดีเสมอมา

บูรพาจารย์

นับตั้งแต่ได้สร้างวัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหารขึ้นเป็นวัดใหม่อีกครั้งในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอารามนี้มีเจ้าอาวาสครองวัดมานับถึงปัจจุบัน ๙ รูป คือ

๑. พระครูศีลคุณธราจารย์	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๒๖
๒. พระมุทรมูณี (หน่าย ขมโก)	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๖ - ๒๔๓๖
๓. พระพุทธวิริยากร (จิตร ฉนโน)	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ - ๒๔๕๗
๔. พระครูอุดมธีรคุณ (เพิ่ม)	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ - ๒๔๕๙
๕. พระธรรมเสนานี ราชบุรีรณนายก	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๙ - ๒๔๙๑
๖. พระราชนันทมูณี (ชื่น เขมियो)	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๕๐๙
๗. พระเทพสุเมธี (หยวก จตตมโล)	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๙ - ๒๕๔๕
๘. พระราชเมธาภรณ์ (ประยูร จิตจิตโต)	ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ปัจจุบัน

ปัจจุบัน พระมงคลธรรมภรณ์ (ถาวร สุธมโม) เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส

วัดสัตตนารถปริวัตรวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงที่อยู่คู่กับเมืองราชบุรีมานับร้อยปี เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศรีสง่าแก่เมืองราชบุรี ทั้งในทางพระศาสนาและในทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่โบราณ และเป็นที่เชื่อแน่ว่าจะดำรงความเป็นศรีสง่าเช่นนี้ตลอดกาลนาน

ตามรอยคำขวัญประจำจังหวัด

คนสวยโพธาราม คนงามบ้านโป่ง เมืองโอ่งมังกร วัดขนอนหนังใหญ่
ตื่นใจถ้ำงาม ตลาดน้ำดำเนิน เพลินค้ำควาร้อยล้าน ย่านยี่สกปลาดี

Ratchaburi, a town of beautiful ladies of Photharam and Baan Pong,
Dragon-design jars, Nang Yai of Wat Khanon,
Wonderful caves, Damnoensaduak Floating Market,
100-million bats and Yi Sok fish.

คำขวัญประจำจังหวัดราชบุรี เริ่มใช้เมื่อจังหวัดราชบุรีเป็นเจ้าภาพจัดการแข่งขันกีฬาเยาวชนแห่งชาติ ครั้งที่ ๕ และงานมหกรรมของดีเมืองราชบุรี พ.ศ. ๒๕๓๒ ในด้านการสื่อความหมาย อาจจจะระบุได้ ดังนี้

คนสวยโพธาราม คนงามบ้านโป่ง

เป็นการกล่าวถึง ความสวยงามของผู้หญิงในจังหวัดราชบุรี ซึ่ง “คนสวยโพธาราม” สันนิษฐานว่ามีที่มาจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ในคราวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการประพาสไทรโยคทางชลมารค ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ แล้วได้ประทับพักริมนบนพลับพลาและเสด็จประพาสตลาดโพธาราม ซึ่งมีราษฎรทั้งชาวไทย จีน มอญ และลาว เฝ้ารับเสด็จด้วยเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับสวยงาม จึงมีพระราชดำรัสชมว่า “คนโพธารามนี้สวย” นอกจากนี้ ยังมีการสื่อความหมายอีกนัยหนึ่งจาก หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อธิบายไว้ว่า เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๖) เสด็จพระราชดำเนินนำกองเสือป่าไปซ้อมรบที่ค่ายหลวงบ้านไร่ อำเภโพธาราม ได้มีราษฎรชาวโพธารามเฝ้ารับเสด็จถวายการรับใช้อย่างใกล้ชิด จึงมีพระราชดำรัสชมว่า “คนสวยโพธาราม สวยมีน้ำใจดี”

ในส่วนของ “คนงามบ้านโป่ง” สันนิษฐานว่า คงมีที่มาจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ในคราวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการประพาสไทรโยคทางชลมารค

ครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ ขณะเสด็จพระราชดำเนินถึงบ้านโป่งมีนายอำเภอนำราษฎรไปเฝ้ารอรับเสด็จเป็นจำนวนมาก เมื่อเสด็จขึ้นฝั่งทรงเห็นราษฎรที่มาเฝ้าแต่งกายเรียบง่ายและพร้อมเพรียงสวยงาม จึงมีพระราชดำรัสชมว่า “คนบ้านโป่งนี้งาม” ทั้งนี้คำขวัญที่ว่า “คนสวยโพธาราม คนงามบ้านโป่ง” นั้นเป็นคำขวัญที่บ่งบอกถึงจริยธรรมอันดีงามของชาวโพธารามและชาวบ้านโป่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นผู้มีน้ำใจไมตรีอันดีงาม พุดจาไพเราะ และงามพร้อมด้วยกิจกรรมรยาท อันเป็นความสวยงามที่เป็นอมตะที่ไม่เสื่อมคลายและน่าคบหากว่าผู้ที่งามแต่ภายนอก

ตัวอย่างนักแสดงที่มีชื่อเสียงในวงการ คือ พิมพชนก พลบูรณ์ หรือไบเฟิร์น ลูกสาวของ จาตุรงค์ พลบูรณ์ หรือ จาตุรงค์ มกจ๊ก สาวสวยแห่งโพธาราม จังหวัดราชบุรี นักแสดงชาวไทย เข้าสู่วงการบันเทิงด้วยการประกวดมิสทีนไทยแลนด์ ปี ๒๕๔๖ และได้รับรางวัลนางงามมิตรภาพ รวมถึงได้รับการเสนอชื่อเข้าชิงนักแสดงดาวรุ่งหญิงยอดเยี่ยมสาขาภาพยนตร์ จากภาพยนตร์เรื่อง หัวหลดแพมิลี่ บริษัท พระนครฟิล์ม จากการจัดประกวดรางวัลท็อปอวอร์ด ปี ๒๐๐๘ (๒๕๕๑) อีกทั้งยังมีผลงานการันตีความสวยและความสามารถมากมาย อาทิ ผลงานการแสดงภาพยนตร์เรื่อง เมล์นรก หมวยยกล้อ (๒๕๕๐) หัวหลดแพมิลี่ (๒๕๕๑) ฮาตาสตรี (๒๕๕๔) ผลงานละครโทรทัศน์เรื่อง เพื่อนแซ่บ ๔x๔ (๒๕๕๙) ปีแคว้นางหงส์ (๒๕๕๑) แก้วชนเหล็ก (๒๕๖๒) สูตรเล่ห์เสน่ห์หา (๒๕๖๔) ผลงานทางด้านซีรีส์เรื่อง Wifi Society ตอน Oh My Wife...รักแมนๆ แฟนผมเอง รับบท ภรรยา Club Friday The Series ๑๐ ตอน เขา เธอ และอีกคน รับบท ตะต่อง นอกจากนี้ยังมีผลงานด้านซิทคอม พิธีกร และพ็อกเก็ตบุ๊ก อีกด้วย

รูปที่ ๘ พิมพ์ชนก พลบูรณ์ หรือไบเฟิร์น สาวสวยแห่งโพธาราม จังหวัดราชบุรี

ที่มา : <https://women.kapook/gallery/232499>

รูปที่ ๙-๑๒ งามตาค่าง คนสวยโพธารามประชันโฉมนางสงกรานต์ เทศบาลเมืองโพธาราม ปี ๒๕๖๒
ที่มา : <https://www.tnnthailand.com/news/local/6085/>

จากคนงามบ้านโป่ง มาสู่เรื่องของ เมืองโอ่งมังกร ซึ่งถือเป็นสินค้าประจำจังหวัดราชบุรีมากกว่า ๖๐ ปี ด้วยเอกลักษณ์ของดินที่มีความสวยและคุณสมบัติเฉพาะตัว ผสมกับความใส่ใจรายละเอียดในทุกขั้นตอนการผลิต นับเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการต่อยอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นสินค้าพื้นเมืองอันลือชื่อที่สื่อถึงศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น เพื่อสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวราชบุรีได้อย่างชัดเจน

เมืองโอ่งมังกร

ที่มาของ “เมืองโอ่งมังกร” มาจากการที่จังหวัดราชบุรี เป็นจังหวัดที่มีชื่อเสียงด้านอุตสาหกรรมผลิตเครื่องเคลือบดินเผาที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะโอ่งมังกรซึ่งมีประวัติการผลิตที่ยาวนานและเป็นที่รู้จักกันดีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จนกลายเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดราชบุรี แม้ว่าในปัจจุบัน จะมีโรงงานผลิตโอ่งอยู่กว่า ๔๐ แห่ง และมี โรงงานผลิตเครื่องเคลือบรูปแบบต่างๆ ออกไปอีกกว่า ๑๕ แห่ง ตามจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ เช่น จังหวัดสงขลา จังหวัดชลบุรี หรือแม้แต่ในเขตสามแสน กรุงเทพมหานคร ก็มีการผลิตโอ่งเช่นกัน แต่ที่ได้รับความนิยมและมีชื่อเสียง ก็ต้องเป็นที่จังหวัดราชบุรี

โอ่งมังกรที่เป็นสัญลักษณ์และเป็นตำนานคู่จังหวัดราชบุรีคือ โอ่งมังกรของ “เจ้า ฮง ไถ่” หรือ “โรงงานเจ้าเซ่งหลี” โดยเป็นการหุนกันระหว่าง นายเซ่งฮง แซ่เตีย และ นายจือเหม็ง แซ่อึ้งและพรรคพวก ถือได้ว่าเป็นโรงงานผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่เก่าแก่คู่บ้านคู่มือง โดยเริ่มผลิตตั้งแต่ พ.ศ ๒๔๗๖ นายเซ่งฮง แซ่เตีย ได้มาพบแหล่งดินที่จังหวัดราชบุรี จึงได้ชวนพรรคพวกมาตั้งโรงงานผลิตไหน้ำปลา โอ่งน้ำไม่มีลาย กระถาง ต้นไม้ เป็นโรงงานแรกของราชบุรี และต่อมาได้พัฒนาผลิตภัณฑ์มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน จนมาถึงทายาทรุ่นที่สาม ที่เล็งเห็นถึงการอยู่รอดของโรงงานที่ในขณะนั้นมีการแข่งขันสูง มีโรงโอ่งเกิดขึ้นมากมายถึง ๒๐ กว่า โรง เกิดภาวะโอ่งล้นตลาด และยุคสมัยที่เปลี่ยนไป คนต้องการโอ่งเก็บน้ำน้อยลง ที่สุดจึงได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ให้เป็นผลงานศิลปะเซรามิก กระทั่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักไปทั่วประเทศ ซึ่งจัดได้ว่า นี่คือต้นแบบผลิตภัณฑ์ที่ทำให้เกิดการต่อยอดไปยังผู้ผลิตรายอื่นๆ

กรรมวิธีในการผลิตโอ่งมังกร

ดินปั้นโอ่งใช้ดินเหนียว ซึ่งต้องนำมาหมักไว้ในบ่อหมักดินประมาณ ๒ คืนเพื่อให้ดินอ่อนตัว แล้วใช้พลั่วขยให้ดินมีขนาดเล็กให้น้ำซึมได้อย่างทั่วถึง เพื่อให้ดินอึมน้ำทั่วทั้งก้อน หลังจากนั้นจะนำดินขึ้นมาจากบ่อหมักแล้วนำมาเข้าเครื่องนวด ใส่ทรายละเอียดผสมในอัตราส่วนประมาณ ๕-๑๐ เปอร์เซ็นต์ เครื่องนวดจะนวดดินเหนียวกับทรายให้คลุกเคล้าเข้าด้วยกัน จนดูเหมือนเป็นเนื้อเดียวกัน ดินเหนียวที่ได้จะไม่เหลวหรือแข็งเกินไป เหมาะที่จะนำไปปั้นเป็นภาชนะและเครื่องใช้ต่างๆ ดินผสมที่นวดออกมาจากเครื่องนวดจะกองเป็นดินกองใหญ่ เวลาใช้จะนำดินไปเข้าเครื่องรีดดินออกมาเป็นแท่ง ก่อนใช้เครื่องมือตัดดิน มีชื่อเรียกว่า “โถงแก้ง”

โถงแก๊ง เป็นเหล็กเส้นกลมนำมาโค้งเป็นรูปตัวยู ปลายเหล็กเส้นรูปตัวยูจะขึงตึงลวดไว้จนถึง เส้นลวดนี้ใช้เป็นเครื่องมือตัดดินออกมาเป็นท่อนๆ เท่ากับจำนวนที่ต้องการ ใช้เครื่องมือสำคัญในการขึ้นรูปคือ แป้นหมุน ซึ่งเป็นแผ่นเหล็กกลมมีแกนกลาง หมุนได้รอบตัวด้วยเครื่องมือมอเตอร์ไฟฟ้า แบ่งการปั่นออกเป็น ๓ ประเภทคือ ของเล็กจะเป็นงานที่ขึ้นปั่นครั้งเดียวจบเป็นชิ้นงาน ของใหญ่ที่มีขนาดบรรจุ ๒ ปี๊บ ขึ้นไป (บรรจุ น้ำประมาณ ๔๐ ลิตร) จะปั่น ๒ ตอน ต้องรอให้ท่อนล่างแข็งตัว (ดินหมาด) พอที่จะรองรับการปั่นต่อเสริมอีกช่วงได้ ส่วนโถงซึ่งถือเป็นชิ้นงานที่ใหญ่ที่สุดจะปั่นเป็น ๓ ตอน ในการปั่นโถงจะต้องใช้คน ๓ คน คือ คนเตรียมดิน ช่างปั่นและผู้ช่วย แต่ละคนจะทำงานประสานกัน คือ คนเตรียมดินจะตัดดินที่นวดแล้ว นำมาตัดแบ่งเป็นก้อนให้พอเหมาะกับการปั่นภาชนะนั้นๆ เช่น ปั่นโถง คนเตรียมดินแบ่งดินสำหรับขึ้นกันโถงด้วยการนวดดินปั้นให้เป็นรูปกลม แล้วกดให้แบนนำไปวางบนแป้นหมุนกดให้บานออกอีกครั้งให้หนาประมาณข้อนิ้วจากนั้นจะรีดให้เรียบแผ่กว้างตามที่ต้องการ แล้วจึงประคองดินด้านข้างรีดให้สูงและแต่งให้เรียบ การเชื่อมต่อผนังโถงจะใช้ดินที่นวดเป็นเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓ นิ้ว ยาว ๔๕ เซนติเมตร โดยกดดินเส้นให้บรรจบกับผนังโถงที่เรียกว่า "การยี่" ให้รอบ แล้วจึงเริ่มประคองดินก่อเป็นผนังพร้อมรีดให้มีความหนาไม่เกิน ๑ นิ้ว สูงประมาณ ๑ ฟุต จากนั้นก็จะรีดให้บานออกด้วยสันมือประกบกับใช้ผ้าหรือฟองน้ำชุบน้ำช่วยรีดให้บานออกตามขนาดที่วางไว้พร้อมตกแต่งข้างนอกให้เรียบ จะได้โถงที่มีเฉพาะผนังกับกันโถงเท่านั้น ยังไม่มีขอบหรือปากโถง ผู้ช่วยจะต้องยกตัวโถงลงจากแป้นหมุน ถ้าเป็นโถงขนาดเล็กจะยกคนเดียว โถงขนาดใหญ่ต้องช่วยกันยกกับคนเตรียมดินแล้วนำไปฝังไว้รอให้แห้ง

ก่อนการขึ้นส่วนที่สอง จะต้องใช้เครื่องมือที่เรียกว่า หินดุกกับไม้ตี ให้ส่วนที่หนึ่งบางเพื่อประกบกับส่วนที่สองได้ ช่างปั่นจะต่อให้ได้ขนาดสูงและบานกว้างตามที่ต้องการ นำไปฝังให้หมาด ประมาณ ๑-๒ วัน การต่อปากโถงเมื่อยกขึ้นวางบนแป้นแล้วช่างปั่นขึ้นปากโถงจะใช้ดินที่คนเตรียมดินทำเป็นเส้นไว้แล้ว มาวางวนรอบผนังโถงใช้เท้าถีบแป้นให้หมุน มือทั้งสองข้างบีบดินให้ติดกับผนังโถงและปั่นแต่งให้เป็นปากโถง พอจวนจะได้ที่ใช้ฟองน้ำชุบน้ำปาดวนรอบปากโถง อีกเที่ยวหนึ่ง ปากโถงจะเรียบสวย จากนั้นก็ยกโถงไปฝังลมไว้ที่ลานวิธียกโถงขนาดเล็กลงจากแป้นนั้น สำหรับงานปั่นคนเดียวต้องใช้เส้นลวดตัดกันโถงที่ติดอยู่กับแป้นก่อนตัวโถงที่ปั่นได้ขณะนี้เนื้อดินยังอ่อนไม่แข็งตัว ดังนั้นเมื่อยกขึ้นจากแป้น รูปทรงของโถงอาจจะเบี้ยวทำให้เสียทรงได้ ผู้ช่วยช่างปั่นโถงจึงต้องใช้หวงไม้สองหวงมาช่วยบังคับรูปทรงคือ จะวางหวงอันเล็กไว้ที่กันโถงด้านในและใส่หวงอันใหญ่ไว้ที่ปากโถง เมื่อยกหรือย้ายตัวโถงลงจากแป้นกันโถงและปากโถงจะยังคงสภาพเดิม ส่วนกลางโถง

อาจเบี้ยวบิดไปบ้าง แต่จะทำการตกแต่งให้คืนสภาพเดิมได้ง่ายคืองี้ไม่มีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยแต่เรียกเป็นภาษาจีนว่า โคว ซึ่งก็แปลว่า ห่วง

ก่อนการเขียนลายโอ่ง จะต้องมีคนตบแต่งผิวโอ่งให้เรียบ และแต่งรูปทรงของโอ่งให้ดีไม่บิดเบี้ยว วิธีแต่งผิวโอ่งจะใช้เครื่องมือ ๒ ชนิด คือ ฮวยหลุบ กับ ไม้ตี ซึ่งเป็นไม้แบน ฮวยหลุบ เป็นคำในภาษาจีนหมายถึง เครื่องมือที่ทำด้วยดินเผา ลักษณะเป็นรูปกลมมน เหมือนลูกประคบมีที่จับอยู่กลางลูก เวลาตีโอ่งคนตีจะจับตรงที่จับฮวยหลุบใช้รองผิวโอ่งด้านใน ส่วนด้านนอกโอ่งใช้ไม้ตีแต่งผิวโอ่งจนทั่วทั้งโอ่ง เมื่อเห็นว่าดีแล้ว จึงจะเขียนลายลงบนโอ่ง การเขียนลายลงบนโอ่ง จะมีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนการเขียนลายเซรามิกประเภทอื่น วัสดุที่ใช้เขียนลายบนโอ่งจะเป็นดินเหนียวผสมกับดินขาว นวดจนเนื้อดินนิ่ม เนื้อดินจะต้องร่วนพิเศษให้มีเนื้อละเอียดมากเท่าที่จะทำได้ เรียกว่า ดินติดดอก ซึ่งดินติดดอกเป็นดินสำหรับติดลายบนโอ่ง (จะซัพให้เคลือบออกสีเหลือง ในขณะที่พื้นเดิมจะเป็นสีน้ำตาล) เมื่อโอ่งแต่งผิวเรียบร้อยแล้ว จะถูกนำมาวางบนแท่นหมุนอีกครั้ง แท่นนี้จะหมุนด้วยมือ ช่างติดลายจะใช้ดินติดดอกปั้นเป็นเส้นเล็กๆ ป้ายติดไปที่โอ่ง ซึ่งจะแบ่งการติดออกเป็นสามตอน เพื่อเป็นการแบ่งโอ่งออกเป็น ๓ ช่วง คือ ๑) ช่วงปากโอ่ง หรือส่วนบ่าของโอ่ง ๒) ตัวโอ่ง หรือส่วนไหล่ และ ๓) เชิงล่างของโอ่ง หรือส่วนของขาโอ่ง แต่ละช่วงติดลายไม่เหมือนกัน ในสมัยก่อน จะนิยมติดลายแค่ ๒ ช่วง คือ ปากโอ่งและตัวโอ่ง ในส่วนช่วงขาจะเปลือย ในบางครั้งติดเป็นลายกนก ลายเครือวัลย์ ลายไขว้ เป็นต้น

ช่วงปากโอ่ง นิยมติดลายดอกไม้หรือลายเครือเถา เพื่อความสะดวกรวดเร็วและความเป็นระเบียบสวยงาม การติดลายช่วงนี้จะมีแบบฉลุแผ่นพลาสติกใสเป็นลายที่ต้องการเอาไว้เวลาติดลาย ช่างจะนำเอาแบบฉลุมาทาบลงบนผิวโอ่ง แล้วนำดินติดดอกกดปาดลงบนแบบฉลุพอยกแบบออกดินติดดอกจะไปติดบนผิวโอ่งเป็นลวดลายตามแบบนั้นๆ

ตัวโอ่ง นิยมเขียนเป็นรูปมังกรในลักษณะต่างๆ เช่น มังกรตัวเดียว มังกรคาบแก้ว มังกรสองตัวเกี่ยวกัน มังกรสองตัววิ่งไล่กัน (เป็นรูปแบบและลวดลายที่นิยมมากในสมัยแรกเริ่ม) ช่างจะอาศัยความชำนาญในการติดลาย ไม่มีการร่างเป็นรูปก่อน โดยป้ายดินจากส่วนหัวเรื่อยมายังส่วนอก ส่วนท้อง และลากหางขดยาวไปตามจินตนาการ เติมรายละเอียดในส่วนหัว เมื่อได้ตัวมังกรแล้วจะใช้เหล็กแหลมวาดลวดลายเป็นหน้า จมูก ฟัน ลิ้น เขา ใช้หวีตักแต่งเป็นขนคอ ใช้เหล็กที่งอตกแต่งเป็นรูปเล็บมือ ประมาณ ๔-๕ ซี่ และวาดให้เป็นเกล็ดมังกร ส่วนหางจะใช้ดินป้ายให้ยาวคล้ายไม้กวาด เติมลายก่อนเมฆ และพระอาทิตย์ตามจินตนาการของผู้ติดลาย

รูปที่ ๑๓-๑๔ การปั้นโอ่งและการวาดลายมังกรบนโอ่ง
ที่มา : <https://localwisdom.gsb.or.th/detail/index/315>

นอกเหนือจากความสวยงามของลวดลายมังกรที่ประดับบนโอ่ง ผนวกกับเจ้าของโรงงาน และช่างปั้นส่วนใหญ่ ล้วนเป็นลูกหลานชาวจีน จึงคัดเลือกลวดลายที่เป็นมงคล อย่างมังกรเนื่องจากมีความหมายที่ดี เกิดความรู้สึกที่ดีต่อผู้ใช้ และแฝงไว้ด้วยความหมายตามความเชื่อคตินิยมในวัฒนธรรมจีน ซึ่งลวดลายมังกรจะมีหลายแบบ เช่น มังกรต้นเมฆ มังกรคาบแก้ว หรือ มังกรสองตัวเกี่ยวพันกัน ซึ่งล้วนเป็นสัตว์สำคัญในเทพนิยายของจีน เป็นเทพแห่งพลัง คุณงามความดี และการสื่อถึงวิถีแห่งชีวิต เหล่าช่างปั้นเลือกเอามังกรที่มี ๓ เล็บหรือ ๔ เล็บ มาประดับเป็นลวดลายตกแต่งโอ่ง อย่างเช่น โอ่งลายมังกรคาบแก้ว ใช้การสื่อความหมายจากตำนานที่เล่าว่า มังกรมีไข่มุกที่มีค่าเท่ากับทองคำแห่งอยู่ในปาก เมื่อมังกรต่อสู้กันอยู่บนอากาศ ไข่มุกก็ตกลงมาบนพื้นดิน เป็นต้นเรื่องของมังกรคาบแก้ว หรือเล่นแก้ว ตามภาพเขียนของจีนถ้าเป็นรูปมังกร ๒ ตัวหันหน้าเข้าหากัน ก็จะเป็นลูกกลมๆ สีแดงอยู่ระหว่างมังกรทั้งสองนี้ บ้างก็ว่ารูปกลมแดงนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนดวงอาทิตย์หรือ ดวงจันทร์ด้วยเช่นกัน ซึ่งการเขียนหรือเรียกให้ถูกว่าติดลายมังกรนี้ ถือเป็นส่วนสำคัญมาก เพราะโอ่งจะสวยสะอาดตามากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับลาย ช่างบางคนมีความสามารถพิเศษ สามารถปั้นหัวมังกรติดตัวมังกร ซึ่งเป็นภาพมิติเดียวแล้วทำให้ดูมีชีวิตชีวายิ่งขึ้น ในปัจจุบันมีฉลุแผ่นพลาสติกใสเป็นลายมังกรออกจำหน่ายสร้างความสะดวกให้กับเจ้าของโรงงานเป็นอย่างมาก

รูปที่ ๑๕ ลายมังกรบนโอ่ง

ที่มา : <https://localwisdom.gsb.or.th/detail/index/315>

ช่วงเชิงด้านล่างโอ่ง ช่วงจะติดลายวิธีเดียวกับช่วงปากโอ่งแต่ลายช่วงนี้จะเป็นแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน เนื่องจากเป็นส่วนล่าง ไม่ค่อยเห็นเท่าไร

เมื่อติดลายลงบนตัวโอ่งเรียบร้อยแล้ว จะนำโอ่งมาเคลือบ ซึ่งน้ำเคลือบที่ใช้จะเป็นส่วนผสมระหว่างน้ำโคลนผสมกับขี้เถ้า โดยทั่วไปจะใช้ขี้เถ้าที่เกิดจากการเผาโอ่งภายในโรงงาน แต่เถ้าที่ได้จากการเผากระดูกสัตว์นำมาทำน้ำเคลือบจะให้สีสดสวยกว่าเถ้าจากพืช ซึ่งเถ้าที่จะนำมาผสมน้ำโคลนจะต้องร่อนให้ละเอียดที่สุด เนื่องจากน้ำเคลือบที่ดีจะเกิดจากน้ำโคลนและเถ้าที่ละเอียด การเคลือบโอ่งจะนำโอ่งวางหงายในกระทะใบบัว ใช้น้ำเคลือบราดให้ทั่วด้านในโอ่ง จากนั้นจึงช่วยกันยกโอ่งคว่ำลงในกระทะ ตักน้ำเคลือบมาราดรดผิวนอกจนทั่ว แล้วยกโอ่งขึ้นนำไปวางหงายฝั่งลมไว้ น้ำเคลือบที่เหลืออยู่ในกระทะใบบัวก็ตักเทใส่รวมกับน้ำเคลือบที่เตรียมไว้ นำโอ่งใบใหม่มาวางบนกระทะอีก แล้วก็ทำการเคลือบตามกรรมวิธีเดิม เมื่อเผาเสร็จเรียบร้อยแล้ว น้ำที่เคลือบจะให้สีสนสวยงาม เกิดความมันเงา และยังช่วยสมานรอยหรือรูระหว่างเนื้อดินให้มีความเรียบเนียน เมื่อนำโอ่งไปใส่น้ำจะไม่ซึมออกมานอกโอ่ง หลังจากนั้นฝั่งให้แห้ง ประมาณ ๘๐-๙๐% ก่อนลำเอียงเข้าเตาเผา

การเผาไอน้บับเป็นกรรมวิธีขั้นสุดท้ายของการทำไอน้บับมังกร เตเผาไอน้บับเป็นเตขนาดใหญ่เรียกว่าเต้ามังกร ตัวเตาก่อด้วยอิฐมีผนังและหลังคาเป็นรูปยาวคล้ายลำตัวเครื่องบินโดยสาร ข้างเตาด้านหนึ่งจะเจาะเป็นช่องประตู เพื่อให้เป็นทางนำไอน้บับหรือภาชนะดินเข้าบรรจุ หรือออกจากเตาด้านนอก ข้างเตาอีกข้างหนึ่งจะก่ออิฐเรียบไปตลอด ด้านบนของเตาจะเจาะรูไว้เป็นระยะๆ เพื่อให้ไอน้บับเป็นเชื้อเพลิงในการเผา รูที่เจาะไว้นี้เรียกว่า ตา โดยจะมีตาอยู่ข้างเตาทั้งสองด้าน เต้ามังกรเตาหนึ่งจะมีช่องประตูและตามากน้อย ขึ้นอยู่กับขนาดของเตา เช่น เตามี ๔ ช่องประตูจะทำตาไว้ข้างเตา ๗๐ ตา ปลายด้านหนึ่งของเต้ามังกร จะใช้เป็นหัวเตาสำหรับก่อไฟ ส่วนปลายอีกด้านเป็นท้ายเตาใช้เป็นปล่องสำหรับระบายควันออกจากเตาเมื่อจะเผาไอน้บับหรือภาชนะดินอื่นๆ

ภาชนะที่จะใช้เผา ข้างจะนำเข้าไปเรียงในเตาจนเต็ม โดยเรียงของชิ้นใหญ่ไว้ตรงห้องข้างท้าย และเรียงของชิ้นเล็กไว้บริเวณห้องข้างหัว เนื่องจากพื้นที่แคบและเตี้ย จากนั้นปิดประตูทางเข้า-ออก และช่องใส่ไฟด้วยอิฐชนิดเดียวกับที่ใช้ก่อเตา จะเปิดตรงด้านหัวเตาเพื่อเริ่มการสุมหั่วคือจุดไฟเพื่ออบให้ภายในเตามีความร้อนสะสมเพิ่มมากขึ้นประมาณ ๑๐ ชั่วโมง การสะสมความร้อนต้องให้ได้ ๑,๑๐๐-๑,๒๐๐ องศาเซลเซียส แล้วจึงเริ่มเดินเตา คือ เปิดช่องใส่ไฟทางด้านหลังเตาเริ่มจากห้องหัว (พื้นที่เล็กแคบเตี้ย) ใส่เชื้อไฟตามที่อยู่รอบๆ จนถึงท้ายเตา ถือเป็นเสร็จสิ้นขั้นตอนการเผาจึงปิดทุกช่องของเตา และทิ้งไว้ประมาณ ๑๐-๑๒ ชั่วโมง เริ่มทยอยระบายความร้อนในเตาด้วยวิธีการเปิดตา จนความร้อนลดไประดับหนึ่ง จึงแง้มช่องประตูให้ความเย็นเข้าทางประตูและความร้อนออกทางตา และปล่องใช้เวลาประมาณ ๘-๑๐ ชั่วโมง ก่อนเปิดประตูออกทั้งหมด เมื่ออุณหภูมิอยู่ในระดับที่คนทนได้ ทีมงานจะช่วยกันลำเลียงชิ้นงานที่เผาออกหมดทั้งเตา พร้อมทำความสะอาดและซ่อมแซมภายในเตา ถือเป็นจบกระบวนการก่อนที่จะเริ่มการเผาครั้งต่อไป

นอกจากไอน้บับราชบุรีแล้ว ยังมีผลิตภัณฑ์เครื่องเคลือบดินเผา ประเภทของเล็ก ได้แก่ ไห นิยมใช้หมักดองผัก ผลไม้ หมักน้ำปลา มีอยู่สมัยหนึ่งใช้ในการใส่น้ำส้มสายชู บ่มเหล้า แต่ไม่ได้รับความนิยมเท่าที่ควร ซึ่งมี ๓ ขนาด ได้แก่ ๑) ไหแจ้ว จะมีขนาดเล็กรูปทรงคล้ายกะป๋องลือกเล็ก ปากแคบกันสอบ ๒) ไหจิว ไหจู้ ไหกลาง ไหใหญ่ บรรจุน้ำประมาณ ๓๘ ขวด และ ๓) กะป๋องลือก เป็นไอน้บับขนาดเล็ก ทรงป้อมไม่สูงมากนัก นิยมใช้บรรจุเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น พริกแห้ง กระเทียม เกลือ ดองหน่อไม้ ดองปลาร้า ทำน้ำปลา เพาะถั่วอกมี ๓ ขนาด ได้แก่ กะป๋องลือกเล็ก ขนาด ๑-๒ ลิตร กะป๋องลือกกลาง และ กะป๋องลือกใหญ่ ขนาด ๑/๒ ปีบ

โรงแม้งกรในปัจจุบัน

การทำโรงแม้งกรจากรุ่นแรก สู่ยุคที่สามในนามร้าน เถ้าฮงไถ่ ปัจจุบันมีการประยุกต์มาเป็นการทำผลงานเคลือบเซรามิก หรือ งานดินเผารูปแบบใหม่ๆ เช่น ภาชนะใส่อาหารและเครื่องตีม กระจ่างบอนไซ กระจ่างต้นไม้ อ่างบัว อ่างน้ำข้าวของสัตว์เลี้ยง แก้วอ้อ และชุดสนามต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้โรงแม้งกรยังถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญ ถึงขนาดที่เป็นคำขวัญของเมืองราชบุรี

ด้วยการส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นบ้านของสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดราชบุรี สามารถพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมเซรามิก เช่น โรงงานเถ้าฮงไถ่ก็หันไปผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทออกแบบลวดลายสวยงามตามความต้องการของลูกค้า ผลิตภัณฑ์จากโรงงานนี้ได้มาตรฐานสามารถส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ทางด้านหน่วยงานของกรมศิลปากร เคยมาว่าจ้างให้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีคุณค่า เพื่อใช้ในงานฉลอง ๒๐๐ ปี กรุงเทพมหานคร ถ้วยชามเบญจรงค์เลียนแบบของเก่าก็มีผลิตที่โรงงานรัตนโกสินทร์ นักท่องเที่ยวที่ผ่านมาถึงราชบุรีต่างก็อดใจซื้อติดมือกลับ ในส่วนของโรงงานสยามราช เครื่องเคลือบก็มีการพัฒนาการผลิตเป็นแจกัน เลียนแบบเครื่องสังคโลก แม้วางยังไม่เป็นที่นิยมมาก แต่ก็สร้างรายได้ให้กับคนงานและชาวบ้านอยู่พอสมควร บางโรงงานมีความก้าวหน้าไปไกล หันไปผลิตถ้วยชามและของชำร่วย เช่น โรงงานเซรามิกบ้านโป่ง เป็นต้น

ปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี รูปแบบการผลิต เทคนิคและวิทยาการของอุตสาหกรรมมีการพัฒนา ทำให้มีการประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ขึ้นมาใช้แทนโรงแม้งกรขึ้นทางการมีประกาศปิดพื้นที่บางส่วน ทำให้การหาฟืนมีความยากลำบาก ส่งผลให้มีการรวมตัวจัดตั้งสมาคมโรงงานสมาชิก ร่วมมือกันใช้พื้นที่บางส่วนของตนเองและพื้นที่เขตสัมปทาน ปลุกป่าทดแทนสำหรับใช้ทำฟืนโดยเฉพาะ และมีการหันมาใช้ระบบแก๊สช่วยในการเผาวัตถุดิบ นับเป็นผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงต่อธุรกิจการค้าของโรงงานหลายแห่งในพื้นที่ แต่ถึงกระนั้น โรงแม้งกรเมืองราชบุรี รวมถึงผลิตภัณฑ์วัตถุต่างๆ ยังคงเป็นสินค้าประจำจังหวัดไปอีกนาน และด้วยความมุ่งมั่นในการสืบสานศิลปวัฒนธรรม การปั้นโรงแม้งกรของจังหวัดราชบุรี ในรูปแบบดั้งเดิมตั้งแต่อดีตสู่ปัจจุบัน ทั้งด้านความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม และการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ประจำจังหวัดให้เกิดการตระหนักถึงความเป็นมาของโรงแม้งกร ปลุกจิตสำนึกการอนุรักษ์และดำรงภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวราชบุรี คงไว้ซึ่งเสน่ห์อันเป็นตำนานมีชีวิตและเป็นที่ยอมรับ และยังเป็นการสร้างภาคภูมิใจในการเผยแพร่วัฒนธรรมสู่พื้นที่อื่นและนานาชาติ

วัดขนอนหนังใหญ่

วัดขนอน มหรสพหนังใหญ่ และพิพิธภัณฑ

วัดขนอน ตั้งอยู่ในอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี สร้างขึ้นในราว พ.ศ. ๒๓๒๗ แต่เดิมมีชื่อว่า “วัดกานอน” สาเหตุที่มีชื่อเช่นนี้เนื่องจากบริเวณที่ตั้งของวัดมีป่าไม้แดง ไม้ยาง และมีสัตว์นานาชนิดอาศัยอยู่ ได้แก่ เสือ เก้ง กวาง เม่น ลิง ค่าง บ่าง ชะนี นกพันธุ์ต่าง ๆ แต่มีนกชนิดหนึ่งที่มีจำนวนมากคือ นกกา โดยวิสัยของนกกาในเวลากลางวันจะบินไปหาอาหารตามแม่น้ำแม่กลอง และในตอนเย็นมักจะกลับมานอนที่วัดขนอน ผู้คนจึงเรียกวัดที่กาไปนอนนี้ว่าวัดกานอน ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสต้นทางชลมารค จากอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยเสด็จตามแม่น้ำแม่กลอง ผ่านตลาดบ้านโป่ง ผ่านตลาดโพธาราม จนถึงเมืองราชบุรี ท่านพระครูศรีทธาสุนทร (หลวงปู่กล่อม) เจ้าอาวาสวัดขนอนในขณะนั้นได้กล่าวว่า "อายุหลวงท่านว่า ชื่อวัดวาอารามยังเอาชื่อสัตว์มาตั้ง เห็นควรให้เปลี่ยนชื่อจะดีกว่า" ด้วยเหตุนี้วัดกานอน จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดขนอนโปราวาส” ตามชื่อด่านเก็บอากร ที่ตั้งอยู่ใกล้กับวัด ประกอบกับชื่อ “ขนอน” ออกเสียงใกล้เคียงชื่อเดิมจึงไม่มีผู้ใดคัดค้าน และชาวบ้านมักเรียกสั้น ๆ ว่า “วัดขนอน” จนมาถึงปัจจุบัน

หากกล่าวถึงวัดขนอนแล้ว ผู้อ่านทุกท่านคงจะต้องนึกถึง “หนังใหญ่” มหรสพที่เก่าแก่ของไทย ซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในชื่อ “หนังใหญ่วัดขนอน”

รูปที่ ๑๖ การแสดงมหรสพหนังใหญ่

ที่มา : <http://arit.mcu.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com>

หนังใหญ่ คือมหรสพที่ใช้ประกอบในพระราชพิธีและอยู่ภายใต้การดูแลของราชสำนัก สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร ในขณะที่เดียวกันก็มีคณะหนังใหญ่ของสามัญชน ซึ่งแพร่หลายจากราชสำนักไปสู่สามัญชน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ โดยได้รับการอุปถัมภ์จากวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน และแพร่หลายมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕

ความหมายของหนังใหญ่ (Grand Shadow Play) ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า มหรสพอย่างหนึ่ง ใช้หนังสลักเป็นรูปภาพขนาดใหญ่กว่าหนังตะลุงมาก คีบด้วยไม้ตบ ๒ อันสำหรับจับเชิด เชิดได้ทั้งหลังจอและหน้าจอ ใช้ซี่พาทย์และเกราะบรรเลงประกอบ ผู้เชิดกับผู้พากย์เป็นคนละคนกัน ทั้งยังเป็นการแสดงที่รวบรวมศาสตร์ของศิลปะหลายๆ แขนงเข้าด้วยกัน ได้แก่ หัตถศิลป์ นาฏศิลป์ คีตศิลป์ ดุริยางค์ ศิลปะ และวรรณศิลป์ มาผสมผสานกันให้สอดคล้อง เหมาะสม เพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้ชม ซึ่งการแสดงหนังใหญ่ เป็นลักษณะของการเล่นแสงเงาบนผืนระนาบผนังหรือฉาก

ความเป็นมาของหนังใหญ่วัดขนอน

หนังใหญ่วัดขนอน ได้มีการสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการดูแลของ พระครูศรีธธาสุนทร ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “หลวงปู่กล่อม” ท่านได้รวบรวมช่างที่มีฝีมือในชุมชน ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ในละแวกนั้นจะเป็นชาวนา หนังชุดแรกที่สร้างคือ ชุดหนุมาณถวายแหวน ที่ได้จากการรวบรวมจาก ช่างพื้นบ้าน เช่น ช่างหนังช่างพากย์ คนเชิด จากเมืองราชบุรี ต่อมาได้สร้างเพิ่มอีกรวม ๙ ชุด ปัจจุบัน มีตัวหนัง ๓๑๓ ตัว นับเป็นสมบัติวัดที่ได้ร่วมรักษาสืบทอดกันมา และเป็นเพียงแห่งเดียวที่มีมหรสพ มีตัวหนัง และคณะหนังใหญ่ที่สมบูรณ์อยู่ในความอุปถัมภ์ของวัด

รูปที่ ๑๗ พระครูศรีธธาสุนทร (หลวงปู่กล่อม)

ที่มา : <https://www.sac.or.th/exhibition/museummakers/prakrupitik.html>

หลังจากที่หลวงปู่กล่อมมรณภาพเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ แล้ว หนังใหญ่ของวัดนั้นได้ซบเซา และเริ่มเลือนหายไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนทำให้ไม่เป็นที่รู้จัก แต่ด้วยความเป็นศิลปะการแสดงชั้นสูง ทางมหาวิทยาลัยศิลปากร โดยศาสตราจารย์พันธุ์หญิง ผอบ โปษะกฤษณะ ได้มารื้อฟื้นอีกครั้งจาก

การศึกษาวิจัยเรื่องวรรณกรรมประกอบการเล่นหนังใหญ่วัดขนอน เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งจัดว่าเป็นแรงบันดาลใจที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ฟื้นฟูในเวลาต่อมา

การฟื้นฟูในช่วงแรกเกิดขึ้นจากความร่วมมือของคนในชุมชนบางส่วนโดยมีผู้นำคือ พระครูพิทักษ์ศิลปาคม เจ้าอาวาสวัดขนอน แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชนไม่สนใจ ต่อมาได้ปรึกษาร่วมกันกับนักวิชาการ จึงได้มีการนำหนังใหญ่ไปแสดงที่ศูนย์สรรพสินค้าริเวอร์ซิตี้ กรุงเทพมหานคร แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเช่นเคย ทางนักวิชาการจึงได้เสนอแนวทางให้ กลุ่มผู้ฟื้นฟูถ่ายภาพตัวหนังใหญ่ทั้งหมดแล้วทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายแด่องค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ใน พ.ศ. ๒๕๓๒ จนได้รับการอุปถัมภ์

รูปที่ ๑๘ พระครูพิทักษ์ศิลปาคม

ที่มา : <https://www.sac.or.th/exhibition/museummakers/prakrupituk.html>

เมื่อได้รับเป็นโครงการในพระราชดำริแล้ว จากนั้นจึงได้รวมตัวไปศึกษากันที่มหาวิทยาลัยศิลปากร และได้มีการจัดทำหนังใหญ่ชุดใหม่ โดยมีนักศึกษาภาควิชาประยุกต์ศิลป์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากรเข้ามาช่วยเหลือ มีศาสตราจารย์สน สีมাত্রัง ควบคุมงาน และนายวาที ทรัพย์สิน บุตรชายนายหนังตะลุงสุชาติ ทรัพย์สิน จังหวัดนครศรีธรรมราชมาช่วยฝึกสอนการแกะสลักหนัง และมีปราชญ์ชาวบ้านชุมชนวัดขนอนทางด้านดนตรีไทย ด้านการแสดงหนังใหญ่ ฝึกหัดในเรื่องการแสดง การพากย์ และดนตรีประกอบ จน

สามารถแสดงเป็นมหรสพหนึ่งใหญ่ได้สำเร็จ และร่วมกับภาครัฐและเอกชน ในการนำหนึ่งใหญ่ไปแสดงเผยแพร่ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ

โดยในส่วนของกระบวนการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมนั้น วัดখনอนให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ให้ หนึ่งใหญ่ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน จึงวางแผนและพยายามสร้างทายาทหรือสร้างระบบการบริหารจัดการเพื่อให้ หนึ่งใหญ่วัดখনอนก้าวเดินอย่างมั่นคง ทั้งชักชวนเยาวชนในท้องถิ่นให้มาฝึกเชิดหนึ่งใหญ่ การสนับสนุน ทุนการศึกษาให้แก่เยาวชนที่มีแววได้ร่ำเรียนวิชาศิลปะเพื่อนำมาใช้กับงานอนุรักษ์ตัวหนึ่งใหญ่ ปัจจุบันหนึ่ง ใหญ่วัดখনอนได้สนับสนุนเยาวชนคนรุ่นใหม่ คือ “จพรรณี ถาวรนุกุลพงศ์” เพื่อสานต่องานอนุรักษ์ และ บริหารจัดการคณะหนึ่งใหญ่ต่อไปในอนาคต

รูปที่ ๑๙ การฝึกซ้อมการแสดงให้แก่เยาวชน

ที่มา : <https://www.sac.or.th/exhibition/museummakers/prakrupituk.html>

รูปที่ ๒๐ จพรรณ์ ถาวรกุลพงศ์

ที่มา : <https://www.sac.or.th/exhibition/museummakers/prakrupituk.html>

ภูมิปัญญาการสร้างสรรค์หนังใหญ่

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเห็นคุณค่าในการแสดงและศิลปะในตัวหนังใหญ่ จึงมีพระราชดำริให้ทางวัดอนุรักษ์ตัวหนังใหญ่ทั้งหมด และเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางการศึกษา และจัดทำหนังใหญ่ชุดใหม่ขึ้นเพื่อใช้ในการแสดง

รูปที่ ๒๑ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทอดพระเนตรการลงสีหนังใหญ่

ที่มา : <https://www.sac.or.th/exhibition/museummakers/prakrupituk.html>

วัสดุที่ใช้ประดิษฐ์ตัวหนังใหญ่คือหนังวัว นำมาฉลุหรือสลักเป็นภาพตามตัวละครในเนื้อเรื่อง ส่วนใหญ่มีขนาดสูง ๒ เมตร กว้างราว ๑ เมตร ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับลักษณะท่าทาง บทบาท การกระทำ ของตัวละคร โดยสามารถจำแนกได้ดังนี้

๑. หน้าเจ้า หรือหน้าครู เป็นตัวหนังสือในการไหว้ครู มี ๓ ตัว คือ พระฤๅษี พระอิศวร หรือ พระนารายณ์ เรียกว่าพระแผง เพราะเป็นภาพในท่า แผงเศศ

๒. หน้าเฝ้า หรือหน้าไหว้ เป็นภาพหน้าเดียว หน้าเสี้ยว พนมมือใช้แสดงตอนเข้าเฝ้า

๓. หน้าคนเฒ่า หรือหน้าเดิน เป็นภาพหน้าเดียว หน้าเสี้ยว อยู่ในท่าเดิน

๔. หน้าง่า เป็นภาพหน้าเดียว หน้าเสี้ยว อยู่ในท่าต่อสู้หะแผงเศศ

๕. หน้าเมือง เป็นหน้าภาพเดียวหรือหลายภาพอยู่ในหน้าผืนเดียวกัน โดยมีปราสาท ราชวัง วิมาน พลับพลา ศาลา ตามเนื้อเรื่อง อยู่ในหน้าผืนนั้นเรียกหน้าพลับพลา หน้าปราสาทพุด หน้าปราสาทโลม

๖. หน้าจับ หรือหน้ารบ เป็นหน้าที่มีภาพตัวละคร ตั้งแต่ ๒ ตัวขึ้นไป ในหน้าผืนเดียวกัน ส่วนใหญ่เป็นภาพตัวละครในการต่อสู้

๗. หน้าเบ็ดเตล็ด เป็นหน้าลักษณะอื่น ที่ไม่จัดอยู่ในประเภทที่กล่าวมา แยกได้ดังนี้

- หน้าเดี่ยว เป็นภาพหน้า ๒ ตัว ตัวหนึ่งพ่ายแพ้การต่อสู้และถูกจับมัด
- หน้าเขน เป็นหน้าที่เป็นไพร่พลของกองทัพ
- หน้าเบ็ดเตล็ดอื่นๆ ที่มีรูปร่างแปลกออกไป

การทำหน้าใหญ่นั้น ช่างโบราณจะคิดประดิษฐ์ลวดลายที่ประหลาดในตัวหนังสือ ด้วยความประณีต บรรจง โดยกรรมวิธีของช่างโบราณ ซึ่งในปัจจุบันยังมีการสืบสานต่อ แต่มิได้ผสมผสานกับวิธีการทำตัวหนังสือให้มีความ สะดวกด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

๑. การเตรียมหน้า

ใช้หน้าวัวโดยซื้อจากโรงงาน ซึ่งจะสามารถกำหนดขนาดความหนา บาง ตามที่ต้องการได้

รูปที่ ๒๒

ที่มา : วิภากรณ์ อรุณพลอด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๑

๒. การฟอกหนัง

ในปัจจุบันจะใช้การฟอกด้วยน้ำส้มสายชู โดยใช้น้ำส้มสายชู ๑ ลิตร ผสมน้ำ ๒๐ ลิตร นำผืนหนังที่ขูดเอาพังผืดและขนออก แช่และหมักไว้ประมาณ ๓ ชั่วโมง จากนั้นนำหนังไปล้างออกแล้วตากจนแห้ง แต่มีอีกวิธีคือการซื้อตามโรงงานที่ทำการฟอกหนังด้วยน้ำยาเคมี จะได้หนังในลักษณะเดียวกันแต่ราคาอาจจะแพงกว่าวิธีการที่ทำตามท้องถิ่น

๓. การเขียนลาย

ใช้วิธีการลอกลายหรือร่างลายโดยใช้กระดาษไขวางทับแบบแล้วร่างลวดลายจากต้นแบบหรือการวาดลวดลายแล้วนำไปถ่ายเป็นพิมพ์เขียว (สำเนาที่เกิดจากการฉายแสงผ่านต้นฉบับที่เป็นกระดาษบางๆ ลงบนกระดาษที่เคลือบสารเคมี ซึ่งไวต่อแสง ให้ปรากฏเป็นลวดลายสีขาวบนพื้นสีน้ำเงินหรือลวดลายสีน้ำเงินบนพื้นสีขาว) หรือถ่ายเอกสารขนาด A3 หรือ A4 แล้วนำมาขยายตามสัดส่วนของตัวหนัง จากนั้นปะลงบนตัวหนัง

รูปที่ ๒๓

ที่มา : วิภากรณ์ อรุณพลอด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๑

๔. การปรุกลาย

ใช้ตัวตุ้ดตุ้หรือตาไก่เป็นตัวตอกตามลวดลายเช่นเดียวกับขลุ่ยโบราณ เครื่องมือที่ใช้จะมีทั้งเครื่องมือตอกและเครื่องมือตัด ต่อมาได้พัฒนามาใช้มีดที่ทำจากใบเลื่อย เป็นมีดที่เป็นเครื่องมือขึ้นเดียว เป็นมีดปลายแหลม ใช้ตัดหรือเฉือนตามบริเวณที่ต้องการตัดออกให้เป็นช่อง โดยใช้มีดหรือสิ่ว

รูปที่ ๒๔

ที่มา : วิภากรณ์ อรุณพลอด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๑

๕. การลงสี

สีจะใช้เป็นสีเดียวกับที่นิยมใช้ในสมัยโบราณ ยังคงใช้สีดำ ขาวน้ำตาลแดง เขียว ในด้านกรรมวิธีผสมสีนั้น คุณภาพที่ได้จะต่างกันไม่มาก เช่น สีดำ จะใช้สีอะคริลิก แต่ต้องดูวัตถุประสงค์ในการใช้สี ถ้าจะให้ทึบแสงจะใช้สีดำ เพียงให้ติดทนนานและทึบแสง ส่วนสีน้ำตาลแดงปัจจุบันยังคงใช้กรรมวิธีที่ใช้หมากแห้งผสมกับเหล้าขาวแช่ไว้ ๒ คืน แล้วบิบบางมาทาเหมือนสมัยโบราณอยู่ เพราะหมากหาง่าย และในปัจจุบันมีสีสำหรับทาตัวหนังที่ช่วยให้การทำงานสะดวกขึ้น คือสีอะคริลิก ซึ่งคุณสมบัติที่ใช้ทาบนหนังนั้น หากผสมบางจะโปร่งใส และหากผสมหรือทาทับกันจะเข้ม ทำให้มีส่วนที่ทึบได้

รูปที่ ๒๕

ที่มา : วิภากรณ์ อรุณพลอด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๑

๖. การเคลือบหนัง

ใช้น้ำยาแลคเกอร์เคลือบตัวหนัง สามารถกัน ความชื้นและรักษาสภาพของหนังและสีให้คงทน พิพิธภัณฑน์หนังใหญ่วัดขนอน

๗. การผูกไม้

ยังคงใช้แบบเดิมอยู่คือ ใช้ไม้ไผ่มาตัดเป็นด้าม สำหรับทำเป็นที่จับตัวหนังสือ

รูปที่ ๒๖

ที่มา : วิทยากรณ์ อรุณพลอด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๑

จากความสำเร็จในการร่วมมือร่วมใจของวัด ชุมชนและสถาบันการศึกษา ส่งผลให้ใน พ.ศ. ๒๕๕๐ คณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมของยูเนสโกประกาศให้ “การสืบทอดและฟื้นฟูหนังสือใหญ่วัดขนอน” เป็น ๑ ใน ๖ ชุมชนดีเด่นของโลกที่มีผลงานในการอนุรักษ์พื้นฟูมรดกวัฒนธรรมเชิงนามธรรม (The safeguarding of intangible Cultural Heritage : ICH) จากองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ถือเป็นความภาคภูมิใจของผู้ที่อยู่เบื้องหลังในการอนุรักษ์ อีกทั้งยังเป็นสร้างชื่อเสียงให้แก่จังหวัดราชบุรีด้วย

พิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดขนอน

การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดขนอนนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานพระราชดำริให้มหาวิทยาลัยศิลปากรดำเนินการ โดยได้ปรับปรุงบูรณะเรือนไทยที่เป็นกุฎิสงฆ์และศาลาการเปรียญ มาดัดแปลงเป็นพิพิธภัณฑ์หนังใหญ่เพื่อใช้เป็นสถานที่เก็บรักษาตัวหนังใหญ่ชุดเก่าอย่างถูกวิธี สามารถใช้เป็นแหล่งค้นคว้าแก่ผู้สนใจทั่วไป ต่อมา ได้ดำเนินการตกแต่งภายในเพื่อเปิดเป็นพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒

รูปที่ ๒๗ พิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดขนอน

ที่มา : <http://arit.mcu.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com>

รูปที่ ๒๘ ด้านในพิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดขนอน

ที่มา : <http://arit.mcro.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com>

เดิมทางวัดได้รวบรวมโบราณวัตถุ จัดเป็นพิพิธภัณฑ์ของวัด มีทั้งศาสนวัตถุและข้าวของเครื่องใช้ อาทิ หีบพระธรรม พระธรรมคัมภีร์ พระบฏ เครื่องปั้นดินเผา มีโอง หม้อน้ำ กระโถน กาน้ำชา เครื่องถ้วยชาม ส่วนใหญ่เป็นเครื่องเบญจรงค์และลายคราม ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นของใช้ภายในวัดที่ตกทอดสืบกันมา อีกส่วนหนึ่งตามประวัติของวัดขนอนที่เกี่ยวข้องกับตำนานขนอน ตำนานเก็บภาษีในอดีต เป็นวัตถุส่วนที่เหลือจากการส่งเข้าท้าวพระคลัง ที่นายด่านขนอนได้มอบเอาไว้เป็นสมบัติของวัด หลังจากที่ได้มีการเลิกด่านขนอน ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และได้รักษาสืบทอดกันมา นับได้ว่านอกจากหนังใหญ่แล้ว วัดขนอนยังเป็นสถานที่รวบรวมองค์ความรู้หลากหลายแขนงของชุมชน นับเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดราชบุรี

วัดখনอนได้เปิดให้ประชาชนและผู้สนใจได้เข้าศึกษา เยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์หนังใหญ่ พร้อมทั้งชมการสาธิตการแสดงหนังใหญ่ ตลอดจนการฝึกเยาวชนให้เรียนรู้และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดทั้งสิ้น ตามรายละเอียดดังนี้

ที่อยู่ วัดখনอน หมู่ ๔ ตำบลสร้อยฟ้า อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ๗๐๑๒๐

โทรศัพท์ ๐๘๘ ๕๕๕ ๔๑๙๕

วันและเวลาทำการ

- พิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดখনอน เปิดให้เข้าชมทุกวัน เวลา ๐๙.๐๐ - ๑๗.๐๐ น.
- การแสดงหนังใหญ่ เปิดให้เข้าชมตามรอบเวลา ดังนี้
 - วันเสาร์ เวลา ๑๐.๐๐ น. - ๑๑.๐๐ น.
 - วันอาทิตย์ เวลา ๑๑.๐๐ - ๑๒.๐๐ น.
 - วันหยุดนักขัตฤกษ์ เวลา ๑๑.๐๐ - ๑๒.๐๐ น.

วัดพระศรีอารีย์

นอกจากวัดখনอนที่มีเรื่องราวที่น่าสนใจแล้ว จังหวัดราชบุรียังมีวัดอีกมากมายที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม คือ วัดพระศรีอารีย์ ตั้งอยู่ ตำบลบ้านเลือก อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เดิมชื่อวัดสระอาณ สร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย สันนิษฐานว่าก่อสร้างประมาณ พ.ศ. ๒๒๗๕ วัดนี้ถูกทิ้งร้างมานานมีสภาพทรุดโทรม ต่อมาเมื่อผู้พบพระอุโบสถก่ออิฐถือปูน ขนาดกว้าง ๔ เมตร ยาว ๙ เมตร เป็นอุโบสถมหาอุด คือมีทางเข้าด้านหน้าเพียงด้านเดียว ทิศเหนือพบสระน้ำโบราณ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๕ เริ่มมีภิกษุมาจำพรรษาเรื่อยมา ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้เปลี่ยนชื่อจากวัดสระอาณเป็นวัดพระศรีอารีย์ โดยตั้งชื่อตามพระพุทธรูปที่ประดิษฐานพร้อมๆ กับการสร้างวัด

รูปที่ ๒๙

ที่มา : <http://www.traave.com/วัดพระศรีอารีย์/7>

อุโบสถในปัจจุบันสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ โดยพระครูสิริพัฒนกิจ อดีตเจ้าอาวาสเป็นผู้ริเริ่ม ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ อุโบสถหลังนี้ทำจากคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๑๘ เมตร ยาว ๔๐ เมตร ประดับลายรูปปั้น ฝีมือช่างพื้นบ้าน ที่สำคัญคือไม่มีเสาเข็ม เพราะในสมัยก่อนการก่อสร้างยังไม่มีการใช้เสาเข็ม จะนำหินและเตทานเพื่อรองรับน้ำหนักอุโบสถ ผู้ก่อสร้างคือชาวบ้านในชุมชนและใกล้เคียง

พระประธานในอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะพม่า สร้างด้วยหยกขาวทั้งองค์ โดยมีพระราชสังวรอุดม (หลวงพ่ออุตตมะ) วัดวังگیเวการาม จังหวัดกาญจนบุรี เป็นประธานในการอัญเชิญมาประดิษฐานไว้เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖

รูปที่ ๓๐

ที่มา : <https://www2.edtguide.com/index.php/www/travel/227247/wat-phra-si-an#PhotoSwipe1634462461171>

วัดมหาธาตุวรวิหาร

วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี (รูปที่ ๓๑) เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหารได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ ชาวบ้านนิยมเรียกว่าวัดหน้าพระธาตุหรือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

รูปที่ ๓๑

ที่มา : [https://th.wikipedia.org/wiki/วัดมหาธาตุวรวิหาร_\(จังหวัดราชบุรี\)](https://th.wikipedia.org/wiki/วัดมหาธาตุวรวิหาร_(จังหวัดราชบุรี))

วัดมหาธาตุราชบุรีเป็นวัดที่มีอายุเก่าแก่ยาวนาน แต่ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่ชัดเจน ตัววัดตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองราชบุรี ถนนเขางู ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง จากสถานที่ตั้งซึ่งเกือบอยู่กึ่งกลางเมืองราชบุรีเดิม^{๔๐} (รูปที่ ๓๒) รวมทั้งขนาดของวัดซึ่งใหญ่โตกว่า

^{๔๐} ตัวเมืองราชบุรีเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ขนาดไม่สม่ำเสมอ กว้าง ๗๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๒,๒๕๐ เมตร มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ๓ ด้าน คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ส่วนทิศตะวันออกติดแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งแม่น้ำสายนี้เกิดจากแควศรีสวัสดิ์และแควไทรโยค ไหลมาจากเทือกเขาตะนาวศรี และมารวมกันเป็นแม่น้ำแม่กลองที่เมืองกาญจนบุรีใหม่ บริเวณปากแพรก ก่อนจะไหลผ่านเมืองราชบุรี และออกอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม ดู พงษ์ วงษ์น้อย. (๒๕๕๒). *วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี* หน้า ๒๙

วัดอื่นๆ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นศาสนสถานสำคัญประจำเมือง มีการใช้งานต่อเนื่องมาตลอดโดยเกือบไม่มีการทิ้งร้าง อย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ อันเป็นช่วงที่มีอิทธิพลจากวัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทจากกัมพูชา อาจสืบเนื่องมาจากชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งแต่เดิมมีศูนย์กลางขนาดใหญ่ที่เมืองคูบัวทางทิศใต้ ห่างจากตัวเมืองราชบุรีไปประมาณ ๕ กิโลเมตร

ตัววัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกห่างจากแม่น้ำแม่กลองประมาณ ๒๐๐ เมตร พื้นที่ของวัดแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส ซึ่งในปัจจุบันมีการตัดถนนแบ่งพื้นที่ทั้งสองออกจากกัน โดยถนนนั้นเกิดจากการถมคลองซอยขนาดเล็กที่มีอยู่ก่อน คลองนี้สามารถเชื่อมโยงกับแม่น้ำแม่กลองและคลองโรงช้าง (คลองคูเมืองทิศใต้) และคลองบ้านเล่าใหญ่ได้^{๔๑}

รูปที่ ๓๒ ผังเมืองราชบุรีเก่า มีวัดมหาธาตุอยู่ตรงกลาง

ที่มา : http://arit.mcu.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com_content&view=article&id=160:วัดมหาธาตุวรวิหาร&catid=82&Itemid=790

^{๔๑} แหลมเดิม หน้า ๔๐

วัดมหาธาตุ ราชบุรี ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่ชัด แม้แต่หลักฐานการบูรณปฏิสังขรณ์เองก็ตาม จากหลักฐานเอกสารที่หลงเหลืออยู่ในสมัยหลังลงมาที่กล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน พบว่าการซ่อมแซมเกือบทั้งหมดจะกระทำโดยพระและชาวบ้านในช่วงเวลาประมาณสองร้อยกว่าปีที่ผ่านมาซึ่งการปฏิสังขรณ์เท่าที่สามารถรวบรวมได้ มีดังนี้

ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อสยามปลอดจากภัยสงครามกับพม่าแล้วมีการย้ายศูนย์กลางเมืองราชบุรีกลับมายังฝั่งตะวันออกอีกและน่าจะมีการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุใหม่ในระยะเวลาสั้น จากประวัติของวัดมหาธาตุกล่าวว่า ในพ.ศ. ๒๓๘๘ ปลายรัชกาลที่ ๓ พระภิกษุบุญมาชาวสมุทรสงคราม ได้ขอความร่วมมือกับชาวบ้านในการบูรณะวัดมหาธาตุขึ้นมาใหม่และเริ่มมีพระภิกษุกลับมาจำพรรษาอีกครั้งหนึ่ง^{๔๒}

การบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุครั้งใหญ่อีกครั้งโดยเจ้าอาวาสรูปที่ ๒ คือ หลวงพ่อตัน วชิโร (พ.ศ. ๒๔๒๙-๒๔๗๑) พระครูอินทเขมา (ห้อง) เจ้าอาวาสวัดช่องลมได้ร่วมมือกับพระครูสิริปัญญาภุมณี (อ่อน) เจ้าอาวาสวัดศรีสุริยวงศ์ ปฏิสังขรณ์พระปราสาทและระเบียงคด พระอุโบสถรวมทั้งเสนาสนะอื่นๆ ซึ่งใช้เวลายาวนาน ที่สำคัญคือมีการต่อเติมมุขปราสาทประธานยื่นออกมาจากของเดิม สันนิษฐานว่าเริ่มตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๙ และมาสิ้นสุดใน พ.ศ. ๒๔๕๔^{๔๓}

พ.ศ. ๒๔๗๘ ประกาศขึ้นทะเบียนวัดมหาธาตุราชบุรีเป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘^{๔๔}

พ.ศ. ๒๔๙๒ พระธรรมเสนานี (สุข สุภทฺโท) เจ้าคณะจังหวัดราชบุรี ย้ายจากวัดปากท่อมาอยู่ที่วัดมหาธาตุ ได้มีการบูรณะพระมหาธาตุและวิหารคดเป็นบางส่วน โดยมีพระครูอนุรักษบรมธาตุเป็นช่างบูรณะภายหลังเมื่อท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุท่านได้บูรณะพระอุโบสถ

^{๔๒} แหลมเดิม หน้า ๑๙๑

^{๔๓} แหลมเดิม หน้าเดิม

^{๔๔} ห้างหุ้นส่วนจำกัด ฐานอนุรักษ. (๒๕๔๙). รายงานเบื้องต้นการขุดแต่งและบูรณะกำแพงแก้ววัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี. หน้า ๑๕

พ.ศ. ๒๔๙๘ กรมศิลปากรอนุญาตให้วัดมหาธาตุบูรณะและขยายระเบียงคดรอบองค์พระมหาธาตุตามแบบแปลนแผนผังของกรมศิลปากรและให้บูรณะกำแพงแก้ววัดมหาธาตุตามรูปทรงเดิม การดำเนินงานมีการปรับพื้นที่และก่อสร้างระเบียงคดใหม่ตามแนวเสาระเบียงคดเดิมทำเป็นโครงและหลังคาคอนกรีต^{๔๕}

พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๘ พระเทพวิสุทธิโมลี (ช้อย มหาธีโร ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสรูปที่ ๕ มีการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์มากมายในบริเวณวัดเช่น

พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๐ สร้างทางเข้าสำนักซี (สำนัก) ประชุมนารีที่กำแพงแก้วด้านใต้ซึ่งเป็นแนวกำแพงแก้วเก่า พร้อมทั้งปูพื้นด้วยอิฐและบูรณะพื้นที่รอบนอกระเบียงคดรอบพระปราสาท สันนิษฐานว่าคงมีการรื้อกำแพงแก้วเก่าโดยรอบเพื่อทำการบูรณะให้มั่นคงด้วยการเทคานคอนกรีตเสริมเหล็ก^{๔๖}

พ.ศ. ๒๕๒๐ กรมศิลปากรมีโครงการบูรณะพระปราสาทประธานและปราสาทบริวาร ทางวัดได้ขนเศษอิฐหักพังที่ทับถมฐานพระปราสาทออก ได้ค้นพบพระบรมสารีริกธาตุที่ฐานเจดีย์บริวารแปดเหลี่ยมองค์มุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือและตะวันออกเฉียงใต้ของพระปราสาทที่หักพังไปแล้ว ขณะนี้ทางวัดได้เก็บรักษาพระบรมสารีริกธาตุไว้

พ.ศ. ๒๕๒๓ กรมศิลปากรดำเนินการขุดแต่งและบูรณะพระปราสาทประธานและปราสาททิศ มีการขุดแต่งโดยรอบฐานเจดีย์แปดเหลี่ยมและขุดแต่งโดยรอบฐานปราสาทประธาน ผลการขุดแต่งสันนิษฐานว่าปราสาทประธานและปราสาททิศทั้ง ๓ องค์มีการก่อสร้างขึ้นพร้อมกันในสมัยลพบุรีอายุประมาณ ๙๐๐ ปี มีการก่อสร้างเพิ่มเติม ๒ ระยะเวลาประมาณสมัยอยุธยาตอนต้น มีการถมพื้นที่ขยายฐานปราสาท เป็นรูปสี่เหลี่ยมแล้วเสริมระเบียงคดไว้รอบองค์ปราสาทและนำหินทรายมาสกัดเป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยาประดิษฐานไว้ในระเบียงคด คงมีการซ่อมแซมปราสาทประธานและปราสาททิศได้ในสมัยนี้ด้วย การก่อสร้างเพิ่มเติมในระยะที่ ๓ มีการถมพื้นที่ให้สูงขึ้นอีกแล้วก่อเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยมขึ้นที่ด้านหน้าและด้านข้างของปราสาท ๕ องค์

^{๔๕} พยุง วงษ์น้อย. (๒๕๕๒). หน้า ๔๕

^{๔๖} ห้างหุ้นส่วนจำกัด ฐานอนุรักษ์. (๒๕๕๒). รายงานการบูรณะโครงการปรับปรุงซ่อมแซมกำแพงแก้ววัดมหาธาตุวรวิหาร (ด้านทิศใต้) ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ปีงบประมาณ ๒๕๕๒. หน้า ๕

อายุการก่อสร้างประมาณสมัยอยุธยาตอนปลายหรือรัตนโกสินทร์ตอนต้น การขุดแต่งครั้งนี้ได้พบโบราณวัตถุหลายอย่าง เช่น พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีและศิลปะลพบุรี ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสมัยอยุธยา ภาชนะดินเผาบรรจุอัฐิ มีทั้งผลิตจากแหล่งเตาในประเทศจีนและแหล่งผลิตในประเทศไทย^{๔๗}

พ.ศ. ๒๕๒๔ เสริมโครงสร้างฐานองค์พระปรารค์ด้วยการหล่อคอนกรีตรับฐานและอัดฉีดซีเมนต์เข้าในองค์พระปรารค์ประธานและปรารค์ทิศ

พ.ศ. ๒๕๒๕ กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะด้วยการเสริมความมั่นคงปรารค์ทั้ง ๕ องค์ ติดตั้งนพศูลทองเหลือง บูรณะซุ้มจรณะด้านทิศตะวันตกของปรารค์ประธานและกลีบขนุนปรารค์ โดยเสริมความมั่นคงไม่มีการปั้นลวดลายเพิ่มเพียงคงสภาพร่องรอยปูนปั้นที่เหลือไว้

พ.ศ. ๒๕๒๗ กรมศิลปากรดำเนินการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในองค์ปรารค์

พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๓ มีการซ่อมแซมวิหารหลวงขึ้นใหม่อีกครั้งพร้อมทั้งซ่อมแซมวิหารหลังอื่นๆของวัดอีกด้วย

พ.ศ. ๒๕๓๗ ทางวัดขุดพบฐานโบราณสถานก่อด้วยศิลาแลงโดยบังเอิญขณะขุดหลุมเสาสร้างซุ้มต้นไม้ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือภายในกำแพงแก้วบริเวณหลังศาลาจี๋ยังสุวัฒน์ เป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมด้านละ ๓ มุม พร้อมกับโบราณวัตถุเช่นพระพิมพ์ดินเผาศิลปะลพบุรี กระจุกสังคโลก เครื่องถ้วยจีน สันนิษฐานว่าฐานนี้คงมีอายุอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

นอกจากนี้ยังมีการตัดถนนระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสโดยใช้ดินลูกรังถมคลองเก่าเพื่อป้องกันไม่ให้น้ำรถยนต์และรถบรรทุกหนักเข้าใกล้พระปรารค์ ก่อกำแพงแก้วทางทิศเหนือโดยการรื้อแนวกำแพงศิลาแลงเทคานคอนกรีตเสริมเหล็กและนำศิลาแลงที่รื้อออกวางตามแนวเดิม ทำการรื้อและสร้างระเบียงคดทบตาม

^{๔๗} ห้างหุ้นส่วนจำกัด ฐานอนุรักษ์. (๒๕๕๑). รายงานบูรณะโครงการอนุรักษ์และพัฒนาวัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี. หน้า 6

แนวเดิมตามรูปแบบที่อนุวัติโดยกรมศิลปากรเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องดินเผาและบูรณะพระอุโบสถใหม่ทั้งหลัง^{๔๔}

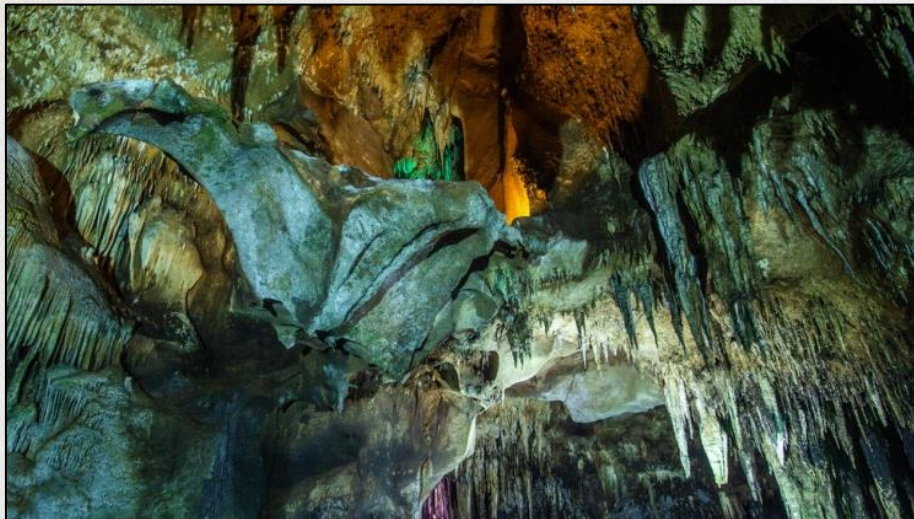
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชบุรีเป็นวัดที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนานโดยมีหลักฐานการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยทวารวดีอันสืบเนื่องมาจากเมืองคูบัวจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีการก่อตั้งศาสนสถานขนาดใหญ่ตามแบบวัฒนธรรมพุทธศาสนาหายานจากเมืองพระนครในเขมรและมีการใช้พื้นที่ต่อเนื่องจนถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์โดยไม่มีภารกิจร้างเลย สาเหตุของความรุ่งเรืองของวัดมหาธาตุอาจเกิดจากตำแหน่งที่ตั้งซึ่งอยู่ติดแม่น้ำแม่กลองอันเป็นเส้นทางคมนาคมข้ามคาบสมุทรที่สำคัญเชื่อมต่อระหว่างทะเลอันดามันและอ่าวไทย รวมทั้งยังสามารถติดต่อกับชุมชนในลุ่มน้ำท่าจีนได้อีกด้วย ด้วยเหตุนี้ ราชบุรีจึงสามารถได้รับอิทธิพลจากภายนอกได้โดยง่ายจึงมีความพร้อมที่จะเกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางศาสนาและรูปแบบศิลปกรรมซึ่งสืบทอดและเกี่ยวพันกับศาสนาอย่างแยกออกจากกันมิได้

^{๔๔} ห้างหุ้นส่วนจำกัด ฐานอนุรักษ์. (๒๕๔๙). รายงานเบื้องต้นทางโบราณคดีโครงการอนุรักษ์และพัฒนาวัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี. หน้า ๗

ตื่นใจถ้ำงาม

จังหวัดราชบุรี มีลักษณะภูมิประเทศที่ประกอบไปด้วยทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น เช่น งานหัตถศิลป์ หัตถกรรม วัด แหล่งโบราณสถาน และกลุ่มชาติพันธุ์ อีกทั้งยังมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์อย่างแม่น้ำ ภูเขา และมี “ถ้ำ” เป็นจำนวนมาก ถ้ำแต่ละแห่งได้พัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวประจำจังหวัดที่มีความงามและลักษณะแตกต่างกันไป จนได้รับการนำเสนอให้เป็นในส่วหนึ่งของคำขวัญประจำจังหวัดราชบุรี ซึ่งแต่ละแห่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. ถ้ำเขาบิน

รูปที่ ๓๓

ที่มา : <https://www.เที่ยวราชบุรี.com/สถานที่เที่ยวราชบุรี/ถ้ำเขาบิน>

ที่ตั้ง ตำบลหินกอง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ถ้ำเขาบินเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีความสวยงามอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ชื่อ “ถ้ำเขาบิน” มาจากตำนานที่เล่าว่า มีพ่อค้าชาวจีนแล่นเรือสำเภาใหญ่ผ่านมา เรือเกิดชนหัวเขาด้านหนึ่งบินไป เขาบินก็เลย

ถูกสันนิษฐานว่าเรียกเพี้ยนมาจากเขาบิน บ้างก็สันนิษฐานว่า มาจากลักษณะของหินภายในห้องๆหนึ่งของถ้ำ ซึ่งมีลักษณะหินย้อยสีขาวหม่นยื่นออกมา คล้ายนกเขากำลังกระพือปีกกำลังจะบินจึงได้ชื่อว่าเขาบิน

ลักษณะทางกายภาพของถ้ำ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ ๒๗๒ เมตร ปากถ้ำสูงจากพื้นดิน ๕ เมตร เนื้อที่ภายในถ้ำประมาณ ๕ ไร่เศษ ภายในถ้ำประดับไฟทำให้เห็นความสวยงาม ของหินงอก หินย้อย ได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(ททท.)

ทางเข้าถ้ำได้ปรับเป็นแนวดินราบเรียบจากปากถ้ำเข้าไปประมาณ ๕๐ เมตร จะมีทางแยกเป็นสองทาง ทางซ้ายเป็นทางเข้าถ้ำที่มีความลึก ๓๐๐ เมตร ขวามือเป็นทางอ้อมตามลักษณะโครงสร้างของสันเขาเข้าสู่ถ้ำ ถ้ำลึกประมาณ ๒๐๐ เมตร นักท่องเที่ยวสามารถเข้าเยี่ยมชมได้ตลอดปี ซึ่งภายในถ้ำเขาบิน แบ่งออกเป็น ๘ ห้องใหญ่ซึ่งแต่ละห้องนั้นจะมีชื่อเรียกขานตามลักษณะหินงอก หินย้อยที่เกิดขึ้น ได้แก่ ๑) โถงอาคันตุกะ ๒) ศิวะสถาน ๓) ธารอนโคนาค ๔) สกุนชาติคูหา ๕) เทวสภาสโมสรสถาน ๖) กิณรีทัศนาศาล ๗) พฤษพาณีสถาน ๘) อุทยานทวยเทพ

๒. ถ้ำจอมพล

รูปที่ ๓๔

ที่มา : <https://travel.trueid.net/detail/520R1Jx0KDB>

ที่ตั้ง สวนรุกขชาติจอมพล ตำบลจอมบึง อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี

ถ้ำจอมพล เป็นหนึ่งในสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของราชบุรี อยู่ห่างจากถ้ำเขาบิน ๑๑ กิโลเมตร ในบริเวณสวนรุกขชาติจอมพล มีฝูงลิงอาศัยอยู่จำนวนมาก เดิมมีชื่อว่า "ถ้ำมัจฉินทร์"

ลักษณะของถ้ำมีความกว้างราว ๓๐ เมตร ยาวประมาณ ๒๕ เมตร มีปล่องบริเวณกลางถ้ำ จึงเป็นข้อดีที่ทำให้อากาศภายในถ้ำนั้นถ่ายเทสะดวก ด้านในเต็มไปด้วยหินงอกหินย้อย หลากหลายชื่อ เช่น ธารศิลา สร้อยระย้า แส้จามรี ท้องพระโรง ประสิทธิเทวา เกศาสลวย และผาวิจิตร นักท่องเที่ยวสามารถชมหินที่มีความสวยงาม อาจมองเห็นเป็นรูปร่างต่าง ๆ แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับจินตนาการของแต่ละท่าน

ชื่อถ้ำจอมพลนั้น เป็นนามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเมื่อคราวเสด็จประพาสถ้ำ นอกจากนี้ยังทรงจินตนาการว่าหินย้อยในถ้ำที่มีชื่อว่า ผาวิจิตร นั้นดูเป็นริ้วไหมคล้ายอินทรธนูบน ป่าของทหารยศจอมพลสมัยก่อน

ตำนานที่เล่าขานต่อกันมาของถ้ำจอมพล คือเรื่องเล่าเกี่ยวกับ หินฤๅษี และรูปปั้นฤๅษี ซึ่งเป็นหินที่มีรูปร่างคล้ายฤๅษีที่อยู่ในอิริยาบถนั่ง ชาวบ้านจึงเรียกว่า พ่อปู่ฤๅษี เป็นที่เคารพศรัทธา และมีความเชื่อว่า จะบันดาลโชคลาภ สมปรารถนาและนำพาความสุขความเจริญมาให้

๓. วัดถ้ำน้ำ

รูปที่ ๓๕

ที่มา : <https://www.paiduaykan.com/travel/วัดถ้ำน้ำ-ราชบุรี>

ที่ตั้ง ตำบลนางแก้ว อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

วัดถ้ำน้ำ ภายในมีสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจได้แก่ ถ้ำน้ำ ซึ่งมีจุดเด่นคือมีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และเสาหินขนาดใหญ่ ภายในถ้ำมีน้ำไหลเวียนภายในถ้ำตลอดเวลา จึงเป็นที่มาของชื่อถ้ำ หินภายในถ้ำเป็นหินแกรนิตมีโพรงอากาศเป็นรอยหลุมอยู่ในเนื้อหินเกิดเป็นลวดลายที่สวยงาม รวมถึงหินงอกหินย้อย หากมองไปจะเห็นประกายระยิบระยับสวยงาม โดยมีเสาหิน ตั้งอยู่บริเวณกลางถ้ำ สันนิษฐานว่าเกิดจากการที่น้ำบนเพดานถ้ำหยดกลายเป็นเสาหินงอก หินย้อยขนาดใหญ่

ทางเดินในช่วงแรกจะมีน้ำเหมือนเป็นบ่อน้ำขนาดย่อม โดยน้ำที่เข้ามาภายในถ้ำเป็นน้ำที่ไหลมาจากลำคลองที่ติดกับวัดและไหลออกไป และยังคงมีน้ำในถ้ำตลอด อากาศภายในถ้ำเย็นสบาย มีรูปปั้นจำลองของพญานาคในบ่อน้ำ

ภายในถ้ำได้จัดทำเป็นทางเดินปูน สำหรับเดินชมความงามของถ้ำ จำลองคล้ายเมืองบาดาลของตำนานพญานาค ตลอดเส้นทางมีพระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งพระพุทธรูป พระสิวลี รูปปั้นฤๅษี และเจ้าแม่กวนอิม

รูปที่ ๓๖-๓๙

ที่มา : <https://www.paiduaykan.com/travel/วัดถ้ำน้ำ-ราชบุรี>

๔. ถ้ำสาริกา

รูปที่ ๔๐

ที่มา : <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/ถ้ำสาริกา>

ที่ตั้ง ตำบลธรรมเสน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

ถ้ำสาริกา ตามคำบอกเล่าทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า ในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พร้อมไพร่พลจำนวน ๕๐๐ คน ได้แหกด่านกรุงศรีอยุธยา เข้ามาพักแรมที่ถ้ำนี้หนึ่งคืน นำโดยนายทองด้วง หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี และได้รวบรวมอาสาสมัครและเสบียงอาหารเพิ่มเติม ก่อนออกเดินทางลัดเลาะไปตามชายฝั่งเพื่อตั้งทัพที่จันทบุรี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสถ้ำแห่งนี้ทางชลมารค เพื่อมาศึกษาถ้ำแห่งนี้ตามบันทึกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชด้วยเช่นกัน

ภายในถ้ำมีหินงอกหินย้อยที่สวยงามให้นักท่องเที่ยวได้เข้าชม นอกจากนี้ ถ้ำสาริกา ยังมีสถานะเป็น “วัดถ้ำสาริกา” สถานที่ปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนที่สนใจศึกษาธรรมะ มีบรรยากาศร่มรื่นและเงียบสงบ

๕. อุทยานหินเขางู

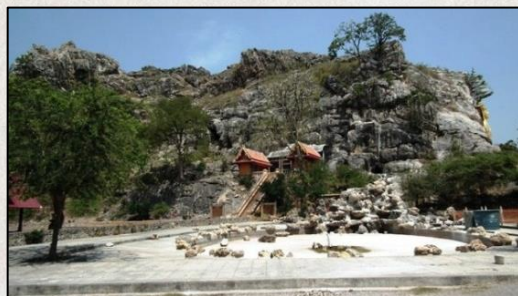

รูปที่ ๔๑-๔๒

ที่มา : <https://www.thailandtopvote.com/ที่เที่ยง-77-จังหวัด/61439/>

ที่ตั้ง ตำบลเกาะพลับพลา อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี

เทือกเขางู เป็นเขาหินปูนโดดเด่นในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง สภาพธรณีวิทยาประกอบด้วยหินปูนยุคเพอร์เมียน (Permian Period) อยู่ในช่วง ๒๙๐-๒๔๘ ล้านปีก่อน ของกลุ่มหินราชบุรี (Ratburi Group) หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าหินปูนราชบุรี ยุคเพอร์เมียน (Permian Ratburi Limestone) ลักษณะหินปูนมีสีเทาอ่อนถึงดำ นอกจากนั้นยังประกอบไปด้วยถ้ำที่เกิดจากการกัดเซาะของน้ำใต้ดินเป็นเวลานาน ลักษณะดิน เป็นตะกอนดินสีแดงและเศษหินขนาดต่างๆ

รูปที่ ๔๓-๔๔

ที่มา : <http://sac.or.th/databases/thaiarts/artwork/24>

จังหวัดราชบุรีได้ผลักดันให้เกิดอุทยานหินเขางู เพื่อเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำหรับพักผ่อนและแหล่งเรียนรู้ทางโบราณคดียุคประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดีถึงอยุธยา ประเภทศาสนสถานและศิลปะถ้ำ

เขางู คือศาสนสถานในศาสนาพุทธ นิกายเถรวาท มาตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ จนกระทั่งปัจจุบัน หากกล่าวถึงคติการสร้างศาสนสถานภายในถ้ำ ก็อาจได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะศาสนสถานที่เจาะเข้าไปในภูเขาหรือตัดแปลงถ้ำเป็นศาสนสถาน หรือที่เรียกว่า “เจดีย์สถาน” ซึ่งพบมาตั้งแต่สมัยอินเดโยโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๓-๖) โดยเฉพาะที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือถ้ำในสมัยคุปตะ เช่น ถ้ำอชันตา ถ้ำเอลโลรา เป็นต้น หรืออาจจะเป็นเหตุผลด้านภูมิประเทศและความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในพื้นที่

จากตำแหน่งที่ตั้งและหลักฐานทางโบราณคดีร่วมสมัยในพื้นที่ใกล้เคียง สันนิษฐานได้ว่า ถ้ำที่เทือกเขางูในสมัยทวารวดีนั้น อาจถูกใช้เป็นศาสนสถานที่อยู่ห่างไกลจากชุมชนหรือเมือง ในลักษณะของ “วัดป่า” เมืองดังกล่าวอาจเป็นเมืองคูบัว ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดี ที่อยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร เช่นเดียวกับเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีอื่นๆ ที่มีพบศาสนสถานบนเขาที่อยู่ไกลออกจากเมือง เช่น ถ้ำเขาสมอคอน จังหวัดลพบุรี ถ้ำเขาอมรรัตน์ เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น

เนื่องจากตั้งอยู่ในถ้ำในเขาหินปูน ซึ่งในอดีตเคยมีการอนุญาตให้ระเบิดย่อยหินที่เทือกเขางู แต่ต่อมาได้มีมติจากคณะรัฐมนตรีได้ห้ามมิให้มีการระเบิดย่อยหินบริเวณเทือกเขางูอีกต่อไป

หลังจากยุติการระเบิดหิน จังหวัดราชบุรีจึงได้พัฒนาพื้นที่เป็น “อุทยานหินเขางู” ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจ เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ด้านธรณีวิทยา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ซึ่งแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในบริเวณเทือกเขางูที่สำคัญ ได้แก่ ถ้ำฤๅษี ถ้ำฟาโล ถ้ำจัน ถ้ำจาม และถ้ำระฆัง ซึ่งแต่ละถ้ำ มีลักษณะที่น่าสนใจ ดังนี้

ถ้ำฤๅษี

ถ้ำฤๅษีเป็นถ้ำหนึ่งในเทือกเขาสูง ในบริเวณที่เรียกว่าเขาลาดกล้วย ปากถ้ำหันสู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ อยู่สูงจากพื้นดินประมาณ ๘ เมตร มีทางขึ้นอยู่บริเวณสวนสาธารณะเขาสูง ภายในถ้ำประกอบด้วย ๒ คูหา คือ

- คูหาใหญ่เรียกกันมาแต่เดิมว่า “ถ้ำฤๅษี” หรือ “ถ้ำพระ” มีขนาดประมาณ ๑๒.๘๐x๕.๑๖ เมตร สูง ๘ เมตร ภายในมีภาพสลักบนผนังถ้ำสมัยทวารวดี พระพุทธรูปประทับห้อยพระบาท จุดเด่นคือระหว่างข้อพระบาทมีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต

รูปที่ ๔๕

ที่มา : <http://sac.or.th/databases/thaiarts/artwork/24>

- คูหาเล็กอยู่ทางทิศตะวันตกของคูหาใหญ่ มีผู้ตั้งชื่อให้ภายหลังว่า “ถ้ำฤๅษีสมาธิคุปต์” มีขนาดประมาณ ๑๐.๒๐x๔.๐๘ เมตร ภายในมีภาพสลักพระพุทธรูปประทับยืน

รูปที่ ๔๖

ที่มา : <https://db.sac.or.th/archaeology/archaeology/24>

ปัจจุบัน ถ้ำฤๅษีได้ปรับปรุงสภาพพื้นที่ สร้างบันไดซีเมนต์จากเชิงเขาขึ้นสู่ปากถ้ำ และเทพื้นซีเมนต์บริเวณหน้าถ้ำรวมทั้งภายในถ้ำ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวและพุทธศาสนิกชนที่มาสักการะพระพุทธรูป

ถ้ำฝาโถ

ห่างจากถ้ำฤๅษีไปทางตะวันตกราว ๒๕๐ เมตร ภายในถ้ำมีชิ้นส่วนของพระพุทธรูปหินทราย ที่พบภายในถ้ำเป็นจำนวนหลายองค์ และมีจุดสำคัญคือ ภาพพระพุทธรูปปางไสยาสน์ขนาดใหญ่ ที่มีประภามณฑลหลังพระเศียรเหนือขึ้นไปเป็นภาพเทพชุมนุม และภาพปูนปั้นรูปต้นไม้ ด้านทิศเหนือเป็นการสลักพระสาวกสององค์ โดยในวันขึ้น ๑ ค่ำเดือน ๑๑ จะมีการจัดงานนมัสการเป็นประจำทุกปี

รูปที่ ๔๗

ที่มา : <https://www.thailandtopvote.com/ที่เที่ยว-77-จังหวัด/61439/>

ถ้ำจัน

ที่ถ้ำจันมีการค้นพบพระพุทธรูปจำหลัก ๒ องค์ ปางสมาธิ พระหัตถ์แสดงวितรรคมุทรา มีร่องรอยการพอกปูนทับ ส่วนองค์ที่อยู่ใกล้ปากถ้ำมีสภาพไม่สมบูรณ์

ถ้ำจาม

เป็นถ้ำที่อยู่ด้านในสุดบนเขาลูกเดียวกับถ้ำจัน พบภาพพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี และพระพุทธรูปปางปรีนิพพาน ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย

ถ้ำระฆัง

นอกจากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ พระปรมาภิไธยย่อของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๑๑๘ จปร.) สลักอยู่บริเวณปากถ้ำระฆังหรือถ้ำค้างคาว นอกจากนี้ในถ้ำต่างๆยังพบพระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยาอีกหลายองค์ และรอยพระพุทธรูปบาทสมัยอยุธยา ที่ประดิษฐานอยู่บนยอดเขาสูง

รูปที่ ๔๘-๔๙

ที่มา : <http://arit.mcr.u.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php>

ตลาดน้ำดำเนินสะดวก

ในวิถีชีวิตคนไทยมีความผูกพันกับสายน้ำมาอย่างยาวนาน ด้วยในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ในแหล่งน้ำมีทั้งพืชพันธุ์อาหารและอาชีพเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพดั้งเดิมของไทย ในอดีตผู้คนอาศัยริมคลองธรรมชาติ แต่เมื่อเริ่มมีการค้าขายมากขึ้น การขนส่งสินค้าทางคลอง แม่น้ำ จึงต้องมีการขยับขยายเพื่อให้ขนส่งได้สะดวก จึงเกิดเป็นคลองขุดขึ้น คลองขุดนี้ยังใช้เพื่อสัญจรไปมา เป็นเส้นทางที่มุ่งเข้าเมืองหลวงอีกด้วย คลองดำเนินสะดวกเดิมที่เป็นป่ารกชัฏ เมื่อคราว พ.ศ. ๒๔๐๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ที่ว่าการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังจังหวัดสมุทรสาครนั้นเรามีคลองภาษีเจริญ ทำให้การเดินทางไปมาได้สะดวกดี แต่ถ้ามีคลองเชื่อมโยงระหว่างกรุงเทพฯ จังหวัดสมุทรสงคราม และจังหวัดราชบุรีก็จะยิ่งสะดวกขึ้นอีกมาก โดยมีนัยแห่งจุดประสงค์ของพระราชปราชัยที่ต้องการเชื่อมโยงแม่น้ำหลัก ๓ สาย อันได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง ด้วยคลองเพื่อความสะดวกในด้านคมนาคมทางน้ำ โดยแต่เดิมมีคลองภาษีเจริญเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา และท่าจีนอยู่แล้ว

ต่อมาในปีเดียวกันนั่นเอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (เดิมชื่อ ช่วง บุนนาค ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ต้นตระกูล บุนนาค) เป็นผู้อำนวยการในการขุดคลองเพื่อเชื่อมแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองโดยใช้งบประมาณจากทุนทรัพย์ส่วนพระองค์พระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ จำนวน ๔๐๐ ชั่ง และทุนทรัพย์ของพระประสาธสิทธิ์ผู้อำนวยการขุดคลองอีก ๑,๐๐๐ ชั่งรวม ๑,๔๐๐ ชั่ง หรือ ๑๑๒,๐๐๐ บาท (๑ ชั่ง เท่ากับ ๘๐๐บาท) ทั้งนี้งบประมาณดังกล่าวไม่ได้นับรวมแรงงานของประชาชนที่เอาแรงมาช่วยขุดด้วย

ในการขุดคลองครั้งนั้นได้ว่าจ้างแรงงานชาวจีนเป็นผู้ขุดคลองเป็นส่วนใหญ่ โดยใช้วิธีขุด ๒ ภาวนั้น ๑ ภาวนั้น ขุดขนาดกว้างราว ๑๐-๒๐ ภาวนั้น ยาว ๘๔๐ เส้น รวมระยะทางทั้งสิ้น ๓๓.๖ กิโลเมตร มีหลักเขตตั้งเป็นระยะรายไป แล้วปล่อยให้ น้ำหลากเซาะให้ทะเล่ต่อกัน โดยเริ่มต้นขุดจากปากคลองบางยาง แม่น้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร อำเภอบ้านแพ้วในปัจจุบัน เป็นหลักที่ ๑ ผ่านจังหวัดราชบุรี อำเภอดำเนินสะดวกในปัจจุบันและสิ้นสุดที่บางนกแขวก จังหวัดสมุทรสงคราม อำเภอบางคนทีในปัจจุบัน สิ้นสุดเป็นหลักที่ ๘ โดยเว้นช่วงไปทุก ๑๐๐ เส้น (๔ กิโลเมตร) ใช้เวลาในการขุดรวม ๒ ปี เสร็จสิ้นใน พ.ศ. ๒๔๑๑

เมื่อแรกนั้นส่วนใหญ่จะอาศัยแรงงานชาวจีนในการขุดโดยมาก (ภาษาจีนว่า “กูดอึ้ง” คือ โกงดิน หรือ “ผงโถ้ว” คือ โกงดินชั้นตื้น) ถึงกับมีคลองสายหนึ่งเรียกว่าคลองขุดเจ๊ก เหตุเพราะพวกจีนเป็นคนขุดคลองนี้ในภายหลังเรียกว่าคลองท่าคา หรือตลาดน้ำท่าคา

ทำไมจึงชื่อคลองดำเนินสะดวก

เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ขุดคลองเสร็จแล้ว ได้จัดทำแผนผังในการขุดคลอง ขึ้นทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระองค์ได้ทอดพระเนตรดูแผนผังแล้วทรงเห็นว่าคลองที่ขุดใหม่ มีความยาวมาก และขุดได้ตรงไม่คดเคี้ยว สะดวกต่อการสัญจรไปมา จึงพระราชทานนามให้เป็นมงคล แก่คลองนี้ว่า "ดำเนินสะดวก" จึงได้ชื่อว่า คลองดำเนินสะดวก นับตั้งแต่นั้นมาจวบจนปัจจุบัน

รูปที่ ๕๐

ที่มา : <https://mgronline.com/columnist/detail/961000052291>

วันเปิดคลองดำเนินสะดวก

หลังขุดคลองเสร็จและได้รับพระราชทานนามว่า "คลองดำเนินสะดวก" แล้ว จึงได้ฤกษ์ทำพิธีเปิดคลอง เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ณ ปากคลองดำเนินสะดวกเชื่อมแม่น้ำแม่กลองบริเวณบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงครามในปัจจุบัน โดย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นประธานในการเปิดคลอง

ความยาวและหลักเขต

ตลอดความยาวของคลองจะมีเสาหินสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ๑๐ x ๑๐ นิ้ว ปักไว้ที่พื้นดิน ทุก ๆ ๑๐๐ เส้น ปักไว้ ๑ ต้น ทางฝั่งใต้ของคลอง เริ่มจากตำบลสวนส้ม เป็นหลักที่ ๐ ถึงหลักที่ ๘ ที่แม่น้ำแม่กลอง แต่ละหลักจะเขียนเลขไทย โรมัน จีน เป็นสีแดงบอกเลขไว้ทุกหลัก อยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว ๕ หลัก หลักที่ ๕ ถึงหลักที่ ๗ อยู่ในเขตอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และหลักสุดท้าย หลักที่ ๘ อยู่ในเขตอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม หลักคลองมีไว้เพื่อบอกที่อยู่ที่แน่ชัดของผู้คนริมคลอง คลองดำเนินสะดวกมีทั้งหมด ๙ หลัก ยังคงปรากฏให้เห็นครบทั้งหมดถึงปัจจุบัน ดังนี้

หลักที่ ๐ ตั้งอยู่เลยประตูน้ำบางยางออกไป ๕๕ เส้น สลักเป็นเลขไทยเท่านั้น ระยะทางในช่วงนี้ มักจะเรียกกันว่าปากคลองบางยาง

หลักที่ ๑ อยู่ในเขตคลองบางยางเดิม จุดเริ่มต้นจากประตูน้ำบางยาง นับเป็นระยะทางได้ ๑๐๐ เส้น (๔ กิโลเมตร) มีเสาหินสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ๘ x ๘ นิ้ว ปักไว้ที่พื้นดินริมคลองดำเนินสะดวก สูงจากพื้นดินขึ้นไป ๑ วา สลักเลข ๑ เพื่อเป็นสัญลักษณ์บอกให้ทราบ จากประตูน้ำบางยางซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นคลองดำเนินสะดวก ที่อยู่ติดกับแม่น้ำท่าจีน จนถึงเสาหินเลขที่ ๑ เรียกว่าหลักหนึ่ง อยู่ในเขตตำบลบางยาง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร โดยทั่วไปมักเรียกว่า คลองบางยาง

หลักที่ ๒ เริ่มนับระยะทางจากเสาหินเลขที่ ๑ ไปอีก ๑๐๐ เส้น (๔ กิโลเมตร) มีเสาหินลักษณะเดียวกันแต่สลักหมายเลข ๒ เป็นสัญลักษณ์ปักไว้ริมคลองดำเนินสะดวก เรียกว่าหลักสอง ซึ่งอยู่ในเขตตำบลหลักสอง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร

หลักที่ ๓ เริ่มนับระยะทางจากเสาหินเลขที่ ๒ ไปอีก ๑๐๐ เส้น มีเสาหินลักษณะเดียวกันแต่สลักหมายเลข ๓ เป็นสัญลักษณ์ปักไว้ริมคลองดำเนินสะดวก ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอบ้านแพ้ว

จังหวัดสมุทรสาคร พื้นที่ระหว่างเสาหินเลข ๒ ถึงเสาหินเลข ๓ เรียกว่าหลักสาม ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างร้านอาหาร ศรีสุวรรณ กับ ธนาคารกรุงเทพ สาขาหลักสาม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร

หลักที่ ๔ เริ่มนับระยะทางจากเสาหินเลขที่ ๓ ไปอีก ๑๐๐ เส้น มีเสาหินลักษณะเดียวกันแต่สลักหมายเลข ๔ เป็นสัญลักษณ์ปักไว้ริมคลองดำเนินสะดวก บริเวณข้างวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร พื้นที่ระหว่างเสาหินเลข ๓ ถึงเสาหินเลข ๔ เรียกว่าหลักสี่ ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ส่วนมากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวมักเรียกชุมชนตนเองตามหมายเลขเสาหิน เช่น ชาวหลักสี่ ชื่อโรงเรียนหรือวัดก็มักจะเรียกตามไปด้วย เช่น โรงเรียนหลักสี่ราษฎร์สโมสร หรือวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร ซึ่งมีหลวงพ่อดโตที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก

หลักที่ ๕ เริ่มนับระยะทางจากเสาหินเลขที่ ๔ ไปอีก ๑๐๐ เส้น มีเสาหินลักษณะเดียวกันแต่สลักหมายเลข ๕ เป็นสัญลักษณ์ปักไว้ริมคลองดำเนินสะดวก พื้นที่ระหว่างเสาหินเลข ๔ ถึงเสาหินเลข ๕ เรียกว่าหลักห้า ซึ่งอยู่ในเขตระหว่างอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร กับตำบลปราสาทสิทธิ์ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ซึ่งมีชาวบ้านอาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวมักเรียกตนเองว่า ชาวหลักห้า และมักเรียกชื่อโรงเรียนหรือวัด ตามหลักเขตดังกล่าวไปด้วย เช่น วัดหลักห้า หรือวัดปราสาทสิทธิ์นั่นเอง ซึ่งมีองค์หลวงพ่อดโตรัตนโรจน์ฤทธิ์ ซึ่งประชาชนทั่วไป ชาวไทย ชาวลาว และชาวจีนที่อาศัยอยู่ในชุมชนและใกล้เคียงให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก จะมีการแห่องค์หลวงพ่อดโตรัตนโรจน์ฤทธิ์ทางเรือ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนในคลองดำเนินสะดวกได้สักการบูชาเป็นประจำทุกปี

หลักที่ ๖ เริ่มนับระยะทางจากเสาหินเลขที่ ๕ ไปอีก ๑๐๐ เส้น มีเสาหินลักษณะเดียวกันแต่สลักหมายเลข ๖ เป็นสัญลักษณ์ปักไว้ริมคลองดำเนินสะดวก บริเวณตำบลดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก พื้นที่ระหว่างเสาหินเลข ๕ ถึงเสาหินเลข ๖ เรียกว่าหลักหก ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

หลักที่ ๗ เริ่มนับระยะทางจากเสาหินเลขที่ ๖ ไปอีก ๑๐๐ เส้น มีเสาหินลักษณะเดียวกันแต่สลักหมายเลข ๗ เป็นสัญลักษณ์ปักไว้ริมคลองดำเนินสะดวก บริเวณตำบลศรีสุราษฎร์ พื้นที่ระหว่างเสาหินเลข ๖ ถึงเสาหินเลข ๗ เรียกว่าหลักเจ็ด ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

หลักที่ ๘ เริ่มนับระยะทางจากเสาหินเลขที่ ๗ ไปอีก ๑๐๐ เส้น มีเสาหินลักษณะเดียวกันแต่สลักหมายเลข ๘ เป็นสัญลักษณ์ปักไว้ปลายคลองดำเนินสะดวก พื้นที่ระหว่างเสาหินเลข ๗ ถึงเสาหินเลข ๘ เรียกว่าหลักแปด ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี กับอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

จากเสาหินหมายเลข ๘ มีระยะทางของคลองดำเนินสะดวกอีกประมาณ ๔๐ เส้น จึงจะถึงประตูน้ำ
บางนกแขวก ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ชาวบ้านมักเรียกว่าคลองบางนกแขวก

รูปที่ ๕๑-๕๙

ที่มา : <http://www.tonghengtua.com/dumnern.html>

ตลาดน้ำในคลองดำเนินสะดวก

ในสมัยโบราณตลาดน้ำจะมีเพียงไม่กี่ครั้งใน ๑ เดือน ตามระดับน้ำที่ขึ้นลงตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องมีตลาดน้ำมากมายหลายแห่งในละแวกเดียวกัน โดยมากจะมีติดๆ กัน เรียกว่า น้ด ดังนั้นคลองดำเนินสะดวก จึงเป็นที่ตั้งของตลาดน้ำหลายแห่ง ตลาดน้ำที่เกิดขึ้นเป็นแห่งแรกคือ ตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลัดพลี เป็นคลองที่ลัดเข้าตัวจังหวัดราชบุรีได้โดยไม่ต้องผ่านประตูน้ำ แต่เดิมมีชื่อเรียกว่า น้ดศาลาห้าห้อง น้ดศาลาแดงหรือน้ดหลักแปด เพราะเดิมสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ให้ปลูกศาลาเป็นไม้มี ๕ ห้อง หลังคามุงกระเบื้องสีแดงเป็นที่พักคนงานต่อมากลายเป็นตลาดสำคัญคู่กับน้ดปากคลองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง (น้ดปากคลองมีวัน ๑, ๖ และ ๑๑ ค่า น้ดดำเนินสะดวกมีวัน ๒, ๗ และ ๑๒ ค่า) นอกจากนี้ใน พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ยังได้เสด็จประพาสต้นตลาดน้ำแห่งนี้ อีกด้วย ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๐ ตลาดน้ำขยายพื้นที่กินบริเวณตั้งแต่ปากคลองลัดพลี ไปตามคลองดำเนินสะดวก ยาวหลายกิโลเมตร ในสมัยนั้นตลาดน้ำดำเนินสะดวก มีอยู่ ๓ จุด คือ ที่ปากคลองลัดพลี ปากคลองโพธิ์หัก หรือคลองบัวงามและที่ปากคลองศรีสุราษฎร์ และยังทำให้เกิดตลาดน้ำใหม่สร้างเพื่อการท่องเที่ยวโดยเฉพาะ อย่างคลองต้นเข็ม หลังจากนั้นมาตลาดน้ำที่มีมาแต่เดิมก็ถูกลดความสำคัญลงไป เหลือเพียงตลาดน้ำเพื่อการท่องเที่ยวเท่านั้น ตลาดน้ำคลองลัดพลีในปัจจุบันได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่อยู่ตรงข้ามกับตลาดน้ำ คลองต้นเข็มซึ่งเป็นที่รู้จักโด่งดังไปทั่วโลก ตลาดน้ำที่สำคัญในคลองดำเนินสะดวกได้แก่

ตลาดน้ำดำเนินสะดวก หรือ ตลาดน้ำคลองต้นเข็ม

ตลาดน้ำคลองลัดพลี หรือ ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก

ตลาดน้ำหลักห้า หรือ ตลาดน้ำคลองโพธิ์หัก

ตลาดน้ำบ้านแพ้ว

รูปที่ ๖๐-๖๑

ที่มา : <https://www.thailandtopvote.com/ที่เที่ยว/ที่เที่ยว-77-จังหวัด/43179/>

อาหารขึ้นชื่อ

รูปที่ ๖๒

ที่มา : <https://www.thairath.co.th/lifestyle/food/review/1965915>

ไก่ย่างบางตาล

ไก่ย่างบางตาลมีจุดกำเนิดมาจากหมู่บ้านบางตาล หมู่บ้านใกล้ทางรถไฟ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จากการบอกเล่าต่อกันมาว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นายเม่งเพียง แซ่เตียว ชาวจีนอพยพมาแต่งงานกับสาวไทยในหมู่บ้านบางตาล นำไก่อ่างสูตรไหลล้าออกขายตามหมู่บ้านและสถานีรถไฟคลองบางตาล เมื่ออายุมากขึ้นจึงหยุดขายและได้บอกสูตรแก่ชาวบ้าน

เอกลักษณ์ที่เป็นจุดเด่นของไก่ย่างบางตาล คือ สีเหลืองสวยงาม ไก่หมักด้วยกระเทียม พริกไทย และขมิ้น รสชาติของไก่อ่างต้องเค็มนำ หวานเล็กน้อย ไก่บางตาลจะไม่นิยมนำมาขายทั้งตัว แต่จะย่างขายเป็นส่วนต่างๆ เช่น เนื้ออก สะโพก ปีก ไม้ไผ่ที่ใช้ปิ้งจะผ่าเป็น ๓ ซีก เวลาเสียบย่างแล้วจะเหมือนกับรูปใบพัด ปลายไม้มัดด้วยเส้นผักตบชวาแห้ง

รูปที่ ๖๓

ที่มา : <https://www.เที่ยวราชบุรี.com/ร้านอาหารราชบุรี/เต้าหู้ดำโพธาราม>

เต้าหู้ดำ

เต้าหู้ ทำมาจากถั่วเหลืองที่ถูกบดจนละเอียดแล้วกลั่นกรองออกมาเป็นน้ำ แล้วนำมาทิ้งไว้ให้แข็ง ในภาชนะ มีต้นกำเนิดมาจากจีน ที่พบโดยทั่วไปจะเห็นเต้าหู้สีขาวหรือเหลือง แต่ที่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี มีของดีของเด็ดคือ “เต้าหู้ดำ” ต้นตำรับเต้าหู้ดำคือคุณยายเซียมจู แซ่ฉั่ว หรือที่เรารู้จักในนามว่า “เต้าหู้ดำแม่เล็ก”

เต้าหู้ดำแม่เล็ก ชายมานานกว่า ๕๐ ปีแล้ว โดยต้นกำเนิดมาจากสมัยก่อนเมื่อคนทานเจ จะไม่ค่อยมีตัวเลือกทานมากเท่าสมัยนี้ ซึ่งตัวเลือกที่ทานกันหลักๆ จึงเป็น เต้าหู้ขาว แต่ไม่สามารถเก็บไว้นานๆ ได้ จึงมีคนนำมาทำเป็นเต้าหู้ดำขายในตลาด แต่ก็เลิกขายไป เมื่อเห็นว่าไม่มีใครทำต่อ แม่เล็กที่มีอาชีพขายถั่วงอก เต้าหู้ และเส้นก๋วยเตี๋ยวอยู่ในตลาดเช่นกัน ได้ลองนำสูตรเต้าหู้ดำของคนก่อนมาปรับให้เป็นสูตรของตัวเองและทำขายจนกลายเป็นของฝากขึ้นชื่อของอำเภอโพธารามในที่สุด

เต้าหู้ดำจะมีสีน้ำตาลเหมือนพะโล้ เพราะเราเอาเต้าหู้ขาวไปตุ๋นกับซีอิ๊วดำ แล้วก็ใส่พวกเครื่องพะโล้ อบเซย โป๊ยกั๊ก สมุนไพรจีน น้ำตาลทรายแดง เกลือทะเล เคี้ยวเต้าหู้ด้วยไฟปานกลาง ประมาณ ๓ วัน เคี้ยวจนน้ำพะโล้ซึมเข้าเป็นเนื้อเดียวกับเต้าหู้ จึงนำออกมาวางขาย และการนำมาทำแบบนี้ก็ทำให้เต้าหู้มีรสชาติหวานหอมและเก็บได้นานกว่าเดิม

รูปที่ ๖๔-๖๕

ที่มา : <https://www.เที่ยวราชบุรี.com/ร้านอาหารราชบุรี/เต้าหู้ดำโพธาราม>

เพลินค้างคาร้อยล้าน

วัดเขาช่องพราน

วัดเขาช่องพรานเป็นวัดที่เก่าแก่ทางประวัติศาสตร์เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ หรือในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระยาเทพประชุน (ปั่น) ต้นตระกูล “ปันยารชุน” ซึ่งบ้านเดิมอยู่ที่วัดคงคาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ได้บริจาคที่ดินผืนใหญ่ซึ่งเดิมเป็นป่าอยู่ระหว่างเขา ๒ ลูก คือ ระหว่างเขาช่องพรานกับเขาขวาง แต่ปัจจุบันนี้โล่งกลายเป็นทุ่งนาไปแล้ว โดยร่วมกับพระครูรามัญบดี (พระอาจารย์ศาล) และญาติมิตรเชื้อสายมอญในละแวกนั้น สร้างแล้วเสร็จ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ หรือในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดนี้อยู่ในสถานที่กว้างขวางและสวยงาม เพราะสร้างขึ้นที่ช่องเขา ๒ ลูก ซึ่งเดิมเป็นทางเดินของสัตว์ป่าที่ลงมากินน้ำที่หนองน้ำขนาดใหญ่ ดังนั้น นายพรานจึงมักมาคอยดักยิงสัตว์เป็นประจำ จึงตั้งชื่อว่า “เขาช่องพราน” เมื่อสร้างวัดเสร็จจึงตั้งชื่อว่า “วัดเขาช่องพราน”

พระยาเทพประชุนได้นำคนไปสร้างวัดนี้เป็นจำนวนมาก ครั้นเมื่อสร้างเสร็จได้ให้คนเหล่านั้นอาศัยบริเวณวัดต่อไป เพื่อช่วยปลูกข้าวถวายให้แก่พระภิกษุสามเณรที่จำพรรษาที่วัด เพราะขณะนั้นบ้านเรือนราษฎรยังไม่หนาแน่น โดยมอบเนื้อที่ทำนาให้ประมาณ ๘๐ ไร่และเล่ากันต่อมาว่ามีคนอาศัยทำนาประมาณ ๑๐ ครอบครัว วัดเริ่มสร้างเพียงศาลาและกุฏิหลังเล็กๆ มีพระประจำวัดเพียงไม่กี่องค์ ต่อมาจึงค่อยๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ โดยมีพระครูรามัญดี (พระอาจารย์ศาล) เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำกองเสือป่าประทับแรมที่บริเวณวัดเขาช่องพรานและให้บรรดาผู้ติดตามเสด็จนั้น มีพระยาราชสงครามและพระยาปรีชานุสาสน์ (บุตรชายพระยาเทพประชุนทั้งสองท่าน) และเจ้าพระยาพิชเชนทรโยธิน (บุตรเขยพระยาเทพประชุน) รวมอยู่ด้วย เมื่อเห็นสภาพวัดเขาช่องพรานที่ทรุดโทรมดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ทั้งสองท่านจึงได้ช่วยกันทำการบูรณะช่วยซ่อมแซมเป็นการใหญ่ พร้อมทั้งสร้างแท่นพระพุทธรูปในพระอุโบสถด้วย

อนึ่งเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ คณะกรรมการวัดได้กระทำพิธีอัญเชิญพระอัฐิธาตุพระบรมสารีริกธาตุ ๔ สัณฐาน ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันตธาตุ ขึ้นไปประดิษฐาน ณ บวรวิสุทธิจเจติย์บนยอดเขา เพื่อน้อมเกล้าถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ แห่งพระบรมมหาราชวัง ในวาระทรงมีพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา เพื่อเป็นที่เคารพสักการะของพระพุทธศาสนิกชน

สถานที่เที่ยวภายในวัดเขาช่องพราน

ถ้ำพระนอน ลึกประมาณ ๑๒๐ เมตร ภายในถ้ำมีที่กว้างบ้าง แคบบ้างที่กว้างที่สุดประมาณ ๑๔ เมตร มีพระพุทธรูปไสยาสน์อยู่ ๑ องค์ขนาดยาวประมาณ ๘ เมตร สูงประมาณ ๑ เมตร และมีพระพุทธรูปต่างๆ ในถ้ำอีกประมาณกว่า ๒๐๐ องค์ ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้สร้าง

ชั้นบันได ๔๙๙ ขั้น ชมทิวทัศน์บนยอดเขา นมัสการพระบรมธาตุบรรพตวิสุทธิเจดีย์ ตรงจุดนี้สามารถมองเห็นทิวทัศน์กว้างไกล ชมพระอาทิตย์ลับขอบฟ้า และอยู่เหนือปากถ้ำค้างคาว สามารถมองเห็นค้างคาวออกจากถ้ำจากมุมนี้ได้

ถ้ำค้างคาว ซึ่งอยู่ห่างจากปากถ้ำพระนอนประมาณ ๔๐ เมตร ปากถ้ำอยู่สูงจากพื้นดินประมาณ ๒๐ เมตร ปากถ้ำกว้างประมาณ ๑ เมตร ภายในกว้างมากและมีมืดทึบ เป็นที่อาศัยของค้างคาวหนูกำนานหลายล้านตัว ทุกวันเวลาประมาณ ๑๘.๐๐-๑๘.๓๐ น. ค้างคาวจะบินออกจากถ้ำไปหากินและจะบินกลับเข้าถ้ำเวลารุ่งเช้า ๐๕.๐๐ น. สิ่งที่น่าประทับใจสำหรับนักท่องเที่ยวคือ การมาดูค้างคาวบินออกจากปากถ้ำด้วยความเร็วพร้อมกันโดยมีจำฝูงเป็นตัวนำ มีลักษณะคล้ายควันดำที่พุ่งออกจากปล่องใช้เวลาประมาณ ๑ ชั่วโมง

รูปที่ ๖๖-๖๗ วัดเขาช่องพราน

ที่มา : <https://เที่ยวราชบุรี.com/สถานที่เที่ยวราชบุรี/ชมค้างคาวร้อยล้าน-วัดเขา>

ย่านยี่สกปลาดี

รูปที่ ๖๘

ที่มา : http://chantrawong.blogspot.com/2009/12/blog-post_8208.html

ปลา ยี่สก เป็นปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ หายาก มีราคาสูง และเนื้ออร่อยซึ่งคนในลุ่มน้ำต่างๆ มักเรียกชื่อแตกต่างกันไป เช่น คนในแถบแม่น้ำโขง เรียกว่า ปลาเอน หรือปลาเอนคางมูม ที่แม่น้ำน่านเรียกว่า ปลาชะเอน ส่วนในเขตแม่น้ำแควน้อย แควใหญ่ และแม่น้ำแม่กลอง เรียกว่า ปลา ยี่สกทอง เนื่องจากเกล็ดลำตัวของมันมีสีเหลืองทอง

ปลา ยี่สก เป็นปลาในตระกูลเดียวกับ ปลาตะเพียน มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Probarbus jullieni* หน้าตา รูปร่างเหมือนปลากะโห้ แต่ลำตัวค่อนข้างกลมและยาวเพรียวกว่า อีกทั้งหัวและเกล็ดก็เล็กกว่าด้วย สีสันของเกล็ดลำตัวเป็นสีเหลืองทองสวย มีลายดำทอดยาวตามลำตัวจากหัวถึงโคนหางเจ็ดแถบ บริเวณหัวจะมีสีเหลืองแกมเขียว เยื่อมันตาเป็นสีแดงเรื่อๆ ครีบอก ครีบท้อง ครีบหลัง ซึ่งมีก้านครีบเก้าน และครีบกันซึ่งมีก้านครีบห้าอันนั้น มีเส้นสีชมพูแทรกอยู่บนพื้นครีบสีเทาอ่อน หางค่อนข้างใหญ่และเว้าลึก ส่วนปากหนาและมีหนวดสั้นๆ หนึ่งคู่ที่ขากรรไกรบน

รูปที่ ๖๙ ปลายี่สก

ที่มา : http://chantrawong.blogspot.com/2009/12/blog-post_8208.html

ปลายี่สกชอบอาศัยอยู่ตามแม่น้ำที่พื้นที่ตื้นน้ำเป็นกรวดทราย มีห้วยหรือวังน้ำที่น้ำลึกและใสสะอาด จึงพบในลำน้ำแม่กลอง ในหน้าแล้งมันจะพำนักอาศัยอยู่บริเวณต้นน้ำในเขตแควน้อย แควใหญ่ พอถึงฤดูฝน เมื่อน้ำไหลหลาก ก็จะว่ายตามกระแสน้ำลงมาหากินในแม่น้ำแม่กลอง เมื่อใดน้ำเหนือเริ่มลดลง ปลายี่สกจึงจะทยอยกลับคืนสู่ต้นน้ำ ซึ่งระยะนี้เองที่ชาวประมงในเขต จังหวัดราชบุรี ตั้งแต่เขตอำเภอบ้านโป่ง จนถึง อำเภอเมือง จะออกล่าปลายี่สกกันตลอดทั้งลำน้ำ

ความอร่อยของปลายี่สก คือ ไม่คาว เนื้อเหลืองอร่ามเหนียวแน่น รสหอมหวาน กลิ่นเหมือนเผือก หนักรูปกรอบ โดยเฉพาะเกลือ เอาไปทอดแล้วเหมือนข้าวเกรียบ ที่สำคัญก้างไม่มาก เพราะตัวใหญ่มักนำมาผัด ต้มยำ ต้มส้ม หรือเจียน

บรรณานุกรม

หนังสือ

กรมทรัพยากรธรณี. (๒๕๕๑). การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณี จังหวัดราชบุรี.

กรุงเทพฯ: บริษัท แอดวานซ์ วิชั่น เซอร์วิส จำกัด.

กรมศิลปากร. (๒๕๐๗). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล้วย พระจักรพรรดิพงศ์

(จาค). พระนคร : คลังวิทยา

คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือและของที่ระลึกงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท. **จินตามณี**. (๒๕๕๑). กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์.

(๒๕๑๐). พระนคร : กรมศิลปากร

จารุณี อินเดิดฉาย. (๒๕๓๔). **ราชบุรี**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

จิตร ภูมิศักดิ์. (๒๕๒๗). **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๒๖). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์**

รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา

เด่นโชค มั่นใจ. (๒๕๕๐). **สภาพทางธรณีวิทยาและการสำรวจความมั่นคงของหน้าผาหินบริเวณเขา**

ตำบลเขา อำเภอมือง จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ : สำนักธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี.

ตรี อมาตยกุล. (๒๕๑๖, กรกฎาคม). เมืองคัมพูกัญจนะ. ใน **ศิลปากร ฉบับที่ ๑๗ เล่ม ๒**

ธัชสร ต้นดวงศ์. (๒๕๔๘). **ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.

(โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปติสร เพ็ญสุต. (๒๕๕๕). **ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี**.

วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร

พงศาวดารเหนือ. (๒๕๑๖). กรุงเทพฯ : พิษณุเศศ

พยุง วงษ์น้อย. (๒๕๕๒). **วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (๒๕๑๗, มกราคม). เมืองราชบุรี และโบราณวัตถุใต้ม่น้ำแม่กลอง. ใน **ศิลปากร**

ฉบับ ๑๗ เล่ม ๕

มโน กลีบทอง. (๒๕๔๔). **พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี และจังหวัดราชบุรี**. กรุงเทพฯ : พิพิธภัณฑ.

ยอช เซเดส์. (๒๕๒๖). **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

ยอร์ช เซเดส์. (๒๕๐๔). **ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๒ : จารึก ทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้**. พระนคร :
กรมศิลปากร.

วรรณิภา ณ สงขลา. (๒๕๓๕). **จิตรกรรมไทยประเพณี เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๓๔). **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๗ : ประมวลจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ**.

กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

วิภากรณ์ อรุณพลอด. (๒๕๖๑). **หนังสือวัดขนอน: ภูมิหลัง สถาปัตยกรรม และการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม**. ใน
วารสารวิชาการนวัตกรรมสื่อสารสังคม. ๖ (๒), ๒๑๐-๒๒๒.

ศรินยา ปาหา. (๒๕๔๙). **พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยจากพระอุระและพระพาหาซ้ายของพระมงคลบพิตร**

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ) กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร

ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๒๐, ตุลาคม-ธันวาคม). **ตามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐**. ใน **เมือง
โบราณ ฉบับที่ ๔ เล่ม ๑**

_____ . (๒๕๓๓, เมษายน-มิถุนายน). **ราชบุรี เมืองท่าที่ถูกลืม**. ใน **เมืองโบราณ ฉบับที่ ๑๖ เล่ม ๒**

_____ . (๒๕๔๗). **ลุ่มน้ำแม่กลอง มีคนยุคหินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน**. ใน **ลุ่มน้ำแม่กลอง :**

ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือญาติ” มอญ. กรุงเทพฯ : มติชน

สมศักดิ์ รัตนกุล. (๒๕๓๕). **โบราณคดีเมืองคูบัว**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

สมุดราชบุรี พ.ศ.๒๔๖๘. (๒๔๖๘). พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือไทย

สุภักดิ์ อนุกุลและคณะ. (๒๕๓๒). **ของดีเมืองราชบุรี**. กรุงเทพฯ : สำนักงานจังหวัดราชบุรี.

สุรพล นาถะพินธุ และเย็นจิต สุวาสนะ. (๒๕๓๓, เมษายน-มิถุนายน) **แหล่งโบราณคดีในจังหวัดราชบุรี ใน**

เมืองโบราณ ฉบับ ๑๖ เล่ม ๒

เอนก นาวิกมูล. (๒๕๔๖). **หนังสือสูง-หนังสือใหญ่**. รวมสารคดีว่าด้วยหนังสือสูงทั่วประเทศและหนังสือใหญ่ภาคกลาง.

กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

Bernard Phillippe Groslier. (1973). **Inscriptions du Bayon, Le Bayon : histoire architecturale du
temple**. Paris : Ecole francaise d'Extreme-Orient

G.P.Malalasekera. (1994). **The Pali Literature of Ceylon**. Colombo : Karunaratne and Sons
Huntington Susan H. (1985). **The art of ancient India : Buddhist, Hindu, Jain**. New York :
Weatherhill

ออนไลน์

กรมศิลปากร. (๒๕๖๓). **อักษรพระปรมาภิไธยย่อ จปร ในจังหวัดราชบุรี**. สืบค้นเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://www.finearts.go.th/ratchaburimuseum/view/21796>

กองบก. (๒๕๖๓). **ไปกินกัน “ไถ่อย่างบางตาล” เนื้อฉ่ำ หนังกรอบ หอมเครื่องเทศ**.

สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://www.thethaipress.com/2020/28173>

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). **ถ้ำจอมพล**. สืบค้นเมื่อ วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/ถ้ำจอมพล>

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). **ถ้ำเขาบิน**. สืบค้นเมื่อ วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/ถ้ำเขาบิน>

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). **ถ้ำฤๅษีเขาสูง**. สืบค้นเมื่อ วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/ถ้ำฤๅษีเขาสูง>

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (ม.ป.ป.). **ถ้ำสาริกา**. สืบค้นเมื่อ วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://thai.tourismthailand.org/Attraction/ถ้ำสาริกา>

กิตตินันท์ นาคทอง. (๒๕๖๑). **๑๕๐ ปี คลองดำเนินสะดวก ยุคถนนลาดยางเข้ามาแทนที่**. สืบค้นเมื่อ

๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://mgronline.com/columnist/detail/9610000052291>

คมชัดลึก ออนไลน์. (๒๕๕๖). **อลังการโบสถ์ทองคำร้อยล้านวัดพระศรีอารยราชบุรี**.

สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://www.komchadluek.net/amulet/165425>

คุณชาย ๓. (๒๕๖๓). **ไถ่อย่างบางตาล ของแท้ @ชอยเสนาณีเวศน์ แกรมราคาสบายกระเป๋า**. สืบค้นเมื่อ

๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://www.thairath.co.th/lifestyle/food/review/1965915>

คำขวัญจังหวัดราชบุรี. (๒๕๕๒) สืบค้นเมื่อ ๑๒ กันยายน ๒๕๖๔

จาก http://rb-history.blogspot.com/2009/10/blog-post_02.html

คิดแล้วเขียน. (๒๕๕๒). **ย่านยี่สกปลาดี คำขวัญราชบุรีที่กำลังถูกลบทิ้ง**. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔

จาก http://chantrawong.blogspot.com/2009/12/blog-post_8208.html

เครื่องปั้นดินเผา ราชบุรี. (ม.ป.ป.) สืบค้นเมื่อ ๑๒ กันยายน ๒๕๖๔ จาก

<https://sites.google.com/site/earthenwareratchaburi/home/wasdu-xupkm-tools>

เที่ยวราชบุรี.com. (ม.ป.ป.). **ชมค้ำควาร้อยล้าน วัดเขาช่องพราน**. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://www.เที่ยวราชบุรี.com/สถานที่เที่ยวราชบุรี/ชมค้ำควาร้อยล้าน-วัดเขา>

เที่ยวราชบุรี.com. (ม.ป.ป.). **เต้าหู้ดำโพธาราม**. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://www.เที่ยวราชบุรี.com/ร้านอาหารราชบุรี/เต้าหู้ดำโพธาราม>

เที่ยวราชบุรี.com (ม.ป.ป.). **ถ้ำเขาบิน**. สืบค้นเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://www.เที่ยวราชบุรี.com/สถานที่เที่ยวราชบุรี/ถ้ำเขาบิน>

ธนาคารภูมิปัญญา ธนาคารอมสิน. (๒๕๕๘). **ราชบุรี โองม้งกร**. สืบค้นเมื่อ ๑๒ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://localwisdom.gsb.or.th/category/index/ราชบุรี>

ภานุพงศ์ สิทธิสาร. (๒๕๕๖, ตุลาคม). “คลองดำเนินสะดวก” แห่งราชบุรี แถบไหนในอดีตโจรชุมกว่ายุ้ง

คูวิถีชาวบ้าน ผลไม้-หลวงพ่อดัง. ใน **ศิลปวัฒนธรรม** ฉบับตุลาคม ๒๕๕๖ สืบค้นเมื่อ

วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_14961

รัชดา พินิจกุล. (๒๕๕๒). **โองม้งกร**. สืบค้นเมื่อ ๑๒ กันยายน ๒๕๖๔ จาก

<http://rb-history.blogspot.com/search/label/โองม้งกร>

ราชบุรีศึกษา. (๒๕๕๓). **น้กลายยี่สกแห่งลุ่มน้ำแม่กลอง**. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <http://rb-history.blogspot.com/2010/04/blog-post.html>

วัดถ้ำน้ำ ราชบุรี. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://www.paiduaykan.com/travel/วัดถ้ำน้ำ-ราชบุรี>

ศาลเจ้าท่าเสาตั้ง. (ม.ป.ป.). **ประวัติคลองดำเนินสะดวก**. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <http://www.tonghengtua.com/dumnern.html>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (ม.ป.ป.) **๑๐ คน ทำพิพิธภัณฑ์บันทึกประสบการณ์และการทำงาน**. สืบค้นเมื่อ ๒๕

กันยายน ๒๕๖๔. จาก <https://www.sac.or.th/exhibition/museummakers/prakrupituk.html>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (ม.ป.ป.). **ฐานข้อมูลศิลปกรรมในประเทศไทย : พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท.**

สืบค้นเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <http://sac.or.th/databases/thaiarts/artwork/274>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (ม.ป.ป.). **ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย : ถ้ำฤๅษี เขาสูง.**

สืบค้นเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://db.sac.or.th/archaeology/archaeology/24>

สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง. (๒๕๖๔). ตามรอยจารึกอักษรพระปรมาภิไธยย่อ จ.ป.ร.

ในราชบุรี. สืบค้นเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <http://arit.mcro.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php>

สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง. (๒๕๖๔). **หนังสือวัดখনอน.**

สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔. จาก http://arit.mcro.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com_content&view=article&id=156:project4-10&catid=82&Itemid=790

สำนักศิลปากรที่ ๑ ราชบุรี. (๒๕๖๓). **หนังสือวัดখনอน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี.**

สืบค้นเมื่อ ๒๕ กันยายน ๒๕๖๔. จาก <https://www.finearts.go.th/fad1/view/13095>

สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง. (๒๕๕๕). **วัดเขาช่องพราน.** สืบค้นเมื่อ

๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก http://arit.mcro.ac.th/e-chayaratchaphuri/index.php?option=com_content&view=article&id=112:project4-3&catid=82

เส้นทางเศรษฐกิจออนไลน์. (๒๕๖๔). **เคยกินยัง!? เต้าหู้ดำแม่เล็ก ของดีโพธาราม ต้มด้วยเตาถ่าน ขายมานานกว่า**

๕๐ ปี. สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก https://www.sentangedtee.com/food-recipes-for-job/article_185352

aichan. (๒๕๖๓). **ถ้ำจอมพล ที่เที่ยวราชบุรี ชมมหัศจรรย์ความงามธรรมชาติ ใกล้กรุงเทพ.**

สืบค้นเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://travel.trueid.net/detail/520R1Jx0KDB>

Chombueng Marathon. (๒๕๖๐, ๑๔ ธันวาคม). **“คนสวยโพธาราม คนงามบ้านโป่ง เมืองโอ่งมังกร วัดখনอน**

หนังสือ ตื่นใจถ้ำงาม ตลาดน้ำดำเนิน [status update].

Facebook. <https://www.facebook.com/chombuengmarathon/posts/1480083185374597/>

edtguide. (๒๕๕๒). **วัดพระศรีอารีย์ ราชบุรี.** สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔

จาก <https://www2.edtguide.com/index.php/www/travel/227247/wat-phra-si-an#PhotoSwipe1634462461171>

SME Thailand. (๒๕๖๔). **เปิด ๕ ตำนานไถ่อย่างชื่อดัง เกิดจากไหนและใครเก่าแก่ที่สุด?** สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://www.smethailandclub.com/entrepreneur-6759-id.html>

THAILAND TOP VOTE. (๒๕๕๙). **ตลาดน้ำดำเนินสะดวก เทียวซิลล์ชิมช้อปของอร่อย ตลาดน้ำโบราณชื่อดังของไทย.** สืบค้นเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://www.thailandtopvote.com/ที่เที่ยว/ที่เที่ยว-77-จังหวัด/43179/>

Thailand Top Vote. (๒๕๖๑). **นมัสการพระพุทธฉายสมัยทวารวดี ถ้ำฤๅษีเขางู อุทยานหินเขางู จังหวัดราชบุรี.** สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <https://www.thailandtopvote.com/ที่เที่ยว-77-จังหวัด/61439/>

TRAAVE.com. (๒๕๕๘). **“อุโบสถทองคำร้อยล้าน” วัดพระศรีอารีย์ จ.ราชบุรี.** สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๔ จาก <http://www.traave.com/วัดพระศรีอารีย์/7>